

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-8437

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Психологія. Випуск 52

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 009+1+4+15+93
Д75

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 21 грудня 2023 р.)

Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Проблеми гуманітарних наук. Психологія» є фаховим виданням, індексується у міжнародній науко-метричній базі даних Index Copernicus International.

Для викладачів, науковців, студентів.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24469-14409Р від 09.06.2020 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23 грудня 2022 року (додаток 3) збірник наукових праць внесений до переліку фахових видань категорії «Б». Спеціальність: 053 – Психологія.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук. Психологія / ред. кол. Надія Скотна (головний редактор), Роман Хавула (редактор серії) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2023. Вип. 52. 70 с. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-8437

PROBLEMS OF HUMANITIES

Psychology. Issue 52

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Publishing House
“Helvetica”
2023

UDC 009+1+4+15+93

D75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(21 December 2023, Minutes № 14)

“Problems of Humanities. Psychology” a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University is a scientific professional edition, registered in the international scientometric database Index Copernicus International.

For teachers, scientists, students.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24469-14409P dated June 9, 2020 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

A collection of scientific articles is included in the “B” (Decree of MES No. 1166 (Annex 3) dated 23.12.2022). Specialty: 053 – Psychology.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. Psychology / Nadiya Skotna (Editor-in-chief), Roman Khavula (Editor of the series) and others. Drohobych : Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2023. Issue 52. 70 p. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023>.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Скотна Надія Володимирівна – доктор філософських наук, кандидат психологічних наук, професор кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (головний редактор).

Галян Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Карпенко Євген Володимирович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Mirucka Beata (Міручка Беата) – доктор габілітований, професор кафедри психотерапії та психології здоров'я, Інститут психології Люблінського католицького університету Івана Павла II, Польща.

Хавула Роман Михайлович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Асєєва Юлія Олександрівна – доктор психологічних наук, в.о. завідувача кафедри мовної та психолого педагогічної підготовки, Одеський національний економічний університет;

Стець Валентина Іванівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Подоляк Наталія Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Гриник Ірина Ярославівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

EDITORIAL BOARD

Skotna Nadiia Volodymyrivna – Doctor of Philosophical Sciences, Candidate of Psychological Sciences, Professor at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Chief Editor);

Halian Olena Ivanivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Karpenko Yevhen Volodymyrovych – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Practical Psychology, Lviv State University of Internal Affairs;

Savchyn Myroslav Vasylovych – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Mirucka Beata – Dr hab., Professor at the Department of Psychotherapy and Health Psychology of the Institute of Psychology, John Paul II Catholic University of Lublin, Poland;

Khavula Roman Mykhailovych – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Asieieva Yuliia Oleksandrivna – Doctor of Psychological Sciences, Acting Head of the Department of Language and Psychological-Pedagogical Training, Odesa National Economic University;

Stets Valentyna Ivanivna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Podoliak Nataliia Mykhailivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Hrynyk Iryna Yaroslavivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

ЗМІСТ

Білозерська Світлана. Духовно-моральні цінності як основа професійного іміджу майбутнього вчителя.....	9
Дуб Віра. Ціннісно-сміслові орієнтації як детермінанти професійної культури майбутніх психологів.....	16
Заболоцька Світлана, Заболоцький Назар, Богдан Богдан. Професійне мислення майбутніх студентів-юристів у процесі навчальної діяльності.....	22
Зарецька Наталія, Макаренко Герман. Психологічне відновлення музичними засобами в умовах війни.....	29
Ніколаєв Леонід. Супервізія як технологія розвитку професіоналізму психологів, тренерів, коучів: порівняльний аналіз.....	42
Примак Юлія. Афект як проблема в судово-психологічній експертизі.....	48
Скотна Надія, Кулиняк Степан. Семантика феномену «пасіонарність» у дослідженнях соціальних наук.....	54
Khavula Roman, Kachmar Taras. Psychological analysis of the components of the health structure in youth.....	62

CONTENTS

Bilozerska Svitlana. Spiritual and moral values as the basis of the professional image of the future teacher.....	9
Dub Vira. Value-semantic orientations as determinants of the future psychologists' professional culture.....	16
Zabolotska Svitlana, Zabolotskyi Nazar, Bohdan Bohdan. Professional thinking of future law students in the process of educational activities.....	22
Zaretska Nataliia, Makarenko German. Psychological recovery by musical means in wartime.....	29
Nikolaiev Leonid. Comparative analysis of supervision as a professional development technology for psychologists, trainers, coaches.....	42
Prymak Yuliia. Affect as an issue in forensic psychological examination.....	48
Skotna Nadiya, Kulinyak Stepan. Semantics of the phenomenon “passionation” in research in the social sciences.....	54
Khavula Roman, Kachmar Taras. Psychological analysis of the components of the health structure in youth.....	62

УДК 159.923-057.875:378.017:7
DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.1>

БІЛОЗЕРСЬКА Світлана – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (лана_sun@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9636-1756>

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість духовно-моральних цінностей для формування професійного іміджу майбутнього вчителя, що забезпечує здатність до самостійності, автентичної ціннісної орієнтації, заснованої на світоглядних рефлексіях, переживаннях, оцінках. Духовність розглядається нами не як статичний критерій розвиненості певних характеристик особистості майбутнього вчителя та не як самодостатня основа наближення до вищих телеологічних цінностей, а як її здатність орієнтуватися на вищі духовно-моральні ціннісні інстанції у своїй життєдіяльності. Висвітлення духовності, як унікального прояву людського буття, розкривається через її онтологічну структуру. За основу цієї структури ми взяли тріаду тіло-душа-дух. У цій тріаді існування людини є існуванням її як духовної особистості.

Проаналізовано логіку формування професійного іміджу через складові духовних мотивів із врахуванням пріоритету духовних начал суб'єктів освітнього процесу, серед яких актуальними є духовні цінності. Охарактеризовано рівні сформованості духовної мотивації у майбутніх педагогів. Зосереджено увагу на тому, що у процесі професіоналізації майбутнього педагога духовні потреби набувають статусу особистісно значимих норм. Усвідомлюючи вагоме значення духовності та моральності у стосунках, у взаємодії з іншими, у професійному та особистісному зростанні, майбутній вчитель активно буде прагнути до постійного духовного самопізнання та збагачення духовними знаннями, пошуку цінної інформації, упорядкування та осмислення життєвого досвіду. Доводиться думка, що саме в процесі професійного навчання майбутній педагог опановує, усвідомлює і сприймає всю систему цінностей, переводить її в систему принципів і переконань, якими він керується у своїх діях і поведінці, здатний реалізувати життєвий і професійний вибір, за який він несе відповідальність.

Ключові слова: професійний імідж, духовно-моральні цінності, душа, дух, духовні потреби.

BILOZERSKA Svitlana – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (лана_sun@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9636-1756>

SPIRITUAL AND MORAL VALUES AS THE BASIS OF THE PROFESSIONAL IMAGE OF THE FUTURE TEACHER

Abstract. The article substantiates the importance of spiritual and moral values for the formation of the professional image of the future teacher, which provides the ability for independence, authentic value orientation, based on worldview reflections, experiences, and assessments. Spirituality is considered by us not as a static criterion for the development of certain characteristics of the future teacher's personality and not as a self-sufficient basis for approaching higher teleological values, but as her ability to orient herself to higher spiritual and moral values in her life. Illumination of spirituality, as a unique manifestation of human existence, is revealed through its ontological

structure. We took the body-soul-spirit triad as the basis of this structure. In this triad, the existence of a person is his existence as a spiritual personality.

The logic of the formation of a professional image through the components of spiritual motives is analyzed, taking into account the priority of the spiritual principles of the subjects of the educational process, among which spiritual values are relevant. The level of formation of spiritual motivation among future teachers is characterized. Attention is focused on the fact that in the process of professionalization of the future teacher, spiritual needs acquire the status of personally significant norms. Aware of the significant importance of spirituality and morality in relationships, in interaction with others, in professional and personal growth, the future teacher will actively strive for constant spiritual self-knowledge and enrichment with spiritual knowledge, search for valuable information, organization and understanding of life experience. The opinion is proved that it is in the process of professional training that the future teacher masters, realizes and perceives the entire system of values, translates it into a system of principles and beliefs that guide him in his actions and behavior, is able to implement life and professional choices for which he is responsible.

Key words: professional image, spiritual and moral values, soul, spirit, spiritual needs.

Постановка проблеми. Соціальний алгоритм відтворення духовного життя впливає на процес формування професійного іміджу майбутнього вчителя. Для майбутнього професіонала дуже важливим є ефективний взаємовигідний контакт із зовнішнім світом, де важливою частиною його іміджу виступають духовно-моральні цінності. Розмірковуючи над сутністю основних складових сучасного іміджу майбутнього вчителя, доцільно зупинитися на питанні ролі духовності та моральності у його формуванні.

Морально-духовні засади формування професійного іміджу у педагогічній діяльності можуть здійснюватися лише в процесі осягнення духовних засад буття людини, розвитку її емоційно-чуттєвої сфери, організації продуктивної праці в атмосфері доброзичливості, свободи, розуміння та любові.

Для формування професійного іміджу студента-педагога визначальною позицією, на нашу думку, буде не просто його особистісна система цінностей, а й ефективне використання цієї системи для розвитку професійно важливих якостей, тому що успішність діяльності педагога буде залежати багато в чому від того, наскільки він зможе, орієнтуючись на свою систему цінностей, допомагати дитині зрозуміти наслідки вчинків для її власного життя і благополуччя близьких їй людей.

Результати таких досліджень вказують на важливість впливу духовно-моральної ціннісної сфери на професійне становлення майбутнього фахівця. В багатьох випадках студент підходить до вибору майбутньої професії з прагматичної точки зору, то цінністю для нього є не самореалізація у праці, а насамперед матеріальні надбання, престиж професії тощо. Це дає підстави стверджувати, що в такій ситуації ми часто забуваємо про власний духовний розвиток. Важливо пам'ятати, що духовний розвиток – це не чеснота, а спосіб життя. В. Франкл писав: «Духовність людини – це не просто властивість, а конститутивна характеристика: духовне властиве людині не тільки поряд із тілесним, що властиво і тваринам. Духовне – це те, що характеризує людину, що є тільки їй і властиво» (Франкл, 2019, с. 93).

Актуальність вивчення духовно-моральних цінностей особистості в рамках професійної підготовки майбутнього вчителя визначається тим фактом, що вони входять в структуру професійного іміджу особистості і є фундаментом його спрямованості і світоглядної позиції, в тому числі духовно-морального розвитку. Цінності виступають як орієнтири у великому потоці зовнішньої інформації про соціальні явища суспільства, тобто визначають вибір ставлення людини до соціуму, до професійної діяльності, характеризуючи життєву позицію, спрямованість прагнень особистості, а також сумірність потреб і способів їх задоволення. На нашу думку, саме в ЗВО потрібно формувати духовно-моральні цінності у студентів, що обумовлює зміну парадигм і парадигмальних установок в освіті та соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійний успіх багато в чому залежить від того, наскільки для людини цінною видається виконувана нею професійна діяльність. З огляду на це сьогодні важливим є вихід з впливу технократичної парадигми навчання і перехід освіти до духовної парадигми.

Як зазначає М. Боришевський, демонополізація системи ціннісних орієнтацій, як основи

демократизації освіти і виховання – це, звичайно, складний і тривалий процес, що забезпечує йому цивілізоване гуманістичне спрямування (Боришевський, 2020). Складність цього процесу полягає в тому, що новий етап історії України характеризується не простою зміною моральних підвалин, а почасти їх несумісністю з усталеними стереотипами суспільної свідомості. Ми вважаємо, що демонополізація ціннісних орієнтацій сама по собі відкриває можливості для гуманізації і демократизації освіти, але тільки в тому випадку, якщо її замінює інша, справді гуманістична, яка консолідує суспільну мораль.

Саме духовна парадигма передбачає, що в центрі освітніх відносин є людина, її духовний розвиток, формування моральних і вольових якостей, творчих здібностей особистості. «Вони відображають постійний зв'язок особистості зі своєю душею і через неї з душами всіх людей» (Баранівський, 2013, с. 218).

Аналізуючи зміст духовно-моральних цінностей, необхідно визначити такі комплексні поняття, як «духовність» і «моральність». Вчені (Білозерська, 2021, Колісник, 2007; Помиткін, 2007; Савчин, 2014), визначаючи духовне, називають ряд його характеристик: витривалий характер; концентрація на ідеалі, який утримується і розуміється в контексті реального життя; неминучість, ідеалістична спрямованість; відкритість до інновацій та різноманітності; «прорив» духу за межі раціональності.

Духовність (на основі слова дух) – це основа життя, це стан самосвідомості людини, який знаходить вираження в думках, словах і вчинках. Духовність – світогляд, який підкреслює примат духовного над матеріальним. Цей базовий принцип має слугувати основою для побудови міжособистісних і людських стосунків. Духовність проявляється у прагненні людини встановити стосунки з довкіллям з урахуванням добра, правди, краси і гармонії. Головне джерело духовності людини – її совість, а прояв духовності – любов, доброта, творчість, істина.

Мораль – це те, що реально існує, це духовний і практичний спосіб оволодіння світом. Мораль відображає загальнолюдські цінності – одвічні вимоги до найпростіших форм людських взаємин, вироблені й перевірені тисячоліттями правила людського існування. Мораль, як сукупність цінностей і норм, орієнтує людей діяти відповідно до прийнятих у конкретному суспільстві уявлень про добро і зло, як регулятор поведінки. Мораль є одним із найважливіших та істотних чинників суспільного життя, суспільного розвитку та історичного прогресу. Мораль сприяє універсалізації людського буття, його гармонізації та гуманізації.

Аналіз співвідношення моральності та духовності дозволив М. Савчину стверджувати, що «гола» мораль, не заснована на духовності, підкоряє людину етичним імперативам. Погоджуємося і з його точкою зору, де вчений вважає вищим рівнем морального розвитку – духовний, коли людина усвідомлює себе та інших людей не як кінцеві смертні істоти, а як творіння та образ Божий (Савчин, 2014).

Отже, духовність і моральність існують у нерозривній єдності, що дозволяє формувати цілісну та гармонійну особистість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більш повного висвітлення духовності, як унікального прояву людського буття, спробуємо розкрити особливу її онтологічну структуру. Візьмемо за основу цієї структури триаду тіло-душа-дух. У цій триаді існування людини є існування як духовної особистості (рис. 1).

Людина живе одночасно в різних світах: фізичному, емоційному (астральному), ментальному та духовному, і поступово одна, потім інша частина її складної природи по черзі спонукують до діяльності.

Через тілесність людина «знає», що вона не всемогутня, вона знає красу і біль, процвітання і занепад, смерть відкрита для неї. Як писав А. Камю: «Тіло бере участь у прийнятті рішення не менше, ніж розум... Ми звикаємо жити задовго до того, як звикнемо думати. Організм зберігає цю інформацію протягом життя» (Камю, 2015, с. 27).

Фізичне буття відображається в органічному самопочутті, тонусі життєдіяльності, тобто в стані здоров'я її організму. «Тілесне здоров'я, – наголошує М. Савчин, – відображає стан організму людини, що характеризується здатністю пристосовуватися до різних факторів та умов життя, рівнем фізичного розвитку, фізичною та функціональною готовністю організму до виконання фізичних вправ. Цей компонент визначається здатністю організму до нейрофізіологічної саморегуляції, що лежить в основі його життєдіяльності» (Савчин, 2019, с. 121).

Рис. 1. Духовна тріада

Ментальне тіло є вищим Его, в якому розрізняють три компоненти: розум, інтелект і мислення. Простіше кажучи, ментальне тіло – це структура, яка відповідає за обробку інформації. Тут народжуються наші думки і відбуваються процеси мислення. У ментальному тілі народжуються раціональні думки та ідеї.

Після оволодіння ментальним світом приходиться духовний світ, для сприйняття якого людина має духовне тіло. У цьому тілі результати всього нашого фізичного, емоційного та ментального досвіду збираються та синтезуються тут у духовне знання або духовну енергію. Через це тіло людина пізнає істину безпосередньо, їй не потрібні міркування. Це справжнє безсмертне тіло.

Душа – це внутрішня частина особистості, яка реагує на зовнішній світ через розум, волю та емоції, завдяки яким особистість може мислити, вибирати та відчувати. У найпростішому розумінні слово «душа» означає «життя».

Душа людини – цілком самостійний компонент у духовній реальності людини, який не можна звести ні до психіки, ні до свідомості, ні до самосвідомості, ні до несвідомого, ні до рефлексії, ні до Я людини. Вона не є продуктом спадковості та середовища.

Душа – це самостійний компонент внутрішнього світу людини. Вона являє собою саму внутрішню інтимну сторону людини, зумовлюючи функціонування інших рівнів і верств духовної сутності людини як унікального явища, бо вона керує всіма як єдиним злагодженим організмом.

Інтерпретація духовності тут змістовно співвідноситься з розумінням духу. З антропологічної точки зору людина є лише носієм духу, а дух проявляється в особистості. Людина є істотою, яка перевершує себе та світ, тому що вона представляє вічність і протестує проти реальності. Дух ідеалізує життя, викликає ідеальні цінності, які необхідно реалізувати в житті, представлені як просвітлення і перетворення біологічного начала, що робить особистість незалежною від природного порядку.

Ми розглядаємо дух як суб'єктивний стан особистісної свідомості, що виявляє себе як цілеспрямоване прагнення до самовдосконалення та цілісності існування з універсумом, що виникає в трансценденції внаслідок виникнення особливих функціональних систем. Сутність людського духу з найбільшою повнотою розкривається у його свідомості.

Розгляд онтологічної структури духовності дозволяє сформулювати такі ознаки поведінки та вчинків людини, за якими можна розглядати особистість як носія духовності:

- переважання в особистості оптимістичних, життєствердних настроїв внаслідок багатогранності системи морально-ціннісних орієнтацій;
- віра у вищу ідею, Бога-Творця, велич людської душі, те, що людина створила протягом свого життя;
- звільнення від егоцентричних тенденцій, потреба і вміння слухати і вислухати іншого, толерантність, готовність до безкорисливої допомоги, милосердя;

- стійкі патріотичні почуття та громадянський обов'язок;
- переконання у високій цінності сім'ї, родинних стосунків, поваги батьків і дітей, любові, турботи, допомоги;
- негативна оцінка прагненням до надмірного матеріального збагачення будь-якою ціною, жадібність до грошей.

Як бачимо, інтерпретація духовності тут змістовно співвідноситься з розумінням душі та духу. Звернемо увагу на те, що терміни «духовність» і «душа» близькі, але «духовність» більше асоціюється з ідеальною потребою в моральному пізнанні, а «душа» – з соціальною потребою «в інших»: «Духовне життя людини завжди для іншої, для суспільства, для людства. Духовною людина є настільки, наскільки вона діє згідно з найвищими моральними цінностями людської спільноти, здатна адекватно до них ставитися» (Колісник, 2007, с. 235).

У студентський період, завдяки особливому духовному середовищу університету, відбувається формування основних ціннісних орієнтацій, де важливу місію відводиться викладачу, а саме, тим ціннісно-значущим установкам, які вони транслують у студентський світ; щоденне занурення в атмосферу свого навчального закладу, з його активними формами навчання та виховання, спрямованими на розвиток його духовності та розвиток творчого потенціалу. Вони бачать і оцінюють педагогічну діяльність своїх наставників, їх творчість і майстерність, що сприймаються студентами як педагогічні цінності.

Втілюючи розуміння духовних цінностей у життєвих ситуаціях і збільшуючи, відповідно, пізнавальну та діяльнісну сфери, майбутній педагог стимулює розкриття свого духовного потенціалу, що яскраво проявляється у формуванні духовних якостей благородства, благоговіння, щедрості, чуйності, безкорисливості, милосердя та ін.

Розгляд процесу формування професійного іміджу майбутнього вчителя вимагає поряд із розумінням понять духовності та цінності у формуванні особистості майбутнього вчителя і врахування ієрархії духовних потреб.

В основі духовних потреб лежить прагнення людини досягти певної внутрішньої гармонії, щастя, а також такого душевного стану, коли на загальному емоційному фоні панує душевний спокій та впевненість у можливостях і силах. Водночас вони спонукають до пізнання світу, любові, дружби, самореалізації, прагнення до творчості та саморозвитку.

Ознаками духовної потреби можна вважати такі фактори:

- усвідомлення їх необхідності для професійної діяльності та особистісного розвитку – духовні потреби не нав'язуються суспільством, а народжуються в душі;
- відносний характер важливості – незадоволення ними не призводить до значних втрат (як незадоволення фізіологічних потреб), але в той же час якість життя без них погіршується;
- здатність обирати шляхи досягнення – спосіб задоволення духовних потреб для кожної людини абсолютно індивідуальний і унікальний.

Для нас важливим завданням було проаналізувати логіку формування професійного іміджу через складові духовних мотивів. Нашим завданням було визначити, які духовні мотиви та потреби є домінуючими у професійній діяльності майбутнього вчителя. Для цього нами використано методику Е. Помиткіна «Методика діагностики спрямованості мислення та провідних особистісних мотивів «Книжкова полиця» (Помиткін, 2007). На рис. 2 відображено рівень сформованості духовних потреб у майбутніх педагогів.

Якщо аналізувати рівень сформованості духовної мотивації у майбутніх педагогів, то, як видно з рис. 2, лише 2% студентів мають високий рівень духовної мотивації.

Для даної групи студентів характерний високий рівень життєвих цілей, насиченість життям і задоволення від самореалізації. Бачення сенсу професійної діяльності та професійної перспективи, узгодженість професійних намірів з особистими, сімейними, життєвими, знання їх переваг і недоліків, копінг-стратегії. Внутрішньо виражений локус контролю та високий рівень домагань. У даної групи студентів виражене прагнення до постійного духовного самопізнання та збагачення духовними знаннями, пошуку цінної інформації, осмислення подій свого життя та життя інших людей, упорядкування та осмислення життєвого досвіду

У найбільшій кількості досліджуваних (77%) наявний середній рівень духовної мотивації. Майбутні педагоги проявляють нестійке, проте, позитивне ставлення до своєї професійної діяльності, у них досить високий рівень осмисленості життя. Виразений на середньому рівні бачення сенсу професійної діяльності та професійної перспективи, середня узгодженість

Рис. 2. Рівень духовних потреб майбутніх педагогів

професійних намірів з особистими, сімейними, життєвими, знаннями. Такі студенти прагнуть до реалізації ідей духовності у повсякденному житті та гармонізації особистого життя з життям інших людей, де всі справи, слова, дії спрямовані у русло духовних цінностей, загальнолюдської моральності.

21% студентів віднесено до низького рівня. У даній вибірці спостерігається переважання егоїстично-престижних цінностей (власний престиж, досягнень, матеріальне становище, збереження особистості). Суперечливе ставлення до своєї професійної діяльності. Рівень осмисленості життя вище середнього життя. Рівень життєвих цілей, насиченість життям і задоволеність від самореалізації вище середнього. Пошук смислів у професійній діяльності та професійна перспектива не відповідають професійним намірами; нездатність поєднати професійний розвиток з особистісним, недостатній рівень знань щодо власних сильних сторін і недоліків, стратегій подолання труднощів. Середній рівень домагань та здатності до саморозвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що як духовна, так і професійно-педагогічна мотивація студентів все ще знаходиться на стадії формування. Незважаючи на те, що в цілому майбутні вчителі достатньою мірою виявляють потреби та інтереси, необхідні для ефективної підготовки до майбутньої професійної діяльності, тим не менш, формування духовної мотивації залишається актуальним завданням їхньої освіти. Адже саме задоволення духовних потреб дають майбутнім педагогам душевні сили для подолання труднощів у досягненні мети, мають внутрішню опору у вирішенні складних життєвих і професійних питань, формують основу для формування ціннісних орієнтацій і, відповідно, моделей ставлення до світу, себе, педагогічної діяльності й поведінки.

Отже, формування духовної мотивації можна розглядати як вихід до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості та її ментальності. Для майбутнього вчителя його духовний світ виступає основою духовного розвитку. Духовний світ відображається в системі поглядів людини на світ, на своє місце в ньому, виявляється в її почуттях і діяльності. Педагогічна освіта має не лише забезпечувати засвоєння професійних знань і умінь, а й розвивати духовність, її ціннісну свідомість, формувати ціннісне ставлення до світу як головне завдання освіти.

Висновки. Узагальнення різних точок зору дозволило нам зрозуміти сутність духовно-моральних цінностей як буття, осмислення, саморозвиток і активність суб'єкта. Прагнення до гармонії почуттів, потреба самовдосконалення, потреба жити у вимірах душі, відсторонення від надмірних турбот про матеріальні блага дозволяють майбутнім педагогам розвивати в собі здатність не тільки бачити, а й відчувати велич людини як носія духовності. Це складна, напружена діяльність, спрямована на позитивну зміну себе, своїх думок, почуттів, вчинків, на розвиток своїх можливостей, здібностей, на позитивні зміни в оточенні, на подолання повсякденності, на опанування найвищого сенсу людського життя. Зрозуміло, що початок і продовження цієї складної внутрішньої роботи багато в чому залежить від таланту наставника, його людяності, мудрості, відповідальності за долю вихованця.

Духовно-моральні цінності – це ті значущі переконання, через які суб'єкт інтерпретує навколишній світ, від яких залежать мотивація і мета діяльності суб'єкта. Оволодіння майбутніми

вчителями духовно-моральними цінностями та знаннями про імідж дозволить побудувати у свідомості ідеальну модель його майбутньої професійної діяльності, яка виступить еталоном, орієнтиром у професійному саморозвитку та самовдосконаленні.

Література

- Баранівський В. Ф.** Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія.* 2013. Вип. 41(1). С. 206–221.
- Білозерська С. І.** Ціннісні орієнтації як складова професійного іміджу майбутнього педагога. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2021. № 6. С. 70–75.
- Білозерська С.** Аксиологічні основи формування професійного іміджу майбутнього вчителя. *Вчені записки таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Психологія.* 2022. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 33(72), № 2. С. 133–138.
- Боришевський М. Й.** Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2010. 200 с.
- Камю А.** Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. Київ : Портфель, 2015. 105 с.
- Колісник О. П.** Психологія духовного саморозвитку особистості : монографія. Луцьк : Вежа, 2007. 386 с.
- Помиткін Е. О.** Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2007. 280 с.
- Савчин М.** Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич : ПП «ПОСВІТ», 2019. 232 с.
- Савчин М. В.** Фундаментальні духовні здатності особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 92.
- Франкл В.** Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Київ : «Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2019. 160 с.

References

- Baranivskyy V. F.** (2013). Vyshcha osvita u vyrishenni problem dukhovnoyi bezpeky ukrayinskoho suspilstva [Higher education in solving the problems of spiritual security of Ukrainian society]. *Papers of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Philosophy.* Issue 41(1). P. 206–221. [in Ukrainian].
- Bilozerska S. I.** (2021). Tsinnisni oriyentatsiyi yak skladova profesiynoho imidzhu maybutnoho pedahoha. [Value orientations as a component of the professional image of the future teacher]. *Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law.* No. 6. P. 70–75. [in Ukrainian].
- Bilozerska S.** (2022). Aksiolohichni osnovy formuvannya profesiynoho imidzhu maybutnoho vchytelya. [Axiological foundations of the formation of the professional image of the future teacher]. *Scholarly notes of Tauriyya National University named after V. I. Vernadskyi. Series : Psychology.* Volume 33(72) No. 2, 2022. Odessa : Helvetica Publishing House. P. 133–138. [in Ukrainian].
- Boryshevskyy M. Y.** (2010). Psykholohichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti [Psychological regularities of the development of the spirituality of the individual] a monograph. K. : Pedagogical thought. [in Ukrainian].
- Kamyu A.** (2015). Mif pro Sizifa. Ese pro absurd. [The Myth of Sisyphus. Essay on absurdity. [translation. O. Zhupansky] K. : Portfel. 2015. [in Ukrainian].
- Kolisnyk O. P.** (2007). Psykholohiya dukhovnoho samorozvytku osobystosti [Psychology of spiritual self-development of personality] a monograph Lutsk: Tower. [in Ukrainian].
- Pomytkin E. O.** (2007). Psykholohiya dukhovnoho rozvytku osobystosti [Psychology of spiritual development of personality] a monograph. K. : Nash chas. [in Ukrainian].
- Savchyn M. V.** (2019). Zdorovya lyudyny: dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry [Human health: spiritual, personal and physical dimensions]: monograph. Drohobych : PP "Posvit". [in Ukrainian].
- Savchyn M. V.** (2014). Fundamentalni dukhovni zdatnosti osobystosti [Fundamental spiritual abilities of the individual]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences".* Issue 1. T. 1. P. 92–97. [in Ukrainian].
- Frankl V.** (2019). Lyudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori. [Man in Search of True Meaning. A psychologist in a concentration camp]. K. : "Book Club "Family Leisure Club". [in Ukrainian].

УДК 378.147:159-051

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.2>

ДУБ Віра – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (viruneja@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5621-3134>

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Суспільний запит ставить високі вимоги до професійної підготовки майбутніх психологів. Однією з актуальних проблем є становлення професійної культури майбутнього фахівця. У статті аналізуються ціннісні орієнтації та смисли як детермінанти професійної культури майбутніх психологів.

Здійснено теоретичний аналіз поняття «професійна культура». Вказано, що існують розбіжності в думках учених на трактування даного феномену. Констатовано, що рівень сформованості професійної культури визначає ступінь готовності індивіда до діяльності у професії.

У контексті нашого дослідження визначено, що професійна культура проявляється у спосіб організації, розвитку та реалізації професійної діяльності на основі аксіологічних засад.

Визначено, що роль ціннісних орієнтацій у процесі формування професійної культури полягає в тому, що ціннісні орієнтації детермінують професійну поведінку, забезпечуючи її зміст та спрямованість. Зазначено, що на рівень розвитку професійної культури майбутніх психологів буде впливати інтеграл професійної цінності майбутніх фахівців, що складається з особистісної аксіосфери, професійної аксіосфери, соціальної аксіосфери.

Встановлено, що асимілюючи та перетворюючи цінності, студент будує власну систему цінностей, на основі якої виробляє особистісно-професійну концепцію професійної культури та сенсу професійної діяльності.

Вважаємо, що професійна культура та ціннісні орієнтації є взаємодоповнюючими утвореннями, оскільки формуються під впливом одна на одну, визначають не лише пізнавальні інтереси особистості та професійні інтереси, а й зумовлюють світоглядні настанови, загальне життєве кредо. Оскільки професійна культура майбутнього психолога починає формуватися під час навчання, то припускаємо, що на її формування впливають також і цінності університетської освіти.

Підсумовано, що цінності та смисли у професійній культурі виступають регуляторами поведінки та взаємовідносин майбутнього психолога у системі «психолог – клієнт».

Ключові слова: професійна культура, ціннісні орієнтації, смисли, професійна підготовка, майбутні психологи.

DUB Vira – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (viruneja@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5621-3134>

VALUE-SEMANTIC ORIENTATIONS AS DETERMINANTS OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONAL CULTURE

Abstract. Public demand sets high demands on the professional training of future psychologists. One of the urgent problems is the formation of the professional culture of the future specialist. The article analyzes value orientations and meanings as determinants of the professional culture of future psychologists.

A theoretical analysis of the concept of 'professional culture' has been carried out. It is indicated that there are disagreements in the opinions of scientists on the interpretation of this phenomenon. It has been established that the level of formation of professional culture determines the degree of readiness of an individual for activity in the profession.

In the context of our research, it has been determined that professional culture is manifested in the way of organization, development and implementation of professional activity based on axiological principles.

It has been determined that the role of value orientations in the process of formation of professional culture is that value orientations determine professional behavior, ensuring its content and orientation. It has been noted that the level of development of the professional culture of future psychologists will be influenced by the integral of the professional value of future specialists, which consists of the personal axiosphere, professional axiosphere, and social axiosphere.

It has been established that by assimilating and transforming values, the student builds his own value system based on which he develops a personal and professional concept of professional culture and the meaning of professional activity.

We believe that professional culture and value orientations are complementary formations, as they are formed under the influence of each other, determine not only the cognitive interests of the individual and professional interests, but also determine worldview guidelines, the general life credo. Since the professional culture of the future psychologist begins to form during training, we assume that its formation is also influenced by the values of university education.

It has been concluded that values and meanings in professional culture act as regulators of behavior and relationships of the future psychologist in the 'psychologist-client' system.

Key words: professional culture, value orientations, meanings, professional training, future psychologists.

Постановка проблеми. Велика затребуваність та зростання кількості звернень до психолога, зростання пріоритету людського фактору, зростання конкуренції на ринку праці, підвищені вимоги до випускників ВНЗ актуалізують проблему професіоналізму майбутніх фахівців, особливо такої його складової, як професійна культура. Крім того, специфіка та особливості роботи психолога лише додають важливості даному питанню.

Професійна підготовка майбутнього психолога під час навчання у вищому навчальному закладі передбачає формування у нього такого важливого утворення, як професійна культура, яка транслюється через взаємодію і спілкування у системі «людина – людина». Формування особистості з високим рівнем загальної та професійної культури, яка здатна до активного утвердження своєї позиції у професійній діяльності, є невід'ємною та важливою умовою й вимогою вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх психологів. Професія психолога, будучи особливим видом діяльності, вимагає від майбутніх фахівців не лише професійних знань, але й особливої структури світогляду, певних особистісних якостей, системи цінностей у центрі якої є людина, її життя та здоров'я. Успішність професійної діяльності залежить значною мірою від того, наскільки особистість з її індивідуально-психологічними особливостями відповідає вимогам майбутньої професії, наскільки повно майбутній фахівець сприймає вимоги, цінності, норми та правила поведінки, притаманні для професійного середовища. Саме цінності є показником реалізації професійної культури психолога.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження актуальних питань професійної культури майбутніх фахівців мають різновекторний характер, адже саме поняття «професійна культура» системне та багатоаспектне. Воно тісно пов'язане з поняттям «професія», «психологічна професійна культура» та формується у процесі професійної підготовки. Проблемою професійної культури фахівців у різних галузях займалися такі відомі науковці, як Г. Балл, Є. Клімов, В. Зінченко, С. Максименко, В. Рибалка, Н. Чепелева, які диференціюють поняття «культура фахівця» та «професійна культура». Культура фахівця розглядається ученими як рівень та якість оволодіння професійними вміннями й навичками. Поняття «професійна культура» розуміється ширше, як стиль мислення та поведінки людини у професійній діяльності, котрий детермінується загальним розвитком особистості в результаті її професійного становлення. О. Кравченко, В. Семиченко, В. Сластьонін, В. Тушева розглядають професійну культуру крізь призму категорії «цінність», ієрархію та структуру ціннісного світу. П. Сорокін

розуміє професійну культуру як універсальну систему професійних знань та цінностей, які регулюють професійну діяльність. В контексті нашого дослідження важливими є положення про цінності як ядро розвитку особистості З. Карпенко, розуміння учасників освітнього процесу як активних ціннісно-мотивованих суб'єктів Г. Радчук. З аксіогенетичних позицій професійний розвиток майбутніх психологів розглядає Т. Яценко. Характеристику аксіологічної моделі сучасної професійної підготовки майбутніх психологів описує В. Волошина. Ученими активно досліджується проблема аксіологічних засад розвитку майбутніх фахівців.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми дослідження, визначити місце та роль ціннісних орієнтацій у становленні професійної культури майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна культура майбутнього фахівця – це показник його професіоналізму. Оволодіння професією сприяє соціальному самоствердженню особистості, розкриттю її власних сил і всебічному розвитку. Критеріями та показниками розвитку професійної культури є рівень взаємозв'язку цілісності, моральності, професіоналізму, особистісної та соціальної зрілості.

У психолого-педагогічній літературі немає єдиного універсального підходу до розуміння поняття «професійна культура». В. Гріньова тлумачить професійну культуру як певний рівень оволодіння професією, певними способами та прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованої культури особистості (Гріньова, 2001).

Українська дослідниця професійної культури С. Ісаєнко розглядає професійну культуру як «цілісне особистісне утворення, сутністю якого є діалектичний зв'язок усіх елементів культури індивіда, яке динамічно та нелінійно розвивається, специфічно проявляючись у сфері професійної діяльності та спілкування» (Ісаєнко, 2009, с. 28).

Важливого значення професійна культура набуває при підготовці психологів, професійна діяльність яких пов'язана з людьми і впливає на людей. Розглядаючи важливість проблеми професійної культури в руслі професійної підготовки майбутніх психологів, учені вживають поняття «психологічна професійна культура». Так, на думку Н. Чепелевої, психологічна культура майбутніх психологів передбачає формування психологічного мислення, уміння оперувати знаннями в процесі аналізу психологічних ситуацій, уміння приймати рішення в ситуаціях професійної діяльності, уміння аналізувати свою власну поведінку та якості (Чепелева, 1999). Таким чином, рівень сформованості професійної культури визначає ступінь готовності індивіда до діяльності у професії.

Розглядаючи професійну культуру в контексті підготовки майбутніх психологів, розглядаємо даний феномен як спосіб організації, розвитку та реалізації професійної діяльності на основі аксіологічних засад.

На думку В. Рибалка (Рибалка, 2004, с. 114), професійна культура розуміється як зовнішньо та внутрішньо детермінований рівень оволодіння, використання та функціонування професійних цінностей, якими є знання, уміння, навички та здібності до ефективної психологічної діяльності. Важливим у професійному становленні майбутнього психолога є емоційно-ціннісний компонент професійної культури, який включає в себе спрямованість, мотиваційну адекватність, орієнтацію на пізнавальні та соціальні мотиви вибору професії, суспільно значущі якості та цінності.

На важливе значення ціннісно-сислової сфери в процесі формування професійної культури майбутнього фахівця вказує Г. Савош. На думку авторки, важливо, «щоб із ранніх етапів професійного становлення студенти почали осмислення свого ціннісного простору, побачили його зв'язок із цілями й завданнями обраної професії, а також були залученими у спеціально організовану роботу з розвитку своїх смислових орієнтирів» (Савош, 2006, с. 29–34). Для майбутнього фахівця цінності є особливо важливі. Їх усвідомлення та подальша реалізація впливають на формування особистості та відчуття такого необхідного та бажаного задоволення від праці. Роль ціннісних орієнтацій та цінностей у процесі формування професійної культури полягає в тому, що ціннісні орієнтації детермінують професійну поведінку, забезпечуючи її зміст та спрямованість.

Потужний ціннісний фундамент є основою роботи психолога, оскільки залучення майбутнього фахівця до культури професії здійснюється саме через її орієнтацію у професійних цінностях та шляхом їх привласнення. Сформована система ціннісних орієнтацій забезпечує позитивне ціннісно-сислове ставлення до майбутньої професії, високу ефективність навчання та праці, творчий підхід до виконання обов'язків, орієнтацію на досягнення та саморозвиток.

В ході формування професійної культури майбутній фахівець з психології актуалізує ті цінності, які мають для нього життєвий і професійний сенс. Таким чином, у його свідомості утворюється образ культурної особистості професіонала як сукупність ідей, установок, цілей, які коригують індивідуальний досвід практики, переживання, переконання, відносини. Асимілюючи та перетворюючи цінності, студент будує власну систему цінностей на основі якої виробляє особистісно-професійну концепцію професійної культури та сенсу професійної діяльності.

Професійна культура фахівця формується на перетині свідомості й діяльності особистості, утворюючи своєрідну «систему координат», новими системними якостями якої є професійні цінності, значення та смисли. На рівні професії цінність є критерієм професійно визнаного в особистості і професійній діяльності. На рівні особистості як суб'єкта діяльності цінність зумовлює орієнтації фахівця в професійному просторі, житті. Перетворені у професійні еталони та стереотипи значення позначаються у формах і правилах професійної поведінки та містять знання про смисл професійної діяльності, цінності та ідеали.

Професійно-цінними поглядами на питання ролі цінностей у становленні майбутніх психологів є упровадження та аналіз інтегралу професійної цінності майбутнього психолога В. Волошиною. Вважаємо, що дане психологічне утворення сприяє формуванню професійної культури майбутніх фахівців, адже воно розвиває професійну самодостатність та само-ефективність майбутнього фахівця, що виявляються у здатності визначати межі свого впливу та зону професійного комфорту, рівень незалежності від стереотипів, здатність використовувати нові й оригінальні засоби для особистісного зростання клієнта і для власної професійної самореалізації. До структурних елементів інтегралу професійної цінності майбутнього психолога авторка відносить особистісну аксіосферу – пізнання й розуміння особистісних якостей та утвердження особистісних цінностей; професійну аксіосферу – розуміння орієнтирів професії, пізнання власних професійних якостей та утвердження професійних цінностей; соціальну аксіосферу – розуміння соціальних орієнтирів, пізнання та розуміння Іншого, пізнання соціальних якостей, утвердження соціальних цінностей; аксіоідентичність – результат інтеграції аксіосфер ціннісної самосвідомості майбутнього психолога (Волошина, 2018, с. 29–36). Вважаємо, що інтеграл професійної цінності майбутніх фахівців буде визначати рівень розвитку професійної культури майбутніх психологів.

Н. Шетеля визначила критерії відбору педагогічних засобів та технологій реалізації аксіологічного підходу у формування професійної культури: «1) створення умов для осмислення цінностей і ціннісних орієнтацій як складових світогляду особистості; 2) сприяння усвідомленню особливої ролі цінностей і ціннісних феноменів для людини і суспільства; 3) забезпечення умов для емоційного переживання певних соціально-значущих цінностей і їхнього переведення на рівень конкретних ціннісних пріоритетів особистості; 4) сприяння розкриттю інтелектуального, морального, творчого, професійного потенціалу особистості здобувача освіти; 5) забезпечення реалізації суб'єкт-суб'єктного типу взаємовідносин в освітньому процесі; 6) створення умов для інтегрованих педагогічних (навчальних й виховних) впливів на особистість з метою її особистісного розвитку; 7) сприяння оволодіння здобувачами освіти теоретичними і прикладними ціннісними (аксіологічними) знаннями; 8) орієнтованість на формування професійної культури» (Шетеля, 2022, с. 256).

Цінності в структурі особистості майбутнього психолога – системоутворююче ядро професійної діяльності та внутрішнього світу людини. Професійна культура майбутнього фахівця містить духовний потенціал особистості, емоційні, інтелектуальні та практично-дієві компоненти свідомості. Професійна культура та ціннісні орієнтації є взаємодоповнюючими утвореннями (рис. 1), оскільки формуються під впливом одна на одну, визначають не лише пізнавальні інтереси особистості, а й зумовлюють світоглядні настанови, загальне життєве кредо.

Формування професійної культури особистості відбувається як стихійно, так і шляхом цілеспрямованого зовнішнього та внутрішнього впливу на особистість. З одного боку, це відбувається через створення сприятливих психологічних умов для діалогічно орієнтованого спілкування викладача та студента, метою якого є розвиток структурних компонентів психологічної культури майбутнього психолога, з другого боку – через розвиток у студентів мотиваційно-ціннісної сфери та її компонентів, які забезпечують розвиток внутрішніх складових професійного становлення та підвищення рівня самосвідомості протягом фахової підготовки.

Рис. 1. Зв'язок професійної культури та ціннісних орієнтацій

Ціннісно-сміслові орієнтації майбутнього психолога є базовими особистісними утвореннями, котрі визначають їх спрямованість та зміст професійної культури.

Професійне становлення особистості майбутнього фахівця іноді супроводжується періодичним виникненням зовнішніх та внутрішніх суперечностей, під впливом яких відбувається зміна вектора розвитку особистості, в тому числі й ціннісно-сміслового. Особливості системи цінностей майбутнього фахівця є провідним чинником, котрий сприятиме ефективному оволодінню професією. Однією з таких особливостей є цілісність системи цінностей. Невизначеність у цінностях, відмінності між цінностями-пріоритетами та цінностями-намірами, розмиті цінності будуть причиною внутрішніх особистісних суперечностей, що у подальшому позначиться й на особистісній стійкості майбутнього психолога-фахівця.

Отже, ціннісно-сміслова сфера є основою для професійної культури майбутніх психологів. А такі особистісні компетентності та професійні здатності зумовлюють зрілість професійної культури. Цінності та смисли у професійній культурі виступають регуляторами поведінки та взаємовідносин майбутнього психолога у системі «психолог – клієнт».

Таким чином, можемо стверджувати, що професійна культура майбутніх психологів – це здатність до реалізації професійних обов'язків, професійного та особистісного розвитку на аксіологічних засадах. Тому процес професійної підготовки майбутніх психологів на етапі навчання у закладі вищої освіти обов'язково повинен враховувати їх ціннісно-орієнтаційну складову. Вона визначає ставлення до себе як до майбутнього фахівця, відображає бачення себе в професійному середовищі, а тому є визначальним чинником формування професійної культури.

Висновки. Теоретичний аналіз даної проблеми вказує на важливість аксіологічної складової частини у професійній культурі майбутніх психологів. Професійна культура майбутніх психологів формується на етапі професіоналізації під час навчання у закладі вищої освіти, який повинен включати ціннісну складову. Вважаємо, що сформована система ціннісних орієнтацій є основою для формування професійної культури майбутніх психологів. Професійна культура – це не просто механічне відображення професійної діяльності, вона також тісно пов'язана з образом «Я» та «Я-концепцією» майбутнього фахівця, смислами, які породжуються в процесі підготовки. Саме тому професійна культура фахівця – це «дзеркало», у якому відображаються особистісно-професійні якості людини та її ціннісно-сміслові орієнтири. Наявність відповідних цінностей і смислів забезпечує сумлінне та відповідальне ставлення до майбутньої професії, спонукає особистість до саморозвитку, творчого пошуку, буде у свідомості модель належного у фаховій діяльності, що проявляється в такому інтегральному утворенні, як професійна культура.

Подальші наукові пошуки передбачають дослідження та аналіз уявлень студентів про професійну культуру психолога.

Література

- Волошина В. В. Аксіологічна модель сучасної професійної підготовки майбутніх психологів. *Педагогічний процес: теорія і практика (Серія : Психологія)*. 2018. № 3(62). С. 29–36.
- Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2001. 45 с.
- Ісаєнко С. А. Формування професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей засобами іноземної мов : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 227 с.
- Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2009. 512 с.
- Радчук Г. К. Психологічні засади професійного аксіогенезу особистості. *Психологія особистості*. 2012. № 1. С. 138–150.
- Рибалка В. В. Психологія професійного самовизначення для здорових старшокласників : метод. рекомендації. Київ : АПН України, 2004. 25 с.

- Савош Г.** Особистісно орієнтоване виховання – нова освітня філософія. *Вища освіта України*. 2006. № 1, додаток. С. 29–34.
- Шетеля Н. І.** Засоби практичної реалізації аксіологічного підходу у сфері професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі культури і мистецтв. *Іноватика у вихованні*. 2022. Випуск 15. С. 254–262.
- Чепелєва Н. В.** Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика. *Актуальні проблеми психології*. Київ : Інститут психології АПН України, 1999. С. 271–279.

References

- Voloshyna V.** (2018). Aksiolohichna model' suchasnoyi profesiyanoi pidhotovky maybutnikh psykholohiv [Axiological model of modern professional training of future psychologists]. *Pedahohichnyy protses: teoriya i praktyka (Seriya : Psykholohiya) – Pedagogical process: theory and practice (Series : Psychology)*, 3, 29–36 [in Ukrainian].
- Hrynova V.** (2001). Formuvannya pedahohichnoyi kul'tury maybutn'oho vchytelya: teoretychnyy ta metodychnyy aspekty [Formation of pedagogical culture of the future teacher: theoretical and methodological aspects]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Isayenko S.** (2009). Formuvannya profesiyanoi kul'tury u studentiv inzhenerno-tekhnichnykh spetsial'nostey zasobamy inozemnoyi movy [Formation of professional culture among students of engineering and technical specialties by means of a foreign language]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Karpenko Z.** (2009). Aksiolohichna psykholohiya osobystosti [Axiological psychology of personality]. Ivano-Frankivs'k : Lileya NV [in Ukrainian].
- Radchuk H.** (2012). Psykholohichni zasady profesiyneho aksiogenezu osobystosti [Psychological principles of professional axiogenesis of personality]. *Psykholohiya osobystosti – Personality psychology*, 1, 138–150 [in Ukrainian].
- Rybalka V.** (2004). Psykholohiya profesiyneho samovyznachennya dlya zdorovykh starshoklasnykiv [Psychology of professional self-determination for healthy high school students]. Kyiv : APN of Ukraine [in Ukrainian].
- Savosh H.** (2006). Osobystisno oriyentovane vykhovannya – nova osvithna filosoфиya [Personally oriented education – a new educational philosophy]. *Vyscha osvita Ukrayiny – Higher education of Ukraine*, 1, 29–34 [in Ukrainian].
- Shetelya N.** (2022). Zasoby praktychnoyi realizatsiyi aksiolohichnoho pidkhodu u sferi profesiyanoi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv u haluzi kul'tury i mystetstv [Means of practical implementation of the axiological approach in the field of professional training of future specialists in the field of culture and arts]. *Innovation in education*. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education*, 15, 254–262 [in Ukrainian].
- Chepelyeva N.** (1999). Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика [Formation of professional competence in the process of university training of a practicing psychologist]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology*. K. : Instytut psykholohiyi APN Ukrayiny, 271–279 [in Ukrainian].

УДК 159.955:378.147:347.96

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.3>

ЗАБОЛОЦЬКА Світлана – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (svitlana.zabolotska@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

ЗАБОЛОЦЬКИЙ Назар – студент факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, Харків, Україна, індекс 61023 (n.d.zabolotskyu@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6077-8514>

БОГДАН Богдан – студент факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, Харків, Україна, індекс 61023 (b.r.bogdan@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0545-6264>

ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Професійне мислення – надскладний феномен, що в сучасній психологічній науці визначають як вищий пізнавальний процес пошуку, виявлення та зняття проблемності, практичне мислення людини в процесі вирішення професійних завдань, опосередковане та узагальнене відображення фахівцем професійної реальності.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених вивченню професійного мислення, воно залишається одним із найменш досліджених та найбільш суперечливих явищ. Це зумовлено невизначеністю сутності його родової ознаки, її новітнім характером, незначним досвідом професійної підготовки майбутніх фахівців в Україні, а також специфічними ознаками її складного предмета.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне та практичне вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження. Загалом, стаття присвячена дослідженню процесу розвитку професійного мислення майбутніх юристів під час їх навчання та оволодіння професійною діяльністю. У роботі розглядаються ключові аспекти формування високого рівня професійної компетентності, а саме критичного та аналітичного мислення, етичної поведінки та навичок прийняття обґрунтованих рішень в юридичній сфері. Автори аналізують методи та педагогічні підходи, спрямовані на стимулювання інтелектуального розвитку студентів, а також розглядають вплив сучасних технологій на формування професійних умінь. Результати дослідження можуть служити підґрунтям для вдосконалення методології викладання юридичних дисциплін та розвитку ефективних підходів до навчання майбутніх фахівців в галузі права. Також в статті було визначено, що професійне мислення юриста складається з таких базових компонентів, як ціннісно-мотиваційний, понятійно-змістовий, операційний та рефлексивний, що відображають внутрішню психологічну будову мисленнєвої діяльності фахівця. Розглянуто, що функціями предметно-орієнтованого рівня професійного мислення юриста є, передусім, регуляторна, когнітивна, відображальна та комунікативна.

Ключові слова: професійне мислення, мисленнєва діяльність, майбутні фахівці, фахова підготовка, майбутні юристи.

ZABOLOTSKA Svitlana – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (svitlana.zabolotska@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

ZABOLOTSKYI Nazar – Student at the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, 106, Pushkinska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (n.d.zabolotskyi@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6077-8514>

BOHDAN Bohdan – Student at the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, 106, Pushkinska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (b.r.bogdan@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0545-6264>

PROFESSIONAL THINKING OF FUTURE LAW STUDENTS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES

Abstract. Professional thinking is an extremely complex phenomenon, which in modern psychological science is defined as a higher cognitive process of searching, identifying and solving problems, practical thinking of a person in the process of solving professional tasks is a mediated and generalized reflection of professional reality by a specialist.

Despite the presence of a significant number of works devoted to the study of professional thinking, it remains one of the least researched and most controversial phenomena. This is due to the uncertainty of the essence of its generic feature, its new character, the insignificant experience of professional training of future specialists in Ukraine, as well as the specific features of its complex subject. In general, the article is devoted to the study of the process of development of professional thinking of future lawyers during their training and mastering of professional activities. The work considers the key aspects of the formation of a high level of professional competence, namely critical and analytical thinking, ethical behavior and the skills of making informed decisions in the legal field. The authors analyze the methods and pedagogical approaches aimed at stimulating the intellectual development of students, and also consider the influence of modern technologies on the formation of professional skills. The results of the research can serve as a basis for improving the methodology of teaching legal disciplines and developing effective approaches to training future specialists in the field of law. The article also determined that the professional thinking of a lawyer consists of such basic components as value-motivational, conceptual-content, operational and reflective, which reflect the internal psychological structure of a specialist's thinking activity. It is considered that the functions of the subject-oriented level of professional thinking of a lawyer are, first of all, regulatory, cognitive, reflective and communicative.

Key words: professional thinking, thinking activity, future specialists, professional training, future lawyers.

Постановка проблеми. Сучасний світ вимагає високого рівня професійної компетентності від майбутніх студентів-юристів. Однак існує ризик, що навчальний процес не завжди ефективно сприяє розвитку їхнього професійного мислення. Проблема полягає в тому, що існуючі методи та педагогічні підходи можуть недостатньо враховувати специфіку формування професійного мислення в контексті юридичної діяльності. Відсутність системного підходу до цього питання може обмежити можливості студентів-юристів у вирішенні складних юридичних завдань та прийнятті обґрунтованих рішень в майбутньому. Таким чином, актуальною є необхідність визначення та вирішення факторів, які впливають на розвиток професійного мислення студентів-юристів під час навчальної діяльності, з метою підвищення якості юридичної освіти та готовності випускників до викликів сучасного юридичного середовища. Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне та практичне вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження.

Під час написання даної статті ми поставили перед собою задачу здійснити теоретико-експериментальне дослідження психологічних тенденцій і механізмів розвитку професійного мислення у майбутніх юристів у процесі фахової підготовки; створити модель розвитку професійного мислення у майбутніх юристів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В наукових працях з юридичної психології професійному мисленню юристів не приділено належної уваги. Деякі дослідники висвітлювали окремі питання мислення та поведінки працівників судових та правоохоронних органів. При пошуку відповідної літератури важливо також враховувати, що тема професійного мислення може включати такі аспекти, як критичне мислення, аналітичні навички, етичні виміри та прийняття рішень в контексті юридичної практики. Зокрема, такими питаннями займалися: О.В. Тимченко, Л.С. Криворучко. Щодо професійної адаптації можна звернутися до досліджень Д.О. Кобзіна та В.О. Соболева. Не можна оминати праці закордонних фахівців. Наприклад, розвиток критичного мислення вивчали Пол Хігс, Річарт Пол, Лінда Елдер. Формуванню аналітичних навичок у юридичному навчанні присвятили такі науковці, як Вільям Путман, Міхаель Шварц та інші.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні структури, психологічних закономірностей і механізмів розвитку професійного мислення у майбутніх юристів у процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток професійного мислення юриста у цілому має розглядатися у межах макrogenезу мисленнєвої діяльності, тому його новоутвореннями мають бути глобальні механізми зрілого мислення – ароморфози (такі, що мають широке та загальне значення) (Васильєва, 2003). По-перше, це механізм породжувальної взаємодії суб'єктно-особистісного та власне мисленнєвого рівнів: кожний із цих рівнів, змінюючись, тобто здобуваючи нові якісні характеристики, викликає зміни іншого рівня, тим самим породжуючи нову систему регуляції мислення.

По-друге, це механізм операціональної інтеграції: синтезу, взаємозв'язку, взаємопроникнення різних видів, рівнів мислення, і в першу чергу, інтеграції логічного мислення з наочно-дієвим, наочно-образним, інтуїтивним і взагалі з несвідомими компонентами, що забезпечує можливості широкого перенесення.

По-третє, це механізм розширення когнітивного забезпечення життєдіяльності людини, формування його сукупного життєвого досвіду.

По-четверте, це механізм «побічного продукту»: при вирішенні навіть одиничного мисленнєвого завдання відбувається формування несвідомого «побічного продукту», що містять змістовні й операційні резерви подальшого мисленнєвого розвитку та роблять його нескінченним, безвідносним до певного наперед заданого результату. Адже якщо оперування зі штучними об'єктами (знаковими формами) не співвідноситься з реальними змінами суб'єкта, змінами реальних речей та об'єктів, то мислення немає.

Крім того, розвиток професійного мислення юриста відповідно до вищезазначених характеристик має досліджуватися відповідно до трьох узагальнених параметрів: 1) результативних, що передбачають якість вирішення проблемних ситуацій, нового знання та нових орієнтовних основ дій (когнітивних карт, схем); 2) мікрогенетичних, які фіксують специфіку професійних узагальнень, їх усвідомленість, операційну та понятійну систему знань; 3) макrogenетичних, що включають передумови механізмів зрілого мислення, а також цілісного професіогенезу особистості.

Основними функціями предметно-орієнтованого рівня професійного мислення юриста є, передусім, такі: 1) регуляторна – передбачає його включеність до безпосереднього реального перетворення фахівцем об'єкта праці – проблемної ситуації клієнта: «це мислення у дії, для дії та діями»; 2) когнітивна – забезпечує розширення концептуального простору – оволодіння юристом новими знаннями, новою інформацією про професійну дійсність та себе самого; 3) відображальна – забезпечує відображення юристом професійної дійсності; 4) комунікативна – має за мету забезпечення спілкування фахівця з клієнтами, колегами та ін.

Якщо на предметно-орієнтованому рівні професійного мислення юриста домінує так звана типологізуюча активність, або актуалізація профотипу, що виявляється в тенденції психолога до суб'єктивної класифікації професійних ситуацій і проблем на основі їх узагальнення

й виникає внаслідок гострої необхідності – створення засобу упорядкування організації професійного простору через його складність, невизначеність, змінюваність, то на діяльнісно-орієнтованому рівні цей профотип більшою мірою піддається аналізу, переструктуруванню (Гура, 2011).

Змістовим рівнем професійного мислення юриста є методологічний рівень, що «обслуговує» його мислення, тобто є мисленням мислення, або метамисленням. Отже, предметом професійного мислення цього рівня є власне професійна мислєдїяльність фахівця.

Здійснений нами аналіз праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, що спрямовані на вивчення феномену виходу мислення з предметної ситуації, дає змогу стверджувати, що такі поняття, як «мислення мислення», «метамислення» та «методологічне мислення», мають єдиний зміст. У своїй роботі ми будемо використовувати саме поняття «методологічне мислення» для характеристики вищого рівня професійної мислєдїяльності майбутнього юриста як таке, що відображає його здатність усвідомлювати, регулювати, контролювати, рефлексувати власне професійне мислення (Сисоєва, 2003).

Розуміння нами методологічного рівня професійного мислення юристів ґрунтується на таких наукових традиціях.

У зарубіжній психології проблемі метамислення присвячені праці багатьох вчених. Незалежно від часу опублікування основних авторських ідей та країн, у яких працюють науковці, їх положення є дуже близькими, що дає можливість стверджувати про єдине розуміння сутності феномену метамислення, яке можна охарактеризувати такими твердженнями.

По-перше, існує особливий феномен свідомості, функціями якого є контроль за процесами мислення, їх планування, регуляція та узгодження. Метамислення є своєрідним «клеєм», який утримує психіку в цілісному організованому стані; його зниження призводить до тяжких і складних психічних розладів.

По-друге, за своїм змістом метамислення включає: 1) постійні пізнання людини про мисленнєві завдання, процеси, стратегії – метакогнітивні знання; 2) знання про стани, зміст, межі власного мислення в певний момент часу – «метакогнітивне спостереження»; 3) регуляцію та контроль за процесами і стратегіями мислення – метакогнітивна регуляція; 4) свідомі емоції, що супроводжують процес пізнання – метакогнітивний досвід.

По-третє, основними чинниками, що активізують метакогнітивні процеси, є: новизна ситуації; ступінь зосередженості індивіда на тому, як він мислить; виявлення суттєвих неузгодженостей у діяльності; надмірність часу для вирішення завдання; особлива мотивація на вирішення завдання.

По-четверте, існує можливість цілеспрямованого формування метакогнітивних здібностей узагалі та метамислення, зокрема завдяки опануванню людиною метакогнітивних стратегій, що дають змогу структурувати і збагачувати когнітивний досвід (Сисоєва, 2003).

Отже, рух мисленнєвого процесу забезпечується складною системою стереотипії, адекватної професійній діяльності, її умовам, засобам, специфікою завдань та функцій. Неадекватна реалізація стереотипії може бути джерелом проблемності.

Таким чином, глобальним результатом першого етапу професійного мислення юриста є сформульована ним проблема, яка надає поштовх розгортанню наступного, другого етапу – формулювання завдань і пошуку рішень (або формулювання гіпотез).

Залежно від особливостей ціннісно-сислової позиції юристів, які реалізуються в конкретній моделі професійної взаємодії, виокремлюються три головні стратегії розуміння фахівцем свого клієнта: 1) стратегія пояснення – виявлення значень висловлювань та переживань клієнта (більшою мірою діагностична позиція); 2) стратегія інтерпретації – створення смислу висловлювань та переживань клієнта та 3) стратегія діалогічного розуміння – пошуку смислу висловлювань та переживань клієнта в процесі їх сумісного з клієнтом пошуку. Ці стратегії є досить усталеним засобом роботи зі смисловою інформацією, та кожна з них характеризується як система інваріантних, суттєвих для кожної компонентів – процесуальних і варіативних, що є додатковими – змістовних.

Таким чином, результатом цього етапу професійного мислення юриста є сформульовані завдання та гіпотези.

Останньою закономірністю розвитку професійного мислення майбутніх юристів є єдність розвитку змістових і процесуальних його складових.

Результати здійсненого на попередніх етапах роботи аналізу психологічних закономірностей, механізмів та принципів розвитку професійного мислення майбутнього юриста дають підстави запропонувати систему методів, впровадження яких забезпечить ефективність цього процесу.

Основними складовими-властивостями критичності професійного мислення є самостійність, наполегливість, відкритість, готовність до виправлення помилок, соціальність, прагматичність, суб'єктивність, гнучкість.

Критерієм розвитку професійного мислення у майбутніх юристів, на нашу думку, є децентричність як антитеза егоцентричності, як здатність змінювати власні мисленнєві позиції, координувати різні точки зору.

Як критерій розвитку професійного мислення у майбутніх юристів децентричність розглядається нами власне у когнітивному аспекті – як здатність усвідомлено і понад ситуаційно виокремлювати, координувати та змінювати власну мисленнєву позицію. Ця здатність є протилежною за своєю суттю когнітивному егоцентризму.

Розглядаючи децентричність як суб'єктивну характеристику та критерій розвитку професійного мислення у майбутнього юриста, ми визначаємо її як здатність усвідомлено та понадситуативно виокремлювати і співвідносити вихідну точку зору з іншими можливими, трансформувати її. Децентричність, таким чином, органічно пов'язана як із системністю, так і з критичністю професійного мислення, зумовлює них та обумовлюється ними (Гура, 2011).

Ще одним критерієм розвитку професійного мислення у майбутніх юристів є рефлексивність. Виокремлення її як суб'єктивної характеристики, на нашу думку, є обов'язковим у зв'язку з тим, що вона є інтегральною властивістю, має індивідуальну міру вираженості та зумовлює мисленнєву діяльність психолога на всіх її рівнях, виявляється у формі предметної, діяльнісної та методологічної рефлексії.

Важливим для розуміння рефлексивності є те, що вона має функцію модератора взаємозв'язку інших психічних властивостей особистості: у своєму ситуативному прояві рефлексивність видозмінює характер дії багатьох психічних феноменів та закономірностей. Так, рефлексивність може: 1) послаблювати міру залежностей між психічними властивостями (інгібувати їх); 2) посилювати, «каталізувати» залежності між психічними властивостями (наприклад, показників діяльності від нейротизму, когнітивної складності тощо або соціально-психологічної згуртованості від рівня інтелекту учасників групи); 3) блокувати залежності (наприклад, якості прийняття рішення від інтелекту, коли суб'єкт з високим рівнем інтелекту та рефлексії взагалі не може прийняти рішення внаслідок формулювання величезної кількості гіпотез, урахування мисленнєвих феноменів, стереотипів та інших збоїв мисленнєвого процесу); 4) здійснювати інверсію – отримання зворотних закономірностей: під впливом рефлексивності ті або інші закономірності та феномени можуть радикально змінювати форму свого існування та виявлятися не тільки у прямій, а й у зворотній формі (наприклад, інверсія мисленнєвих феноменів, стереотипів, відмов у довільну форму): вже само по собі знання суб'єктом того чи іншого феномену, тобто знання про його існування може змінювати і, як правило, змінює характер дії цього феномену (Гура, 2011); 5) детермінувати появу нових закономірностей (наприклад, характер перебігу психічних процесів на усвідомленому та несвідомому рівні, або поява феномену дзеркального Я).

Таким чином, рефлексивність як модератор залежностей інших властивостей характеризується «типом оптимуму»: максимальна якість прийняття рішення, соціальної та особистісної адаптації суб'єкта досягається не у випадку мінімального та максимального значення рефлексивності.

Завдяки модеруючим властивостям вона визначає рівень як актуалізації всіх вищеописаних суб'єктивних характеристик, так і професійного мислення майбутнього юриста в цілому.

Отже, усі вищеописані суб'єктивні характеристики професійного мислення юриста, що подані критеріями його розвитку у майбутніх фахівців, є інтегративними, системними якісними визначеностями.

Актуалізація професійного мислення у майбутніх юристів усіх курсів здійснюється переважно на предметно-орієнтованому рівні: вербалізована мислєдіяльність спрямовується на вирішення конкретної проблемної ситуації з урахуванням одиничної або декількох детермінант її виникнення, не враховуються понадситуаційні чинники.

Отже, у процесі здобуття вищої юридичної освіти у майбутніх фахівців поступово збільшується швидкість актуалізації професійних знань та підвищується згорнутість мисленнєвої діяльності під час вирішення професійних проблемних ситуацій.

Таким чином, це дає змогу стверджувати те, що генеза професійного мислення у майбутніх юристів відбувається завдяки ускладненню, узагальненню та вербалізованості актуалізованих професійних знань, що виявляється в розумінні метафоричного смислу висловлювань.

Висновки. Теоретичний аналіз та узагальнення наукових підходів до розуміння сутності професійного мислення юриста дали підстави стверджувати, що воно є системоутворювальним компонентом фахової компетентності; має змістовну та процесуальну форми, залежить від множини ситуаційних, зовнішніх чинників, які визначають специфіку вирішуваних професійних проблем, й особистісних, внутрішніх детермінант, що характеризують особливості інтелектуальної сфери фахівця, його індивідуально-психологічні властивості. За своїм змістом професійне мислення юриста складається з таких базових компонентів, як ціннісно-мотиваційний, понятійно-змістовий, операційний та рефлексивний, що відображають внутрішню психологічну будову мисленнєвої діяльності фахівця, як і будь-якої предметної діяльності.

Розвиток професійного мислення юриста відбувається на всіх етапах професіогенези, проте сенситивним періодом, що забезпечує його ефективність, є етап професійної підготовки фахівця у вищому навчальному закладі.

Методологічними засадами розвитку професійного мислення у майбутніх юристів є положення: системного підходу, відповідно до якого воно розглядається як багаторівнева, складно організована система відносно автономних підсистем; синергетичного підходу, що підкреслює нелінійний, дисипативний, відкритий характер його розвитку.

Психологічними закономірностями розвитку професійного мислення у майбутніх юристів є такі: 1) залежність рівневого характеру його розвитку від предметної спрямованості; 2) нелінійність, дискретність і неперервність етапів розвитку мисленнєвої діяльності; 3) єдність розвитку змістових і процесуальних складових. Основними критеріями розвитку професійного мислення у студентів-юристів є системність, критичність, децентричність, рефлексивність та усвідомленість професійних знань, які виявляються на початковому, середньому, достатньому та високому рівнях. Ефективною щодо розвитку професійного мислення у майбутніх юристів у процесі навчання у ВНЗ є система психологічного супроводу.

Значна позитивна динаміка рівнів розвиненості професійного мислення майбутніх юристів за результатами апробації системи психолого-педагогічного супроводу свідчить про її ефективність і необхідність упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ.

Література

- Васильєва М. П.** Деонтологічна компетентність педагога як мета ідеонтологічної підготовки. Проблеми сучасного мистецтва культури : зб. наук. пр. Харків : Стиль-издат, 2023 С. 22–32.
- Гура О. І.** Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
- Гура Т. Є.** Генезис наукових поглядів щодо природи мислення у сучасній психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки* / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. Т. 2. Вип. 7. С. 103–108.
- Савчин М. В.** Методологеми психології : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.
- Сисоєва С. О.** Педагогічна технологія у неперервній професійній освіті. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз : монографія / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Наукова думка, 2003. С. 449–564.
- Пасічник І. Д.** Психологічні характеристики індивідуального мислення. *Наукові записки Острозької академії. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2009. Вип. 13. С. 3–13.

References

- Vasylieva M. P.** (2003). Deontologichna kompetentnist pedahoha yak meta ideontologichnoi pidhotovky [Deontological competence of the teacher as a goal of ideological training] *Problemy suchasnoho mystetstva kultury – Problems of modern art and culture*. Kharkiv : Styl-yzdat, 22–32 [in Ukrainian].
- Hura O. I.** (2006). Psykholoho-pedahohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu: teoretiko-metodolohichniaspekt [Psychological and pedagogical competence of a teacher of a higher educational institution: theoretical and methodological aspect] *Monohrafiia – Monograph*. Zaporizhzhia, HU “ZIDMU”. [in Ukrainian].

- Hura T. Ie.** (2011). Henezys naukovykh pohliadiv shchodo pryrody myslennia usuchasnoi psykhologii [The genesis of scientific views on the nature of thinking in modern psychology]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho. Seriiia : Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series : Psychological sciences*. Mykolaiv : MDU imeni V. O. Sukhomlynskoho, Vol. 2, issue 7. 103–108. [in Ukrainian].
- Savchyn M. V.** (2013). Metodolohemy psykhologii [Methods of psychology] Monohrafiia – Monograph. K. : Akademydav, 2013. [in Ukrainian].
- Sysoieva S. O.** (2003). Pedahohichna tekhnolohiia u neperervnii profesiinii osviti. Neperervna profesiina osvita: filosofiia, pedahohichni paradyhmy, prohnoz: monohrafiia [Pedagogical technology in continuous professional education. Continuing professional education: philosophy, pedagogical paradigms, prognosis : monograph] Kyiv : Naukova dumka 449–564. [in Ukrainian].
- Pasichnyk I. D.** (2009). Psykholohichni kharakterystyky indyvidualnoho myslennia [Psychological characteristics of individual thinking]. *Naukovi zapysky Ostrozkoï akademii. Seriiia "Psykholohiia i pedahohika" – Scientific notes of the Ostroh Academy. Series "Psychology and pedagogy"*. Issue 13. S. 3–13. [in Ukrainian].

УДК 351.77:355/359.08:159.9.07/159.99/159.9.018
DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.4>

ЗАРЕЦЬКА Наталія – кандидат наук з державного управління, військовий психолог, експерт з питань реінтеграції та постізоляційного відновлення, керівник проєктів, Благодійна організація «Відродження громад», вул. Сім'ї Кульженків, 33, оф. 303, Київ, Україна, індекс 04159 (nataliazaretska@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9566-3493>

МАКАРЕНКО Герман – кандидат філософських наук, доктор мистецтвознавства, професор, народний артист України, головний диригент та художній керівник оркестру «Київ-Класик», диригент, Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 50, Київ, Україна, індекс 01030 (kyiv-classic@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0971-0355>

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ МУЗИЧНИМИ ЗАСОБАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті «Психологічне відновлення музичними засобами в умовах війни» представлено результати дослідження, яке проводилось протягом 2022–2023 років в рамках проєкту «Психологічне відновлення дітей, військових, мешканців деокупованих територій засобами арт-терапії».

Мета роботи полягала у дослідженні можливостей застосування музичних засобів для психологічного відновлення населення деокупованих громад та громад, постраждалих від війни. В ході дослідження використовувалися як загальнонаукові методи (спостереження, аналіз та синтез, узагальнення, статистичний), так і спеціалізовані методи: психологічний скринінг, опитування, розгорнуте індивідуальне інтерв'ю.

Методологічною основою дослідження є реінтеграційний підхід, розроблений в рамках психології ізоляції (напрямок військової психології), який пропонує використовувати можливості людської психіки, проявлені в ненормальних для людини умовах, для її відновлення, а також інтегративний підхід, який передбачає можливість та важливість застосування психологічними консультантами та психотерапевтами у роботі з клієнтом різних методів відповідно до потреб клієнта.

В основу дослідження було покладено припущення про те, що класичні музичні твори можуть бути ефективним інструментом психоемоційного розвантаження людей, які перебували в зоні бойових дій або окупації та потребують психологічного відновлення. Зазначимо, що повноцінне психоемоційне розвантаження є обов'язковою передумовою опрацювання людиною власного травматичного досвіду або виходу із компресійного стану, спричиненого перебуванням в окупації або зоні бойових дій, а вчасне та регулярне психоемоційне розвантаження є дієвим засобом профілактики психічних розладів. Таким чином, об'єктивна необхідність проведення психоемоційного розвантаження для одночасно великої кількості в громадах постраждалих від війни стимулює фахівців шукати нові форми розвантажувальних заходів, залучаючи для цього якісні та безпечні інструменти психоемоційного впливу, яким вважаємо музичні твори, підібрані у спеціальну програму та виконані на бездоганному професійному рівні. Професійне припущення потребувало відповідної доказової бази, тому серед учасників заходів було проведено опитування за спеціально розробленою анкетною, яка виконала роль скринінгового інструменту. Участь в скринінговому опитуванні була повністю добровільною. 339 мешканців Ірпеня, Бучі та Києва, в тому числі тих з них, які зараз захищають Україну на фронті, взяли участь у анкетуванні.

Наукова новизна. В ході роботи було вперше досліджено ефективність музичних засобів для психоемоційного розвантаження людей, які можуть мати компресійні стани, спричинені

перебуванням в ізоляції (окупації), та проаналізовано особливості застосування музичних арт-терапевтичних засобів як інструменту психоемоційного впливу в умовах війни.

Висновки. Арт-терапевтичні інструменти показали себе дуже ефективними та поліфункціональними для цілей психологічного відновлення населення деокупованих громад. Арт-терапевтичні інструменти можуть бути застосовані на різних рівнях надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки, однак вимоги до їх застосування для цілей психосоціальної підтримки та з терапевтичною метою суттєво відрізняються. Фізичний вплив музики на тіло та психіку людини має компенсуючий ефект для тих людей, які перебували в зоні активних вибухів (як внаслідок обстрілів, так і внаслідок роботи ППО), а також учасників бойових дій. При цьому вплив живої класичної музики можна вважати безризиковим, якщо жодні інші технічні засоби не застосовуються. Проведене дослідження свідчить про дієвість музичних засобів в контексті проведення психоемоційного розвантаження людей, які пережили стрес в умовах війни, при цьому заходи, які проводились виключно як заходи психологічної підтримки, дали сильніший ефект, ніж заходи, які проводились як комплексні події (коли, крім масового музичного сеансу, який проводився командою музикантів та психологів, були інші активності). В цілому дослідження застосування музичних засобів для психологічного та психофізіологічного відновлення людини вважаємо дуже перспективним як в частині дослідження механізмів їх впливу на людську психіку та процеси її відновлення, так і в частині використання отриманих результатів для формування програм психологічного відновлення дітей та дорослих, а також представників цільових груп, які перебувають в зоні підвищених психологічних навантажень.

Ключові слова: психологічне відновлення, арт-терапія, музикотерапія, психоемоційне розвантаження, постізоляційна декомпресія, деокуповані громади, рівні надання психологічної допомоги, психологічна допомога, психосоціальна підтримка, психічне здоров'я.

ZARETSKA Nataliia – Candidate of Sciences in Public Administration, Military Psychologist, Subject Matter Expert in reintegration and post-isolation recovery, Project Manager, 'Community Revival' Charity Organization, 33, Kulzhenky Family str., office 303, Kyiv, Ukraine, postal code 04159 (nataliazaretska@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9566-3493>

MAKARENKO German – Candidate of Philosophical Sciences, Doctor of Art History, Professor, People's Artist of Ukraine, Chief Conductor and Artistic Director of the Kyiv-Classical Orchestra, Conductor, Taras Shevchenko National Academic Theater of Opera and Ballet of Ukraine, 50, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, postal code 01030 (kyiv-classic@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0971-0355>

PSYCHOLOGICAL RECOVERY BY MUSICAL MEANS IN WARTIME

Abstract. The article 'Psychological recovery by means of music in conditions of war' presents the results of a study conducted during 2022–2023 as part of the project 'Psychological recovery of children, soldiers, residents of de-occupied territories by means of art therapy'.

The purpose of the work was to investigate the possibilities of using musical means for the psychological recovery of the population of de-occupied communities and communities affected by the war. General scientific methods (observation, analysis and synthesis, generalization, statistical) and specialized methods (psychological screening, survey, detailed individual interview) were used in the course of the research.

Methodology. The methodological basis of the study is the reintegration approach developed within the psychology of isolation (the direction of military psychology), which suggests using the capabilities of the human psyche, manifested in abnormal conditions for a person, for his/her recovery, as well as an integrative approach, which provides for the possibility and importance of application by psychological consultants and psychotherapists in working with the client using different methods, according to the client's needs.

The research was based on the assumption that classical music can be an effective tool for psycho-emotional relief of people who were in the war zone or occupation and need psychological recovery.

It should be noted that full-fledged psycho-emotional relief is a mandatory prerequisite for a person to process his own traumatic experience or to get out of the compression condition caused by being in an occupation or a war zone, and timely and regular psycho-emotional relief is an effective means of preventing mental disorders. Thus, the objective need to provide psycho-emotional relief for a large number of war-affected communities in communities stimulates specialists to look for new forms of relief measures, involving for this purpose high-quality and safe tools of psycho-emotional influence, which we consider to be musical works selected in a special program and performed on impeccable professional level. The professional assumption required an appropriate evidence base, so a survey was conducted among the event participants using a specially developed questionnaire that served as a screening tool. Participation in the screening survey was completely voluntary. 339 residents of Irpin, Bucha and Kyiv, including those who are currently defending Ukraine at the front, took part in the survey.

Scientific innovation. *In the course of the work, the effectiveness of musical means for psycho-emotional relief of people who may be compressed as a result of being in isolation (occupation) was investigated for the first time, and the peculiarities of the use of musical art-therapeutic means as a tool of psycho-emotional influence in conditions of war were analyzed.*

Conclusions. *Art therapy tools have proven to be very effective and multifunctional for the purposes of psychological recovery of the population of de-occupied communities. Art therapy tools can be used at different levels of providing MHPSS services, but the requirements for their use for the purposes of psychosocial support and for therapeutic purposes are significantly different. The physical impact of music on the body and psyche of a person has a compensatory effect for those people who were in the zone of active explosions (both as a result of shelling and as a result of air defense), as well as for combatants. At the same time, exposure to live classical music can be considered risk-free if no other technical means are used. The conducted research testifies to the effectiveness of musical means in the context of psycho-emotional relief of people who experienced stress in war conditions, while measures that were conducted exclusively as measures of psychological support gave a stronger effect than measures that were conducted as complex events (when, in addition to a mass musical session, which was conducted by a team of musicians and psychologists, there were other activities). In general, we consider the study of the use of musical means for the psychological and psychophysiological recovery of a person to be very promising, both in terms of researching the mechanisms of their influence on the human psyche and the processes of its recovery, and in terms of using the obtained results for the formation of psychological recovery programs for children and adults, as well as representatives of target groups that are in the zone of increased psychological stress.*

Key words: *psychological recovery, art therapy, music therapy, psycho-emotional relief, post-isolation decompression, de-occupied communities, levels of psychological assistance, psychosocial support, MHPSS, mental health.*

Постановка проблеми. Наслідки широкомасштабного вторгнення та російська окупація, залучення великої кількості населення країни до служби в силах оборони України з метою захисту Батьківщини, велика кількість учасників бойових дій, які отримали поранення та повернулись в громади на період одужання або внаслідок непридатності до продовження військової служби, велика кількість цивільного населення, постраждалого від ракетних та артилерійських обстрілів, чітко поставили на порядок денний актуальність питання про напрацювання нових форм психологічного відновлення, які би могли бути доступними та ефективними при роботі одночасно з великою кількістю людей та мали при цьому науково доведену ефективність.

Перебуваючи в зоні бойових дій, людина зазнає потужних психоемоційних та фізичних впливів, внаслідок чого відчуває стрес. Стресовий стан може бути усвідомлено або підсвідомо використаний людиною для виконання завдань в зоні бойових дій та виживання в критичних умовах (якщо це військовослужбовець), або ж суто для виживання в екстремальній ситуації, пов'язаній з веденням бойових дій, або для евакуації із зони бойових дій або окупації (якщо це цивільна особа). Водночас тривале перебування в зоні бойових дій або обстрілів спричинює пролонговане перебування людини в стані психологічного та фізичного напруження, часто безперервно протягом днів, тижнів, місяців, що зумовлює виникнення у людини стану компресії, тобто постійного внутрішнього психофізіологічного напруження, яке є реакцією на постійний або надмірний зовнішній тиск і не минає під час звичайного або регулярного відпочинку. Таке

напруження є природньою реакцією людського організму на ненормальні обставини і допомагає людині виживати в ненормальних для неї умовах.

Тривале перебування людини в постійному напруженні призводить до виснаження її внутрішніх ресурсів, що знижує її здатність до самостійного відновлення. Ще однією особливістю компресійного стану є те, що після тривалого перебування в ньому людина не завжди може самостійно його позбутись (пройти декомпресію), що може бути обумовлено або продовженням перебуванням людини під тиском обставин, які такий стан спричинили, або тим, що компресійний стан може бути ускладнений, наприклад, травмивним досвідом і «заякорився» в тілі та психіці людини.

Дослідження природи виникнення різних видів компресії (травмивної, бойової, ізоляційної), механізмів виходу людини з компресійного стану (декомпресії), а також ефективних та безпечних декомпресійних технік є актуальним напрямком досліджень у військовій психології. Разом з тим, внаслідок широкомасштабного вторгнення стало очевидним, що питання декомпресії цивільного населення набули неабиякої актуальності. Так, наприклад, володіння навичками проведення постізоляційної декомпресії є дуже актуальним для фахівців, які надають психологічну допомогу населенню деокупованих громад та цивільним, звільненим з полону, а розуміння природи та проявів бойової компресії є дуже важливим для фахівців, які працюють із людьми, які перебували в зоні бойових дій і зазнали фізичного впливу обстрілів або бомбардувань.

З психологічної точки зору декомпресію можна визначити як природній компенсаційний процес, який відбувається із тілом та психікою людини, яка перебувала в компресійному стані, і виходить або намагається вийти з нього. З організаційної точки зору декомпресію можна визначити як комплекс професійних заходів, спрямований на виведення людини із компресійного стану, повернення їй контролю над власними емоціями та життєвою ситуацією.

В залежності від типу декомпресії (травмивна, бойова, ізоляційна) можуть застосовуватись різні декомпресійні методи та інструменти. В частині власне зменшення компресії ключовим інструментом є різні техніки психологічного розвантаження, які можуть бути використані самостійно або в поєднанні. Розвантажувальні техніки можуть бути узагальнено об'єднані в три основні групи:

- техніки психоінформаційного розвантаження (наприклад, психологічний або постізоляційний дебрифінг, глибинне інтерв'ю);
- техніки психофізіологічного розвантаження (наприклад, біосугестія, кінезіотерапія, спеціально підібрані вправи для зняття накопиченого м'язового напруження);
- техніки психоемоційного розвантаження (наприклад, розповідь, емпатійне слухання, арт-терапевтичні методики роботи з переживаннями).

Важливою особливістю постізоляційного відновлення є конвертація досвіду клієнта у внутрішній ресурс, який може бути використаний для відновлення людини. Таким чином, особистий досвід людини набуває особливо важливого значення, яким би складним він не був. Такий підхід дає нам можливість відновити кожну людину, незалежно від ступеню складності випробувань, які вона пройшла. Однак з організаційної точки зору ми отримуємо і кілька суттєвих обмежень.

Першим таким обмеженням є те, що постізоляційна декомпресія не може проводитись у груповій формі, оскільки вислуховування досвіду інших несе ризик знецінювання людиною власного досвіду, що позбавляє її ключового ресурсу для власного відновлення, суттєво ускладнюючи таким чином такий процес.

Другим обмеженням є відчуття перевантаженості власним досвідом, що може формувати у людини відразу до нього, прагнення «все забути» тощо. Значною компонентою такого перевантаження є саме емоційне перевантаження, яке формується за рахунок накопичених в компресійному стані емоцій, яких може бути забагато та/або вони можуть бути заважкі. Таким чином, накопичені та невивантажені вчасно емоції (часом навіть неусвідомлені) стають таким собі «емоційним замком», який перекриває доступ людини до власного досвіду, який може бути використаний нею як ключовий внутрішній ресурс для психологічного відновлення.

Традиційно в Україні засоби музикотерапії активно застосовуються при роботі з дітьми або як інструмент стабілізації загального психоемоційного стану людини, включно із саморегуляцією (Сорока, 2003), (Лячинська, 2020), (Созонік, 2014). В цілому серед наукового доробку арт

терапевтичного напрямку праць, присвячених музичній терапії, на жаль не дуже багато, однак вони цікаві аналізом універсальності та доступності музики як інструменту психоемоційної стабілізації, що, на думку дослідників, використовувалось людьми в різні історичні епохи (Литвин-Кіндратюк, 2023).

На нашу думку, застосування музичних засобів у психологічному відновленні людей, постраждалих від війни, має величезний потенціал. Разом з тим ми вважали важливим в межах нашого дослідження чітко диференціювати музику як джерело творчого впливу на людину та музичні засоби як інструмент психологічного відновлення людини. Саме з урахуванням зазначеного вище ми підійшли до питання пошуку інструментів психоемоційного розвантаження, які б могли бути використані з метою постізоляційної або бойової декомпресії людей з досвідом перебування в ізоляції або зоні бойових дій, що є дуже актуальним науково-практичним завданням в галузях військової психології, психологічного консультування та психотерапії. Одночасно викликом нових реалій є напрацювання ефективних та безпечних науково обґрунтованих форм групової або масової роботи з населенням, постраждалим від війни, яке потребує психологічного відновлення.

Метою дослідження було дослідити можливості застосування музичних засобів для психологічного відновлення населення деокупованих громад та громад, постраждалих від війни, поєднуючи науково обґрунтовані підходи військової психології із підходами та інструментами арт-терапії.

Виклад основного матеріалу. В ході дослідження використовувалися загальнонаукові методи (спостереження, аналіз та синтез, узагальнення, статистичний), так і спеціалізовані методи – психологічний скринінг, опитування, розгорнуте індивідуальне інтерв'ю.

Методологічною основою дослідження є реінтеграційний підхід, розроблений в рамках психології ізоляції (напрямок військової психології), який пропонує використовувати можливості людської психіки, проявлені в ненормальних для людини умовах, для її відновлення, а також інтегративний підхід, який передбачає можливість та важливість застосування психологічними консультантами та психотерапевтами у роботу з клієнтом різних методів, відповідно до потреб клієнта (Зарецька, 2019).

В основу дослідження було покладено припущення про те, що класичні музичні твори можуть бути ефективним інструментом психоемоційного розвантаження людей, які перебували в зоні бойових дій або окупації та потребують психологічного відновлення. Зазначимо, що повноцінне психоемоційне розвантаження є обов'язковою передумовою опрацювання людиною власного травматичного досвіду або виходу із компресійного стану, спричиненого перебуванням в окупації або зоні бойових дій, а вчасне та регулярне психоемоційне розвантаження є дієвим засобом профілактики психічних розладів. Таким чином, об'єктивна необхідність проведення психоемоційного розвантаження для одночасно великої кількості в громадах постраждалих від війни стимулює фахівців шукати нові форми розвантажувальних заходів, залучаючи для цього якісні та безпечні інструменти психоемоційного впливу, яким вважаємо музичні твори, підібрані у спеціальну програму та виконані на бездоганному професійному рівні.

Професійне припущення потребувало відповідної доказової бази, тому серед учасників заходів було проведено опитування за спеціально розробленою анкетною, яка виконала роль скринінгового інструменту.

339 мешканців Ірпеня, Бучі та Києва, в тому числі тих з них, які зараз захищають Україну на фронті, взяли участь у анкетуванні, з них 74 відповіді надали учасники заходу в м.Ірпінь, 134 – учасники заходу в м.Києві та 133 – учасники заходу в місті Буча. Участь в скринінговому опитуванні була повністю добровільною.

Крім скринінгового опитування, для дослідження ефективності музичних засобів психологічного відновлення були використані також інші спеціалізовані методи спостереження, такі як візуальний психологічний скринінг (індивідуальний та груповий), розгорнуте індивідуальне інтерв'ю.

Наш підхід до застосування музичних засобів для психоемоційного розвантаження мешканців деокупованих громад та громад, постраждалих від війни, може бути описаний таким чином.

Метою роботи з людьми було психоемоційне розвантаження мешканців деокупованих громад. Формат роботи передбачав роботу мультипрофесійної команди психологів та музикантів

(в нашому випадку камерного оркестру класичної музики «Київ-класик» під керівництвом Артиста UNESCO, народного артиста України Германа Макаренка). Форма роботи з клієнтами – груповий або масовий захід. Інструментом психоемоційного розвантаження є спеціально підібрана програма з творів класичної, народної та сучасної музики. Механізм розвантаження – актуалізація та трансформація емоцій і переживань людини через музичний вплив. Вид впливу невербальний, арт-терапевтичний, музичний. Механізм впливу невербальний, аудіальний, фізичний, емоційний. Актуалізація та трансформація прихованих та накопичених переживань відбувається шляхом створення музичного ряду, який включає класичні, національні та сучасні музичні твори, який має актуалізувати спектр відчуттів, природний для людей, які перебувають у стані компресії або дистресу, сприяти їх переживанню та прийняттю, підтримці або формуванню відчуття полегшення після такого переживання, а також стабілізації емоційного фону на стабільно високому, однак не піковому рівні. Фіксація результатів здійснювалась шляхом проведення анкетування, візуального скринінгу, індивідуальних глибоких інтерв'ю.

Скринінгове анкетування включало 4 розділи, з яких перший стосувався оцінювання потреби у психологічних послугах в громаді і застосовувався лише під час публічного заходу в м. Ірпінь, 2-4 розділи анкети використовувались власне для оцінювання ефективності застосованих музичних засобів психоемоційного розвантаження. Зазначимо, що питання в розділах 2 та 4 були ідентичними, однак відповіді на них потрібно було дати на початку та наприкінці музичного заходу. Питання розділу 3 стосувались переживань людини на момент початку широкомасштабного вторгнення.

Питання розділів 2 та 4 були сформульовані таким чином:

– Оцініть Ваш настрій прямо зараз, використовуючи цифри від 1 до 7, де 7 означає «чудовий», а 1 – «дуже поганий».

– Чи Ви зараз спокійні, чи тривожні, використовуючи цифри від 1 до 7, де 7 означає «я сповнений/сповнена спокоєм», а 1 – «я відчуваю сильну тривогу».

– Чи Ви зараз спокійні, чи відчуваєте піднесення, використовуючи цифри від 1 до 7, де 7 означає «я відчуваю сильне піднесення», а 1 – «я цілком спокійний/спокійна».

– Чи Ви зараз повні сил, чи втомлені, використовуючи цифри від 1 до 7, де 7 означає «я сповнена/сповнений сил», а 1 – «я дуже втомлена/втомлений».

Передбачалося, що порівняння відповідей на ці питання до та після прослуховування музичного ряду дасть уявлення про актуальний психоемоційний стан людей та вплив на нього застосованих музичних засобів.

Щодо питань з розділу 3, то вони були запропоновані для вирішення кількох завдань: по-перше, для переключення уваги між розділами 2 та 4 анкети та мінімізацією спокуси «одразу все заповнити, щоб потім не морочитись», тобто для підвищення достовірності анкетування; по-друге – для отримання інформації про психоемоційний стан людей на момент початку та інтенсивного розгортання широкомасштабного вторгнення; по-третє – для актуалізації емоцій та почуттів того періоду з метою полегшення їх переживання та внутрішнього прийняття протягом заходу. В цьому розділі анкети слухачам було запропоновано згадати їх стан 22–28 лютого 2022 року – як вони тоді почувались, та дати відповідь на такі питання:

1. Як Ви відчували власні сили (рис. 1), обравши всі відповіді, які були доречні, з таких:

- відчував(ла) зосередженість та внутрішню мобілізацію;
- відчував(ла) внутрішню мобілізацію, але було складно зосередитись;
- мені було важко щось робити, але я дуже чітко сприймала ситуацію;
- мої сили кудись поділися, і я нічого не міг/ не могла робити;
- мені було важко думати і важко щось робити;
- не пам'ятаю свій стан в той момент.

2. Чи Ви були спокійні, чи тривожні в той період, використовуючи цифри від 1 до 7, де 7 означає «я був/була сповнений/сповнена спокоєм», а 1 – «я відчував(ла) сильну тривогу»;

3. Чи Ви відчували страх в той період, використовуючи цифри від 1 до 7, де 7 означає «мені було дуже страшно», а 1 – «я зовсім не відчував(ла) страху».

Важливо зазначити, що при відповіді на питання про власні сили 68,4% респондентів обрали перші три варіанти відповіді, що свідчить про високий ступінь мобілізації людей в той період (рис. 1).

Проведене дослідження показало дієвість музичних засобів для цілей психоемоційного розвантаження людей з досвідом перебування в ізоляції або зоні бойових дій. Так, інструменти

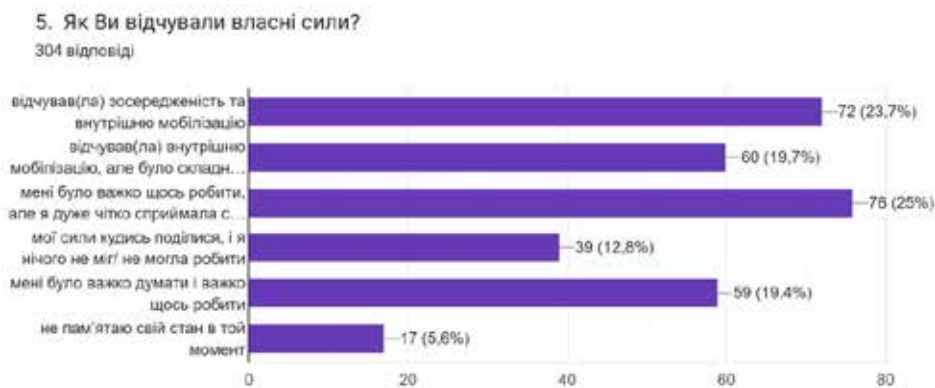

Рис. 1. Стан опитаних 22–28 лютого 2022 року

зворотного зв'язку на всіх трьох локаціях (Ірпінь, Київ, Буча, всього 339 відповідей) показали чітке вирівнювання емоційного стану людей, зниження відчуття втоми, посилення відчуття спокою (як антоніму відчуття тривожності) та посилення відчуття піднесення (як антоніму відчуття спокою) – в середньому на 12–19% наприкінці заходу відносно показників самооцінки людей на початку заходу.

Цікавим результатом вважаємо зміну показників відчуття людьми власних сил, коли за шкалою від одного до 7, де 7 означає «я сповнена/сповнений сил», а 1 – «я дуже втомлена/втомлений» показники до та після заходів змінились таким чином:

На початку заходу (рис. 2):

Рис. 2. Стан опитаних перед початком заходу

Після завершення заходу (рис. 3):

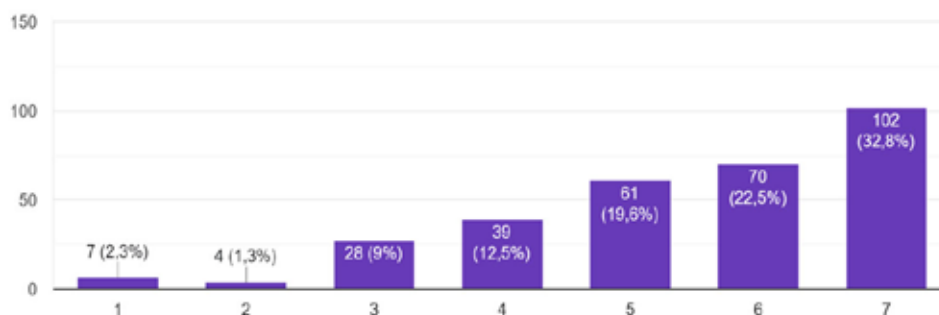

Рис. 3. Стан опитаних після завершення заходу

З метою більш глибокого вивчення реакції людей на музичний захід протягом третього тижня після проведення заходу з 12 учасниками заходів було проведено глибинні інтерв'ю. Їх аналіз дозволив отримати більш детальну інформацію про механізм впливу музичних засобів на стан клієнтів. Так, 8 з 12 респондентів зазначили, що вони відчували «впорядкування власних емоцій» протягом та після завершення заходу, яке не було ситуативним і, на їхню думку, зберігалось і через два тижні після проведення заходу. 10 з 12 з клієнтів зазначили, що по завершенні заходу вони відчували «більший рівень внутрішнього спокою, ніж зазвичай останнім часом» одночасно із емоційним піднесенням, в той час як двоє з 12 учасників інтерв'ю відчували головним чином саме емоційне піднесення, не акцентуючи увагу на набутому внутрішньому спокої.

Аналізуючи достовірність отриманих результатів, можемо зазначити, що при заповненні скринінгових анкет від 8 до 15 відсотків анкет все-таки заповнювалися одразу повністю, тобто співставлення відповідей 2 та 4 розділів було б нерелевантним. Такі анкети не бралися до уваги в аналізі, результати якого наведено, водночас ми не можемо виключати, що деяка кількість анкет, результати яких проаналізовано, також були заповнені в один момент, а не так, як пропонувалося (тобто на початку та наприкінці заходу). Також зазначимо, що глибинні інтерв'ю проводились тільки на одній з трьох локацій, що склало 17% відносно кількості скринінгових анкет на цій локації. В цілому вважаємо, що отримані результати свідчать про доцільність та важливість продовження та поглиблення досліджень в даному напрямку. Також вважаємо важливим поділитись спостереженнями та висновками щодо особливостей застосування музичних засобів в контексті роботи з населенням деокупованих громад та громад, постраждалих від війни – тобто з контингентом із потенційно високим відсотком травмованих та компресійних станів.

Особливості застосування музичних засобів як інструменту психоемоційного впливу пов'язані в першу чергу із рівнем майстерності та професіоналізму членів команди (як психологів, так і музикантів), а також із їх особистим досвідом та ступенем його пропрацювання та самоусвідомлення. Серед таких особливостей можемо виділити три ключові:

1. Вимоги до професіоналізму музикантів, їх спроможності майстерно відтворити будь-який музичний твір – в нашому випадку це обмеження було відсутнє, оскільки в команді працювали майстри світового рівня, що дало нашій команді можливість почуватись цілком вільно при обранні творів та впевнено почуватись за будь-якого розвитку обставин – наприклад, часткова заміна програми через хворобу артиста або через зміну аудиторії або контексту заходу без втрати первинної мети.

2. Наявність у музикантів власного досвіду переживання складних або трагічних подій, пов'язаних з війною, що є важливим чинником, оскільки дає можливість музикантам-учасникам мультипрофесійної команди відчувати повноцінну емпатію, будучи з клієнтом «на рівних», мінімізуючи таким чином ризик виникнення у клієнта «відчуття концерту».

3. Пропрацювання з фахівцем (психологом, психотерапевтом) музикантами-учасниками мультипрофесійної команди власного складного або травмованого досвіду, зокрема пов'язаного з війною. Цей чинник є дуже важливим, оскільки він фактично визначає, психічні процеси якого рівня інтенсивності мультипрофесійна команда готова піднімати в процесі роботи з клієнтами. За умови повноцінного пропрацювання і сприйняття власного складного досвіду музикант не має обмежень щодо спектру та інтенсивності емоцій, які можуть бути підняті на поверхню обраною музичною програмою – тобто власне актуалізовані ним самим та його колегами. За такої ситуації музичні засоби можуть бути ефективно використані на третьому та навіть четвертому рівнях надання психологічної допомоги (за пірамідою Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця) (The International, 2021), оскільки дають можливість підняти глибинні переживання людини включно з тими, які вона не може вербалізувати через їх особливий сум або трагічність, та прийняти їх як такі, що є дуже важливими для неї. Або ж в тілі та психіці людини відгукуються відчуття, спричинені її компресійним станом, спричиненим перебуванням в зоні бойових дій (бойова компресія) або окупації (ізоляційна компресія), і послідовний музичний ряд допомагає людині проявити ті емоції, відчуття та переживання, які виникли у неї під час перебування в ізоляції або зоні бойових дій, однак внаслідок обставин не були проявлені та повноцінно прожиті, тож накопичились та залишились всередині людини, і певною або значною мірою є неусвідомленими або витісненими. Актуалізація та вивантаження таких відчуттів є власне психоемоційною компонентою декомпресійного процесу, метою якого є власне вихід із компресійних станів, спричинених перебуванням людини в зоні обстрілів, бойових дій, або ізоляції (окупація, полон, перебування під завалами). Тобто за такої ситуації можна говорити про досягнення терапевтичного ефекту.

Разом з тим може виникнути ситуація, коли музикант не готовий виконувати програму, яку пропонує психолог з метою досягнення, наприклад, повноцінного декомпресійного ефекту у учасників заходу. Зокрема, у митця можуть виникнути побоювання, що запропонована інтенсивність емоцій може надто навантажити слухачів, або що важливим завданням є дати людям «промінь світла в тих випробуваннях, через які вони пройшли» Тож, колеги-музиканти можуть запропонувати рішення, які за своїм впливом будуть пом'якшувати інтенсивність емоційного впливу – фактично мінімізуючи імовірність досягнення слухачами тієї глибини власного психічного простору, на яку витіснені їх справді трагічні переживання. Ще одним пом'якшувальним рішенням можуть бути «вставки-підводки» – коли музичні твори, впорядковані у певну послідовність з метою актуалізувати певну гаму відчуттів всередині людини, супроводжуються образними коментарями, які можуть давати людям «підказку» щодо того, які саме почуття можуть виникнути. Вважаємо важливим окремо проаналізувати таке моделювання колегами-музикантами можливих реакцій клієнтів та запропоновані ними способи пом'якшення впливу музичних засобів, оскільки вважаємо їх дуже інформативними та діагностичними.

Щодо припущення колег-музикантів, що велика інтенсивність (за їх оцінкою) емоцій може надто навантажити слухачів, вважаємо важливим зазначити, що, на наш професійний погляд, вона є експозиційним проявом, коли власні емоції або відчуття, зокрема неусвідомлені або витіснені, експонуються на інших людей. Така ситуація, як правило, свідчить про наявність у людини власного складного досвіду, не обов'язково власне травмивного – однак такого, який потребує окремої уваги з точки зору його усвідомлення та повноцінного прийняття як важливої частини власного життя, а не як епізоду, якого хотілося б уникнути.

Окремо в цьому контексті важливо звернути увагу на особливості творчих професій, які здебільшого передбачають бажаність наявності «внутрішнього нерву» митця, який дає йому можливість більш виразно, експресійно та достовірно передавати іншим почуття, емоції, настрої через власну творчість. На нашу думку, саме в цьому полягає одна із принципових відмінностей арт-терапевтичного заходу від творчого або мистецького заходу. Творчий або мистецький захід передбачає захоплення людини (глядача, гостя) у світ переживань творців та акторів цього заходу. Арт-терапевтичний захід спрямований на відчуття та переживання конкретної людини (одного клієнта або групи людей), які потрібно не просто розкрити тією мірою, якою це корисно для клієнта, але і трансформувати у більш ресурсну для клієнта форму. Таким чином, у фокусі творчого заходу знаходиться митець або творчий колектив, а у фокусі арт-терапевтичного музичного заходу знаходиться клієнт, а митець, залучений до такого заходу, має досконало володіти не тільки власним мистецтвом, а і власним психоемоційним станом, власним внутрішнім ресурсом, для того, щоб бути спроможним іти на ту глибину переживань, яка потрібні саме клієнту з його досвідом – яким би складним такий досвід не був. Тому у випадку психологічного відновлення музичними засобами у разі застосування живої музики важливо говорити саме про мультипрофесійну команду, в якій завданням музикантів є не тільки підібрати репертуар спільно з психологами та виконати його для клієнта, а і пройти власну терапію або принаймні опрацювати власний складний досвід з психологом, щоб не тільки бути спроможним «іти за клієнтом», а і бути забезпеченим від впливу переживань клієнта, які справді можуть бути дуже інтенсивними. Тобто проходження власної терапії, особиста робота з психологом має бути обов'язковою умовою для митців, які залучаються до арт-терапевтичних заходів, оскільки це в першу чергу мінімізує ризики надмірного емоційного перевантаження або травматизації для них самих – так само як це є обов'язковою вимогою для будь-якого практичного або клінічного психолога чи психотерапевта.

Таким чином, маючи намір брати участь в заходах психологічного відновлення, які можуть мати терапевтичний вплив, тобто впливати на глибинні структури психіки та особистості людини, митець повинен пройти особисту терапію, щоби бути впевненими, що він має особисту спроможність взяти участь у терапевтичному процесі – тобто не просто подарувати позитивні емоції іншій людині, а саме допомогти людині розібратись з її власними складними або дуже складними емоціями та переживаннями, часто неусвідомленими, і допомогти клієнту опанувати такі емоції та трансформувати їх у внутрішній ресурс, який і використати для власного зцілення та відновлення. Саме для цього митцю потрібна «страховка» – бути впевненим, що емоційні прояви людини, які насправді в ході терапії можуть бути дуже різними, не призведуть до внутрішнього збурення самого митця, коли, допомагаючи арт-терапевту або практичному психологу зцілювати інших, він натомість емоційно розбалансовується та емоційно виснажується сам.

З практичної точки зору зазначимо, що митець, який пройшов власну терапію, може бути залученим до заходів психологічного відновлення третього або четвертого рівня (коли музична арт-терапія використовується як інструмент комплексної терапії), у разі відсутності досвіду особистої роботи митця з психологом доцільно говорити лише про можливість проведення заходів психологічного відновлення першого та другого рівня надання психологічної допомоги (за пірамідою Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця) (The International, 2021).

Щодо такого цікавого рішення, як застосування «вставок-підводок», коли музичні твори супроводжуються образними коментарями, які передають основну логіку послідовності музичних творів, хотіли б поділитись такими міркуваннями. Як вже зазначалося вище, ми вважаємо таке рішення способом пом'якшення психоемоційного впливу музики на клієнта, а також прямою ознакою того, що захід відбуватиметься у форматі психосоціальної підтримки, а не власне надання психологічної допомоги у форматі музичної арт-терапії. Аргументи на користь таких висновків маємо такі.

По-перше, вербальні вставки актуалізують когнітивний аспект сприйняття процесу клієнтом, в той час як під час сприйняття музики когнітивні функції можуть бути або вимкнені, або перескеровані на опрацювання думок, асоціацій, які виникають в процесі сприйняття музики людиною, однак не бути основним каналом сприйняття самого процесу, оскільки музика сприймається людиною в принципово інший спосіб. Таким чином, вербальні вставки будь-якого змісту між музичними творами відіграють роль перемикача уваги між двома принципово різними режимами сприйняття інформації та середовища – вербальним та невербальним, таким чином обмежуючи можливість людини «пірнути» достатньо глибоко в свою емоційну сферу або відпустивши свою підсвідомість. Якщо ж людина, слухаючи музику, одночасно мандрує своїми думками, впорядковуючи їх або просто пізнаючи себе, будь-яка вербальні вставки між музичними творами або не будуть сприйматись людиною, або будуть перебивати природний плин її думок. В будь-якому випадку очевидно, що такі вербальні вставки гальмуватимуть процес занурення людини глибоко в себе, що по суті свідчитиме про те, що захід психологічного відновлення, який передбачає такий формат роботи з клієнтами, є саме заходом першого або другого рівня надання психосоціальної підтримки.

Ще одним суттєвим, на нашу думку, моментом є такий: робота психолога з клієнтом передбачає роботу з реакціями клієнта. Для цього застосовуються експозиційні методи, які дають можливість клієнту власне виразити в той або інший спосіб свої відчуття, переживання, емоції (словом, малюнком, скульптурою, рухом) або методи впливу, коли людина, піддаючись певному впливу (звуковому, музичному, фізичному), може відчувати, проявити, вивільнити та/або трансформувати власні емоції, які є для неї дуже важливими або дуже складними. В будь-якому випадку задача психологічного методу полягає в актуалізації того, що є в клієнті, але що саме буде актуалізуватись в процесі роботи, визначатиметься значною мірою самим клієнтом. На наш погляд, зазначене важливо враховувати при формулюванні вербальних вставок-зв'язків між музичними творами на арт-терапевтичних заходах з метою мінімізації сторонніх впливів на внутрішні процеси, які відбуваються з людьми під час таких заходів.

Водночас важливо зазначити, що вставки-зв'язки між музичними творами можуть бути дуже ефективними під час масових заходів (сеансів), оскільки дають можливість м'яко скезувати спільне сприйняття великою кількістю людей певної єдиної логіки, яка м'яко лягає на емоційний фон, який формується музичними творами, забезпечуючи таким чином м'яку форму психоемоційного розвантаження, яке може бути одночасно проведено для великої кількості людей, що є надзвичайно актуальним завданням для країни, яка продовжує жити та відновлюватись в умовах війни, що триває.

Таким чином, аналізуючи питання, чи є принципова відмінність між застосуванням музичних засобів як інструменту психологічного відновлення на різних рівнях надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки, можемо зазначити таке. Музичні засоби як арт-терапевтичний інструмент можуть виконувати різні функції на різних рівнях надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки. Музичні засоби як інструменти психосоціальної підтримки є ефективними для включення мешканців громади в процесі психологічного відновлення та одночасно дають можливість проводити психоемоційне розвантаження великої кількості людей із мінімальними ризиками некерованої актуалізації травматичного досвіду. Застосування музичних засобів як інструментів психологічного консультування або терапії (тобто на третьому та четвертому рівнях надання психологічної допомоги) дає можливість провести глибинне психоемоційне розвантаження клієнта із досягненням повноцінного

декомпресійного ефекту, що є важливим при терапії клієнта із складним травмівним досвідом або веденні комплексних кейсів, які потребують опрацювання як травмівних, так і компресійних станів. Тож інструменти музикотерапії можуть бути дуже корисними при комплексній терапії клієнта або ж при консультуванні його в інтегративному підході.

Досвід надання психологічної допомоги та підтримки фахівцям різних спеціальностей в різних областях України протягом 2022–2023 років дає підстави стверджувати, що основним викликом для людей було прийняття нової воєнної реальності, в якій потрібно навчитись жити. Високий рівень внутрішньої мобілізації людей допомагав їм давати собі раду та знаходити рішення в критичних ситуаціях, реагувати на виклики, допомагати іншим. Це відбувалось тому, що увага людей була максимально сфокусована на «тут і зараз», забезпечуючи одночасно раціоналізм мислення (вирішити питання, які потребують вирішення) та заспокійливий ефект (переключити увагу на те, що можеш зробити, менше приділяти увагу тому, на що вплинути не можеш). Водночас постійна внутрішня мобілізація, як і будь-який інший процес, має свої обернені сторони, які проявляються не тільки в тому, що постійне внутрішнє напруження людини починає трансформуватись у стан психологічної компресії, а і у тому, що, фокусуючи увагу головним чином на невідкладних поточних справах, людині складно об'єктивно оцінити глобальні зміни, які відбуваються довкола в контексті впливу безпосередньо на її життя не тільки в поточний момент часу, але і у віддаленій перспективі. Іншими словами, це можна сформулювати так, що людина водночас сфокусована на вирішенні складних нагальних проблем та вражена змінами, які відбуваються довкола, але при цьому навколишня реальність продовжує сприйматись нею як фактор враження, щось екстраординарне, а не як нова норма життя. Тобто нова воєнна реальність продовжує бути для людини стресором та, можливо, тригером, у разі наявності власного травмівного досвіду, пов'язаного із воєнними діями, їх наслідками тощо, а не як нова реальність, яка потребує прийняття та адаптації до неї.

Ситуацію ускладнює те, що в суспільстві протягом всього цього часу панував запит на «швидке завершення війни», яке дозволить повернутися до нормального життя. Не піднімаючи в цій статті питання тривалості воєнних дій, зазначимо, що незалежно від тривалості, війна завжди докорінно змінює суспільство та країну, в якій відбувається, тому зміни є немінучими – як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні кожної людини. І питання лежить в площині визнання або невизнання людиною таких змін, прийняття їх для себе або неприйняття. Прийняття нової реальності, її особливостей визначає зниження рівня її стресогенності для людини. Відмова від сприйняття нової реальності є чинником посилення її стресогенності для людини, із одночасним зростанням ризику виснаження або вигорання, оскільки внутрішній ресурс людини витрачатиметься на її заперечення та утримання ілюзії можливості повернення «старого життя».

Таким чином, прийняття нової воєнної (або післявоєнної) реальності як нової норми є завданням, актуальним для кожного члена суспільства без винятку. Різниця полягає лише в тому, чи це питання матиме для конкретної людини виключно когнітивний або екзистенційний вимір, чи прийняття нової реальності буде також пов'язане із прийняттям і опрацюванням особистого травмівного досвіду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Арт-терапевтичні інструменти показали себе дуже ефективними та поліфункціональними для цілей психологічного відновлення населення деокупованих громад.

У випадку застосування музичних засобів такі інструменти можуть використовуватись арт-терапевтами або мультипрофесійними командами, які об'єднують психологів, які мають досвід роботи із певною цільовою групою або з певним типом психологічних проблем, та митців, які можуть забезпечити своїм мистецтвом саме той музичний вплив, який потрібний людині для опрацювання її досвіду та його трансформації у внутрішній ресурс, або відкриття в собі важливих/складних відчуттів чи емоцій, або знайдення сил для прийняття та впорядкування процесів у своїй емоційній сфері. Важливо, щоб на митців – членів таких мультипрофесійних команд поширювалася загальна професійна вимога щодо обов'язковості проходження власної терапії та регулярної супервізії.

Арт-терапевтичні інструменти можуть бути застосовані на різних рівнях надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки, однак вимоги до їх застосування для цілей психосоціальної підтримки та з терапевтичною метою суттєво відрізняються.

На першому рівні надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки, який передбачає активну підтримку людини громадою (за пірамідою Міжнародного руху Червоного

Хреста та Червоного Півмісяця), групові арт-терапевтичні заняття активно сприяють включенню людей до процесів психологічного відновлення, відкриваючи їм двері до цієї царини, оминаючи стигму, або допомагаючи зрозуміти, що вони насправді потребують професійної психологічної допомоги та даючи можливість бути перескерованим до фахівця, який допоможе опрацювати проблему, яка потребує вирішення.

На другому рівні, який передбачає власне заходи психосоціальної підтримки, застосування арт-терапевтичних інструментів може значно посилити доступність психоемоційного розвантаження для мешканців громад, постраждалих від війни та окупації, а також регулярного психоемоційного розвантаження, що є важливим для відновлення психічного здоров'я людей в умовах війни.

Застосування музичних арт-терапевтичних інструментів на третьому рівні надання психологічної допомоги, який передбачає проведення психологічного консультування, дає можливість комплексного опрацювання людиною власних переживань, а також досягнення повноцінного декомпресійного ефекту завдяки можливості прийняття та опрацювання своїх невербальних переживань.

На четвертому (терапевтичному) рівні надання психологічної допомоги музичні, художні та скульптурні арт-терапевтичні інструменти можуть бути ефективним методом опрацювання травмивного досвіду у складі комплексної травматерапії, даючи можливість опрацювати найбільш травмивні моменти у невербальній формі, що є особливо ресурсним при роботі із постраждалими від воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Фізичний вплив музики на тіло та психіку людини має компенсуючий ефект для тих людей, які перебували в зоні активних вибухів (як внаслідок обстрілів, так і внаслідок роботи ППО), а також учасників бойових дій. При цьому вплив живої класичної музики можна вважати безризиковим, якщо жодні інші технічні засоби не застосовуються. При застосуванні засобів посилення звуку або музичних записів важливо бути дуже уважними при роботі з людьми, які мають контузії або акубаротравми, враховуючи можливу особливу чутливість їх слухового та вестибулярного апарату до звукових хвиль.

Проведене дослідження свідчить про дієвість музичних засобів в контексті проведення психоемоційного розвантаження людей, які пережили стрес в умовах війни, при цьому заходи, які проводились виключно як заходи психологічної підтримки, дали сильніший ефект, ніж заходи, які проводились як комплексні події (коли крім масового музичного сеансу, який проводився командою музикантів та психологів були інші активності).

В цілому дослідження застосування музичних засобів для психологічного та психофізіологічного відновлення людини вважаємо дуже перспективним як в частині дослідження механізмів їх впливу на людську психіку та процеси її відновлення, так і в частині використання отриманих результатів для формування програм психологічного відновлення дітей та дорослих, а також представників цільових груп, які перебувають в зоні підвищених психологічних навантажень. Також важливість дослідження потенціалу музикотерапії визначається можливістю її застосування одночасно з великою кількістю людей, що є надзвичайно актуальним для країни, яка має відновлюватись під час війни.

Література

- Зарецька Н.** Відновлення та постізоляційний супровід осіб, звільнених з вимушеної або примусової ізоляції: питання термінології. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Державне управління.* 2019. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2019_2_6 (дата звернення: 31.10.2023).
- Литвин-Кіндратюк С.** Історичний ритмоаналіз практик музикування та терапія музикою. *Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни* : матеріали XX Міжнародної міждисциплінарної науковопрактичної конференції (31 березня – 2 квітня 2023 р.) / за наук. ред. О. Л. Вознесенської, Л.О. Подкоритової. Київ, 2023. С. 50–53.
- Лячинська О.** Як відновити ресурси за допомогою музикотерапії. Освіторія. 4.02.2020. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-vidnovyty-resursy-za-dopomogoyu-muzykoterapiyi/> (дата звернення: 31.10.2023).
- Созонік О.** Музикотерапія або музика, яка лікує. 22.05.2014. – Волинь Post. URL: <https://www.volynpost.com/blogs/1201-muzykoterapiia-abo-muzyka-i-aka-likuie> (дата звернення: 31.10.2023).
- Сорока О., Банкул Л.** Музикотерапія як інноваційна здоров'язбережувальна технологія для роботи з молодшими школярами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота».* Випуск 27. С. 192–198.
- The International Red Cross and Red Crescent Movement's Mental Health and Psychosocial Support Framework, July, 8, 2021. URL: <https://pscentre.org/the-international-red-cross-and-red-crescent-movements-mental-health-and-psychosocial-support-framework/> (дата звернення: 31.10.2023).

References

- Zaretska N.** (2019). Vidnovlennia ta postizoliatsiinyi suprovid osib, zvilnenykh z vymushenoї abo pry-musovoї izoliatsii: pytannia terminolohii [Rehabilitation and post-isolation support of persons released from forced or forced isolation: issues of terminology]. N. Zaretska. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia*, 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2019_2_6 (data zvernennia 31.10.2023). [in Ukrainian].
- Lytvyn-Kindratiuk S.** (2023). Istorychnyi rytmoanaliz praktyk muzykuvannia ta terapii muzykoiu. [Historical rhythm analysis of music making practices and music therapy]. Prostir artterapii: mystetstvo vidnovlennia psykhichnoho zdorovia v chasy viiny: materialy KhKh Mizhnarodnoi mizhdystsyplinarnoi naukopraktychnoi konferentsii (31 bereznia – 2 kvitnia 2023 r.) / [za nauk. red. O. L. Voznesenskoї, L. O. Podkorytovoї]. Kyiv. S. 50–53. [in Ukrainian].
- Liachynska O.** Yak vidnovyty resursy za dopomohoiu muzykoterapii [How to restore resources with the help of music therapy]. *Osvitoria*. 4.02.2020. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/yak-vidnovyty-resursy-za-dopomogoyu-muzykoterapiyi/> (data zvernennia 31.10.2023). [in Ukrainian]
- Sozonik O.** Muzykoterapiia abo muzyka, yaka likyie [Music therapy or music that heals.]. 22.05.2014. *Volyn Post*. Retrieved from: <https://www.volynpost.com/blogs/1201-muzykoterapiia-abo-muzyka-iaka-likyie> (data zvernennia 31.10.2023). [in Ukrainian]
- Soroka O., Bankul L.** Muzykoterapiia yak innovatsiina zdoroviazberezhualna tekhnolohiia dlia roboty z molodshymy shkoliaramy [Music therapy as an innovative health-preserving technology for working with younger schoolchildren]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii 'Pedahohika, sotsialna robota'*, 27. S. 192–198. [in Ukrainian]
- The International Red Cross and Red Crescent Movement's Mental Health and Psychosocial Support Framework, July, 8, 2021. Retrieved from: <https://pscentre.org/the-international-red-cross-and-red-crescent-movements-mental-health-and-psychosocial-support-framework/> (data zvernennia 31.10.2023).

УДК 159.923.2-027.561

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.5>

НИКОЛАЄВ Леонід – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, завідувач навчально-методичної лабораторії психології групової роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська область, Україна, індекс 08401 (leonid.nikolaiev@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>

СУПЕРВІЗІЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПСИХОЛОГІВ, ТРЕНЕРІВ, КОУЧІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена порівняльному аналізу супервізії як технології розвитку професіоналізму психологів, тренерів та коучів. Визначено, що метою супервізії є зростання професійних навичок та особистісних якостей фахівців, важливих у роботі з клієнтами. Супервізія допомагає дотримуватися методологічної складової, отримувати консультації з вирішення етичних питань, відчувати командну єдність та підтримку, дбати про власне психічне здоров'я та запобігати емоційному вигоранню. Розглянуто особливості супервізії психологів та психотерапевтів, де увага приділяється аналізу системи «психолог-клієнт», які тяжіють до переносу та контрпереносу. Підкреслено, що психологи України не зобов'язані проходити супервізії, за винятком психотерапевтів певних напрямків. Зазначено, що особливості тренерської та коучингової діяльності ставлять фахівця в ситуацію самотності на фоні виснажливої роботи з групами. Автор виокремлює типові цілі супервізій для тренерів та коучів, серед яких розвиток професійного стилю, збереження емоційного здоров'я, збагачення інструментальної бази, професійна підтримка та запобігання ізоляції. Відзначено, що тренери та коучі України також не зобов'язані проходити супервізії. Виділено головні напрямки супервізії, які включають методичну допомогу, консультування для дотримання професійних стандартів та етики, збереження психічного здоров'я, підвищення мотивації та запобігання емоційному вигоранню. Описано специфіку захисту прав клієнта та забезпечення емоційного благополуччя фахівця, допомагаючи уникнути вигорання та зберегти здоровий психологічний стан завдяки супервізійній діяльності. Закцентовано увагу про піклування здоров'я самого психолога, тренера або коуча, його емоційну свободу та безпеку.

Ключові слова: компетентності, коуч, професіоналізм, психолог, психотерапевт, розвиток, супервізія, тренер.

NIKOLAIEV Leonid – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Psychology Department, Head of the Educational and Methodological Laboratory of the Psychology of Group Work, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohoho str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, postal code 08401 (leonid.nikolaiev@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>

COMPARATIVE ANALYSIS OF SUPERVISION AS A PROFESSIONAL DEVELOPMENT TECHNOLOGY FOR PSYCHOLOGISTS, TRAINERS, COACHES

The article is devoted to a comparative analysis of supervision as a technology for developing the professionalism of psychologists, trainers and coaches. It was determined that the purpose of supervision is the growth of specialists' professional skills and personal qualities, which are important in working with people. Supervision helps to adhere to the methodological component, to receive advice on solving ethical issues, to feel team unity and support, to take care of one's own mental health, and to prevent emotional burnout. The peculiarities of the supervision of psychologists and psychotherapists are considered, where attention is paid to the analysis of the 'psychologist-client'

system, which tends to transference and countertransference. It is emphasized that Ukrainian psychologists are not required to undergo supervision, with the exception of psychotherapists of certain fields. It is noted that the specificities of training and coaching activities place the professional in a situation of loneliness amidst exhausting work with groups. The author singles out the typical goals of supervision for trainers and coaches, including the development of a professional style, preservation of emotional health, enrichment of the instrumental base, professional support and prevention of isolation. It was noted that trainers and coaches of Ukraine are also not obliged to undergo supervision. The main directions of supervision are highlighted, which include methodical assistance, consulting for compliance with professional standards and ethics, maintaining mental health, increasing motivation and preventing emotional burnout. The specifics of protecting the client's rights and ensuring the specialist's emotional well-being are described, helping to avoid burnout and maintain a healthy psychological state thanks to supervisory activities. Attention is focused on taking care of the health of the psychologist, trainer or coach, his emotional freedom and safety.

Key words: *competences, coach, professionalism, psychologist, psychotherapist, development, supervision, trainer.*

Постановка проблеми. Наразі не існує єдиного чи узгодженого визначення супервізії. За своєю суттю супервізія – це процес професійного навчання та розвитку, який дозволяє людям розмірковувати та розвивати свої знання, навички та компетентність за допомогою узгодженої та регулярної підтримки з боку іншого фахівця. Тобто супервізія – це безперервний процес підтримки фахівців-практиків у моніторингу, розвитку та вдосконаленні їх професійних навичок.

Відносини супервізора із супервізованим важливі і в ідеалі повинні ґрунтуватися на спільному підході, побудованому на довірі та взаємній повазі, коли обидві сторони мають єдину мету – покращити результати для клієнтів та покращити терапевтичні, тренерські або коучингові навички за допомогою аналізу, обговорення та зворотного зв'язку.

Аналіз досліджень. Аналіз нормативних документів, які регламентують діяльність психологів, тренерів та коучів в Україні та міжнародному просторі. Вивчення теоретичного підґрунтя з джерел для професійної підготовки психологів, тренерів та коучів, а саме авторів Bernard J. & Goodyear R., Hawkins P. & Shohet R., Астремської І. В., Мушкевич М. І., Ушакової І. В.

Було здійснено теоретичний аналіз і узагальнення літературних джерел, які висвітлюють цілі, завдання та норми супервізії, а також нормативних документів, які регламентують діяльність психологів, тренерів, коучів та їх супервізорів в Україні та в межах міжнародних професійних співтовариств.

Мета – зробити порівняльний аналіз супервізії у розвитку професіоналізму психологів, тренерів, коучів та виокремити основні проблеми та здобутки супервізійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Існує чотири основні цілі супервізії: набуття нових знань та закріплення професійних навичок; моніторинг і розвиток етичних стандартів та робочих обов'язків; підвищення мотивації до професійного зростання.

Отримання нових знань та закріплення професійних навичок полягає в можливості обговорювати різні аспекти процесу консультування, терапії, тренерської діяльності або коучингу з наставником та отримувати підтримуючий та конструктивний зворотний зв'язок про сильні сторони та сфери, що потребують поліпшення. Це дозволяє консультантам та тренерам задуматися про свою власну роботу та отримати деяке об'єктивне уявлення про навички, які їм необхідно розвивати. Супервізія може надати можливість вивчити та ввести у практику нові методи, а також вивчити корисні способи роботи з клієнтами.

Моніторинг та підтримання етичних стандартів і обов'язків дозволяє консультантам вирішувати низку етичних дилем, які незмінно виникають в рамках їхньої консультативної, тренерської або коучингової практики. Фахівці підтримуючих професій повинні усвідомлювати свої етичні обов'язки та дотримуватися суворих кодексів поведінки, щоб гарантувати дотримання професійних стандартів. Іноді може бути важко вибрати правильний шлях, і керівництво та підтримка супервізора допомагають визначити найбільш підходящий курс дій, який не поставить під загрозу безпеку та благополуччя клієнта або не підірве терапевтичний альянс.

Супервізія також вирішує питання отримання підтримки на особистому та професійному рівні для спеціалістів, активно протидіє їх професійному вигорянню. Консультування, тренінг або коуч-сесії можуть викликати стрес, особливо коли клієнти розкривають конфіденційну особисту інформацію тривожного характеру. Емпатійне реагування вимагає, щоб консультанти, коучі та тренери розуміли і підтверджували позицію клієнта, могли точно відобразити

ці почуття, не надто захоплюючись емоційною інтенсивністю інформації, що розкривається. Супервізори можуть допомогти супервізованим обробити складний матеріал та допомогти у розпізнаванні ранніх ознак стресу та вигорання, а також можуть втрутитися та підтримати консультанта до того, як він стане надмірно залученим та опиниться під загрозою розвитку меж професійної поведінки.

Для того, щоб виокремити або знайти спільні риси у супервізії як процесі зростання професіональних навичок та якостей в галузях психологічного консультування та психотерапії, а також в тренерській діяльності та коучингу, визначимося з поняттями та основними завданнями цих допоміжних професій.

Так, в національному класифікаторі професій, який розміщено на сайті Міністерства економіки України (Класифікатор професій, 2023), відсутня професія коуча та згадування тренера пов'язане лише зі спортом.

Тег «психолог» видає 10 професій, які відносяться до освітньої та медичної галузей або ж стосуються управлінської діяльності в них. В рамках висвітлення методологічного аналізу проблеми в психології є сенс зупинитися на розгляді питання в межах допоміжних професій таким чином, як ми їх розуміємо в сучасному українському культурному просторі, тому за точку відліку будемо тримати психологічне консультування. А також немедикаментозну психотерапію, як максимально уразливу практику для особистості фахівця. Саме психотерапія, а за нею і психологічне консультування завдають найбільшого впливу на професійні відносини між консультантом або терапевтом і клієнтом, а також є причиною емоційного вигорання та професійній деформації фахівця.

В той же час англійські джерела висвітлюють певне різноманіття професій, пов'язаних із коучингом та тренінговою діяльністю, які можливі у будь-якій галузі. Наприклад, поняття «trainer» зустрічається в значеннях, аналогічних українським «тренер», «наставник», «коуч». Так само, як і «coach» використовується в значеннях, аналогічних українським «тренер», «наставник», «коуч». Найбільш близьким поняттям до українського «коуч» є англійське «life coach». Лайфкоучинг (або коучинг) – це розвиваючий і безперервний процес або відносини, в ході яких людині або команді даються інструкції, які дозволяють їм досягти успіху. Коучинг також можна розглядати як цільове навчання, метою якого є керівництво та навчання людей досягненню більш високих результатів у роботі або іншій діяльності, які приносять користь та задовольняють потреби цієї людини, а також групи загалом.

Основними завданнями, які вирішуються під час проведення супервізії психолога-консультанта, є: «надання методичної професійної підтримки фахівцям у ситуаціях професійних труднощів та сприяння у їхньому вирішенні; підвищення кваліфікації фахівців шляхом їх професійного консультування, аналізу доцільності та якості використовуваних практичних підходів та методів надання психологічних послуг; здійснення методичного супроводу професійної діяльності фахівців; сприяння у забезпеченні дотримання професійних стандартів та етичних норм у діяльності фахівців; профілактика професійного вигорання фахівців» (Порядок організації супервізії фахівців з надання послуг із психологічної реабілітації, 2022).

Здатність ясно і об'єктивно бачити, що відбувається в процесі консультативної або психотерапевтичної сесії та поза їх межами, дозволяє фахівцю ставити більш якісні питання і в цілому надавати більший відгук на запити клієнта. Психологу важливо розуміти, де він схильний захоплюватися проблемами своїх клієнтів і де він виявляється у своєму раціональному (дорослому) я.

Під час супервізій психолог дізнається про важливість роздумів про своїх клієнтів. Це допомагає зміцнити м'язи саморефлексії та навчитися більш об'єктивно розмірковувати про себе та свою професійну діяльність. Замість того, щоб дозволити своєму внутрішньому критику взяти гору, тренер має нагоду вивчити свій досвід без засудження.

Подібно до того, як хімік змішує інгредієнти для створення сполуки з його унікальними властивостями, супервізія – це експериментальна лабораторія, в якій психолог поєднує свій життєвий досвід із навичками консультування або терапії, які він може з упевненістю назвати своїми власними.

Супервізія в психотерапевтичній або консультативній діяльності можлива як в індивідуальній, так і в груповій формі. Кожна з форм супервізії в цій сфері має свої переваги та недоліки.

Індивідуальна супервізія дає можливість більш детального розбору роботи психолога, його сильних сторін та невдалих або провальних ситуацій. В останньому випадку індивідуальний розбір ситуації буде менш травматичним для аналізанта, який має давати свідчення своєї

низької компетентності тільки одній особі. Така супервізійна сесія буде тяжіти до аналогії із психотерапевтичним сеансом і тут особлива роль полягає в компетентності супервізора. Адже супервізія не може замінити психотерапію, як і психотерапія не є аналогом супервізії. Принципова різниця між супервізією та психотерапевтичною сесією полягає в цілях та завданнях цих двох важливих процесів росту професіоналізму спеціалістів допомагаючи професій. Згадаємо, що основна ціль супервізії – вдосконалення професійної майстерності тренера, коуча, психолога. І не зважаючи на те, що особистість психолога є одним із інструментів професійного впливу на клієнтів, психотерапія не може замінити професійного супервізора. Індивідуальний сеанс супервізії в консультативній або психотерапевтичній діяльності надає змогу проаналізувати всі аспекти підготовки та проведення конкретної сесії або професійні шаблони конкретного психолога-аналізанта. Більша тривалість індивідуальної сесії має великі шанси торкнутися аспектів діяльності консультанта або психотерапевта, які на його звичний погляд, можуть здаватися неважливими, тривіальними, але при детальній увазі потребувати вдосконалення або корекції.

Групова форма аналізу роботи психолога має перевагу у варіативності поглядів та думок колег щодо його професійної компетентності. Якщо емоційний фон супервізійної групи досить сприятливий, то аналізанта має можливість заручитися підтримкою більшої кількості колег, що сприятиме його впевненості в своїх професійних здібностях та можливостях. Професійна психологічна співдружність надає можливості обміну техніками, прийомами та вдалими кейсами. Це є ефективною формою професійного зростання психологів-консультантів та психологів-терапевтів. Ще одним із бонусів групової супервізії є пізнання досвіду колег та навчання саме супервізійній діяльності.

Професійні спільноти найбільш поширених психотерапевтичних напрямків зобов'язують учасників приймати участь в супервізіях. Участь в супервізіях забезпечує не тільки методологічну чистоту та екологічність напрямку, але й є піклуванням про ментальне здоров'я фахівця.

Зазначимо, що завдання тренера полягає в підвищенні рівня «конструктивних соціальних компетентностей особистості» (Ніколаєв, 2023), її комунікативної міжособистісної взаємодії, життєвої продуктивності, «сприяє подоланню стресів, активізує рівень самостійності, дає можливість у ситуації ризику приймати життєво важливі рішення» (Ніколаєв, 2023).

Супервізія тренера, як і психолога-консультанта, і психотерапевта, полягає в аналізі матеріально-технічного забезпечення тренінгового заходу, варіативності технік, методів та прийомів тренера та доречності їх використання. Також актуальними питаннями супервізії тренера є алгоритми підготовки та проведення тренінгу, вміння відчувати динаміку групи та керувати нею, майстерність організації зворотного зв'язку з учасниками.

Зосередимося на типових цілях тренера, яких можна досягти за допомогою супервізії: розвиток свого тренерського стилю; збереження власного емоційного здоров'я; збагачення інструментальної бази; опрацювання етичних питань; професійне самопізнання; зниження почуття ізоляції та професійна командна підтримка; розвиток професійного критичного мислення.

Робота з групою може впливати на стан емоцій тренера безліччю способів. Емоційні випробування можуть нагадати, як початківцю, так і досвідченому тренеру про власні примари, деякі з яких ще не готові зустрітися з денним світлом. Важкі етичні рішення можуть змусити сумніватися у собі та залишити осад вини. Наш «улюблений» (Ніколаєв, 2023) клієнт, який відмовляється від спільної роботи, може вплинути на те, як тренер покаже себе. Супервізія – це рефлексивний простір, де відбувається навчання. Тут тренери експериментують, розширюють професійне бачення, оцінюють ті техніки та інструменти, які працюють. Супервізія передбачає обговорення нових шляхів поступу вперед, коли є відчуття, що тренер застряг у виборі шляху спілкування з групою. І хоча фахівці читають книги, проходять курси, обговорюють безліч теорій, супервізія вчить залишати їх зовні, щоб бути повністю присутніми з групою.

Супервізія є простором, де психологи-тренери можуть конфіденційно дослідити етичні питання. Як би це не виглядало, етичні дилеми та конфлікти інтересів є невід'ємною частиною роботи тренера. Замість того, щоб надавати «правильну відповідь», супервізор допоможе розвинути власну етичну зрілість. Етична зрілість визначається здатністю приймати складні рішення, засновані на повазі та справедливості до всіх учасників тренінгу, ким би вони не були.

Розвиток самосвідомості є важливою частиною тренерської майстерності. Важливим завданням супервізії є усвідомлення своїх емоційних моделей, вміння відрізнити власні емоції від емоцій, що виходять від учасника групи або групи в цілому. Супервізія дозволяє чітко позначити свої тренерські сильні сторони та можливості зростання. Кваліфікований супервізор

також допоможе розібратися з тими аспектами поведінки, які можуть завадити тренерській ефективності.

Ведення тренерської практики може давати відчуття самотності. Якщо тренер-початківець є єдиною людиною, яка залишилася в залі після «складної» (Ніколаєв, 2023) групи, це може посилити будь-які занепокоєння і сумніви, які можуть виникнути: всі інші справляються із цим краще? чи зробив я всього достатньо? Гідний супервізор або команда інтервізії нададуть відчуття підтримки або підтвердження про неоднозначність ситуації з пропозиціями підправити щось тут чи там, але знаючи, що тренер-початківець на правильному шляху. Керівник супервізії стає тією людиною у команді, з якою можна провести мозковий штурм, кинути виклик упередженим переконанням і припущенням та підтримати новачка, коли це потрібно. Зниження почуття ізоляції та підвищене почуття приналежності часто називають важливими перевагами супервізії.

Чи всім тренерам в Україні потрібна супервізія? Не обов'язково, якщо початківець пройшов зразкову професійну практику із якісним супроводом. Але, зазвичай, тренери, які прагнуть більшої якості в своїй роботі, більшої професійної затребуваності, свідомо залучаються до послуг супервізорів.

«Коучинг-супервізія – це спільна практика навчання, спрямована на постійне нарощування потенціалу коуча за допомогою рефлексивного діалогу на благо як коуча, так і клієнтів. Коучингова супервізія фокусується на розвитку здібностей лайфкоуча, пропонуючи багатші та широкі можливості для підтримки та розвитку. Коучинг-супервізія створює безпечне середовище, в якому коуч може ділитися своїми успіхами та невдачами у майстерності роботи зі своїми клієнтами» (Сайт Міжнародної федерації коучингу, 2023).

Коуч працює на підтримку своїх клієнтів у важкі періоди переходу та зростання. Тому коучингова супервізія має значення, тому що містить в собі досить переваг: сприяє ефективності та етичності, виявляє «сліпі» зони, розвиває професійну впевненість коуча, заохочує до самотурботи.

Супервізія надає практичні рекомендації, допомагає переглянути контракти на коучинг, обговорити ідеї, методи та прийоми, заохочує різні точки зору та вивчає нові способи роботи. Супервізор може допомогти легше виявляти та вирішувати проблеми, з якими клієнти звертаються на сеанси, та орієнтувати на конкретну мету в роботі. Супервізія також дозволяє розібратися в етичних дилемах, які можуть викликають у коуча сумніви та занепокоєння. Супервізія також допомагає зрозуміти, чи є проблеми клієнта такими, що потребують саме психотерапевтичного втручання, а не коучингу.

Навіть якщо коуч має багаторічний практичний досвід, він все одно час від часу зіштовхується із своїми «сліпими» зонами, або пробілами у своїх знаннях та компетенціях. Супервізія допомагає зрозуміти, як власне сприйняття коуча може вплинути на підхід до ситуації клієнта.

Кожен коуч, особливо якщо він перебуває на початку свого професійного шляху, може відчувати внутрішній тиск, який вимагає «зробити все правильно». Це розвиває тривожність та упередженість до власних професійних дій. Тому супервізія, звичайно, є джерелом психологічного комфорту, яка впливає на коуча через запевнення, схвалення та конструктивну критику.

Супервізія дозволяє краще зрозуміти психологію коучингових відносин. На коучів, як на психологів та на тренерів, завжди впливає, часто майже непомітно, динаміка відносин, які вони створюють зі своїми підопічними. Перенесення та контрперенесення відбуваються невідомо, але сильно впливають на коучингову роботу. Супервізія дає можливість краще усвідомити ці тонкощі, зрозуміти їхній потенційний вплив і навчитися з ними працювати.

Професійне навантаження, особливо коли практика ведеться віддалено з дому, може сприяти виникненню почуття ізоляції, тому розмови із супервізором стають особливо бажаними. Супервізія не тільки дає відчутне почуття приналежності до ширшої фахової спільноти, але й поєднує аналізанта із великим ідеалом цілеспрямованого та значущого служіння.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Супервізія в роботі психологів, тренерів та коучів є важливим елементом підтримки та професійного зростання цих фахівців. Вона спрямована на надання методичної допомоги, професійного консультування для дотримання професійних стандартів та етики, збереження ментального здоров'я спеціалістів, підвищення мотивації та профілактику емоційного вигорання. Українські психологи не мають обов'язку проходити супервізії, за винятком фахівців, які надають послуги з психологічної реабілітації та психотерапії. Для них супервізія є обов'язковою і корисною для збереження професійної компетентності та розв'язання проблем, пов'язаних зі спілкуванням з клієнтами.

Психологи-тренери та коучі також не мають обов'язковості у супервізії, але багато з них самостійно організовують супервізійні групи для підвищення свого професійного рівня. Незважаючи на необов'язковість супервізії, ця практика сприяє не лише захисту прав клієнта та дотриманню етичних стандартів, але й забезпеченню емоційного благополуччя фахівців, сприяє подоланню вигорання та збереженню їхнього психічного здоров'я.

Література

- Астремська І. В.** Прикладні методики та основи супервізії в соціальній роботі : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 396 с.
- Класифікатор професій. URL: <https://www.me.gov.ua/Profession/List?lang=uk-UA&id=d4162ef8-2771-4ac5-99ef-1d4b6f5336af&tag=KlasifikatorProfesii-Poshuk> (дата звернення: 20.10.2023 р.).
- Мушкевич М. І.** Супервізія [Текст] : навч. посіб. (до курсу «Супервізія»). Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 188 с.
- Ніколаєв Л. О.** Тренінгова діяльність психолога : навч.-метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2023. 150 с.
- Порядок організації супервізії фахівців з надання послуг із психологічної реабілітації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-22#Text> (дата звернення: 22.10.2023 р.).
- Сайт Міжнародної федерації коучингу. URL: <https://coachingfederation.org/credentials-and-standards/coaching-supervision> (дата звернення: 20.10.2023 р.).
- Технології тренінгу: улюблений «складний» учасник : навч.-метод. посіб. / за наук. ред. Ніколаєва Л. О. Київ : 7БЦ, 2023. 144 с.
- Ушакова І. В.** Супервізія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. 228 с.
- Bernard J., Goodyear R.** Fundamentals of clinical supervision. 3rd ed. Boston : Pearson Education, 2004. 416 p.
- Hawkins P., Shohet R.** Supervision in the helping professions: an individual, group and organizational approach. Philadelphia, 2002. 230 p.

References

- Astremska I. V.** (2017). Prykladni metodyky ta osnovy supervizii v social'nij roboti [Applied methods and basics of supervision in social work] : navchal'nyj posibnyk. Mykolai'v : Vyd-vo ChNU im. Petra Mogyly, 2017. 396 s. [in Ukrainian]
- Klasyfikator profesij. (2023). [Classifier of professions]. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Profession/List?lang=uk-UA&id=d4162ef8-2771-4ac5-99ef-1d4b6f5336af&tag=KlasifikatorProfesii-Poshuk> (data zvernennja: 20.10.2023 r.) [in Ukrainian]
- Mushkevych M. I.** (2022). Supervizija [Tekst] [Supervision [Text]] : navch. posib. (do kursu «Supervizija») / Myroslava Ivanivna Mushkevych. Luc'k : Vezha-Druk, 2022. 188 s. [in Ukrainian]
- Nikolaiev L. O.** (2023). Treningova dijial'nist' psihologa [Training activity of a psychologist] : navch.-metod. posib. Kyi'v: 7BC, 2023. 150 s. [in Ukrainian]
- Porjadok organizacii' supervizii' fahivciv z nadannja poslug iz psihologichnoi' rehabilitacii'. (2022). [The procedure for organizing supervision of specialists in the provision of psychological rehabilitation services]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-22#Text> (data zvernennja: 22.10.2023 r.) [in Ukrainian]
- Sajt Mizhnarodnoi' federacii' kouchingu. (2023). [Website of the International Coaching Federation]. Retrieved from: <https://coachingfederation.org/credentials-and-standards/coaching-supervision> (data zvernennja: 20.10.2023 r.) [in Ukrainian]
- Tehnologii' treningu: uljublennyj «skladnyj» uchasnyk. (2023). [Training technologies: a favorite 'difficult' participant] : navch.-metod. posib. / Za nauk. red. Nikolaieva L.O. Kyi'v: 7BC, 2023. 144 s. [in Ukrainian]
- Ushakova I. V.** (2011). Supervizija [Supervision] : navchal'nyj posibnyk [dlja studentiv vyshhyh navchal'nyh zakladiv]. Mykolai'v : Vyd-vo ChDU im. Petra Mogyli, 2011. 228 s. [in Ukrainian]
- Bernard J., Goodyear R.** (2004). Fundamentals of clinical supervision. 3rd ed. Boston : Pearson Education. 416 p. [in English]
- Hawkins P., Shohet R.** (2002). Supervision in the helping professions: an individual, group and organizational approach. Philadelphia. 230 p. [in English]

УДК 159.9.07:340.6:616.895

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.6>

ПРИМАК Юлія – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, Україна, індекс 14013 (y.v.prymak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7374-1844>

АФЕКТ ЯК ПРОБЛЕМА В СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Анотація. Метою роботи є теоретичний аналіз особливостей психічних станів підекспертного (на прикладі феномена афекту – фізіологічного та патологічного) в ракурсі виконання завдань в судово-психологічній експертизі психологом-експертом. Його вивчення дозволить чітко ідентифікувати тип фізіологічного афекту, що може перебувати в якості об'єкта професійної компетенції психолога-експерта. Афективний стан увиразнює важливість досліджувати такі дескриптори як рівень звуження свідомості; порушення рухів, поведінки та діяльності; вегетативні, вазомоторні та мімічні реакції. Важливим є врахування особливостей ситуації делікту та індивідуально-психологічних характеристик підекспертного. Ключовим в увиразненні кумулятивного афекту є його виникнення на фоні тривалого, затяжного дистресу, що супроводжується внутрішнім конфліктом і станами фрустрації. За кумулятивного характеру афекту звуженість свідомості має надвиразний характер, що водночас супроводжується й психопатологічними симптомами (їдеться про дескриптори дереалізації, деперсоналізації, ілюзорного сприймання). **Методологія** дослідження базується на методах синтезу, порівняльного аналізу та узагальнення теоретичних даних, представлених у наукових джерелах. **Наукова новизна** роботи полягає в теоретичному аналізі складних проявів афекту (передусім його кумулятивного механізму та опосередкованості індивідуальними особливостями індивіда) в межах завдань судово-психологічної експертизи. Зважаючи на отримані дані, уможливується розробка чітких індикаторів вирішення типів афективних станів. Матеріали розвідки можуть бути використані в професійній діяльності психолога-експерта та всіх, хто на професійному рівні переймається проблемами судово-психологічної експертизи. **Висновки.** Встановлено, що в разі реалізації завдань судово-психологічної експертизи, пов'язаної з афективними проявами, для психолога-експерта важливим стає аналіз ситуації делікту, механізму формування афективного стану (зокрема, акумуляції) та індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, його психофізіологічних станів. Врахування механізму формування афективного стану в особистості підекспертного дозволяє відзначити, що з найбільшою ймовірністю афект настане в осіб фізично й психологічно виснажених, з соматичними захворюваннями, гормональними розладами, низьким рівнем розвитку саморегулювання в емоційно-вольовій сфері.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, афект, класичний фізіологічний афект, кумулятивний фізіологічний афект, патологічний афект.

PRYMAK Yuliia – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of General, Developmental and Social Psychology, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium", 53, Hetmana Polubotka str., Chernihiv, Ukraine, postal code 14013 (y.v.prymak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7374-1844>

AFFECT AS AN ISSUE IN FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION

Abstract. The objective of this work is to provide a theoretical analysis of the characteristics of a subject's mental states, with a focus on the phenomenon of affect, both physiological and pathological. This analysis is conducted in the context of an expert psychologist's role in forensic

psychological examinations. This study aims to identify the specific type of physiological affect that falls within the professional competence of an expert psychologist. The affective state focuses on the importance of investigating descriptors such as the level of consciousness constriction; impaired movements, behavior and activities; vegetative, vasomotor, and mimic reactions. It is important to take into account the specifics of the tort situation and the individual psychological characteristics of the subject. The key to expressing cumulative affect is its occurrence against the background of prolonged, protracted distress, accompanied by internal conflict and states of frustration. With the cumulative nature of affect, the narrowness of consciousness has an extremely expressive character, which is at the same time accompanied by psychopathological symptoms (specifically, descriptors of derealization, depersonalization, and illusory perception). The research methodology is based on the methods of synthesis, comparative analysis, and the generalization of theoretical data presented in scientific sources. The scientific novelty of the work lies in the theoretical analysis of complex manifestations of affect, especially focusing on its cumulative mechanism and mediation by the individual characteristics, within the tasks of forensic psychological examination. By considering the data obtained, it is possible to develop distinct indicators for differentiating various types of affective states. The intelligence gathered can be applied in the professional endeavors of expert psychologists and anyone involved in the field of forensic psychological examination. The conclusions. It has been established that when performing forensic psychological examination tasks related to affective manifestations, it becomes crucial for the expert psychologist to analyze the circumstances of the tort, the mechanism of affective state formation (especially accumulation), and the individual psychological characteristics of the subject, including their psychophysiological states. Taking into account the mechanism of affective state formation within the personality of the subject allows us to observe that affect is most likely to occur in individuals who are physically and psychologically vulnerable, with somatic diseases, hormonal disorders, and a low level of development in emotional and volitional self-regulation.

Key words: *forensic psychological examination, affect, classical physiological affect, cumulative physiological affect, pathological affect.*

Постановка проблеми. Нині організація та проведення експертизи психологом, власне судово-психологічної, є неабияк актуальним завданням (наприклад, її результати беруться до уваги судом при ухваленні рішень щодо кримінальних справ). Заразом спеціалісти у сфері психології часто не готові до такого виду діяльності, позаяк мають недостатній досвід в царині питань щодо емоційної сфери підекспертного, закономірностей експлозивно-імпульсивних механізмів (передусім щодо афективного стану). Аналіз ситуації делікту психологом-експертом також вимагає від нього глибоких знань щодо індивідуально-психологічних особливостей особистості досліджуваного.

Водночас судді та слідчі й досі можуть помилково вважати, що стан афекту можна однозначно констатувати лише у разі, коли злочин скоїла неосудна за результатами судово-психіатричної експертизи особа або осудна одразу після делікту (або й взагалі винні у злочині можуть легко симулювати афект, що пом'якшує провину). А про кумулятивний механізм фізіологічного афекту та відповідні обставини, що його провокують, та індивідуально-психологічні особливості осіб, які схильні до цього, взагалі можуть і не відати, а відтак відмовляються від експертного дослідження взагалі. Відтак обґрунтування актуальності окресленої проблематики, на нашу думку, нині не викликає сумнівів.

Аналіз досліджень. Наукові розвідки у сфері психології, психіатрії та юриспруденції, присвячені афективним проявам, а зокрема й специфіці вивчення психічної діяльності особи в контексті реалізації завдань судово-психологічної та судово-психіатричної експертизи, знаходимо серед вітчизняних і зарубіжних дослідників. Так, йдеться передусім про таких науковців, як С. Бурчинський, Р. Вереша, О. Дуфенюк, К. Ізард, М. Костицький, А. Кунтій, Л. Магдисюк, Б. Павлова, І. Савка, І. Сингаївська, Т. Сущинська, А. Терещук, С. Томкінс. Зокрема, в описі фундаментальних емоцій, що становлять основу мотиваційної системи людини, серед афективних активаторів особливо аналізується біль, статевий інстинкт, втома, інші емоції (Ізард, 1963, с. 10–13). Юридичний аспект фізіологічного афекту порівняно з психологічним в судово-психологічній експертизі висвітлено повніше (Вереша, 2017, с. 188; Дуфенюк, Кунтій, 2015, с. 390; Савка, 2019, 105; Сингаївська, 2021, с. 95), а відтак психологічна складова

судово-психологічної експертизи потребує уваги та узгодженості з юридичною. Попри наявні дослідження, присвячені вивченню окресленого питання з позицій психології, вони й досі не дозволяють достатньо впевнено ідентифікувати межі компетенції психолога-експерта при проведеної судово-психологічної експертизи.

Мета – провести теоретичний аналіз особливостей психічних станів підекспертного (на прикладі феномена афекту – фізіологічного та патологічного) в ракурсі реалізації завдань в судово-психологічній експертизі психологом-експертом.

Виклад основного матеріалу. Наразі судово-психологічна експертиза вже є теоретично обґрунтованою та науково-практичною сферою. Неабияк значущий вплив у цьому процесі зіграли такі галузі психологічної науки, як: загальна психологія, соціальна психологія, вікова психологія, юридична психологія. Своє експертування психолог також успішно реалізує завдяки і психодіагностиці, клінічній психології, диференційній психології, психолінгвістиці, психофізіології, конфліктології. Але першочерговим є крок, звичайно, коли не доводиться сумніватися саме щодо психічного здоров'я підекспертного (хоча в цьому разі вже буде йтися про комплексну судово-психіатричну експертизу).

Судово-психологічна експертиза психічних станів знаходить своє обґрунтування у разі необхідності кваліфікувати дії підекспертного або підсудного як такі, що вчинені в стані сильного душевного хвилювання, а психологічною мовою – стані афекту. Але й в цьому разі не все є однозначним, позаяк сам афект як психологічний феномен є досить складним.

Насамперед відзначимо, що в психології значущими загальними дескрипторами афекту як особливого короткотривалого емоційного стану є: 1) рівень звуження свідомості (надконцентрація уваги на певному подразнику: насичений образ, сильні емоції, погіршення орієнтування, відсутність реакції на крик, кров тощо, фрагментація сприймання зовнішнього, навіть затьмарення); 2) порушення рухів, поведінки та діяльності (надактивність або навпаки притупленість, кардинальна зміна); 3) вегетативні, вазомоторні та мімічні реакції (порушення саморегуляції функціональності організму: дихальної, серцево-судинної, рухової).

Взагалі процес психологічної експертизи афективних станів передбачає аналіз ситуації делікту та комплексу індивідуально-психологічних особливостей особистості, її психофізіологічних станів (позаяк поріг афективного реагування в значній мірі корелює з характерологічними особливостями). Так, за гострих психогеній передумовою виникнення афективних реакцій можуть стати такі особливості особистості, як недостатньо стійка самооцінка, егоцентризм, нездатність до швидкого прийняття рішень у складних ситуаціях тощо. Відзначимо, що при експертному аналізі феномена афекту необхідно розрізняти особистісні схильності (як тенденцію людини реагувати на ситуацію, загрозливі стимули) та стани особистості (реальний прояв схильності або поведінкова реакція «тут і тепер»).

Серед видів афекту в науковій літературі знаходимо опис таких станів, як фізіологічний, простий, кумулятивний, патологічний (Вереша, 2017, с. 188; Савка, 2019, с. 105). Перший у вищеведеному переліку вирізняється короткотривалим хворобливим розладом психічної активності непсихотичного рівня (менше порушень процесів пам'яті), раптовістю виникнення під впливом зовнішніх чинників, недиференційованим самоописом емоційних проявів, звуженням свідомості (але її затьмарення відсутнє), руховим збудженням і діями, що спрямовані на сильний емоційний подразник, обмеженням і фрагментарністю мовленнєвого продукування. Можуть мати місце також і прояви дереалізації та / або деперсоналізації.

Фізіологічний афект – емоційний стан, за якого в підекспертного свідомість істотно, але короткочасно обмежена (і він підлягає кримінальній відповідальності). Так, він може виникнути у психічно здорової людини в ситуації конфлікту. Цей стан сприймається як незвичайна, парадоксальна, чужа особистості форма реагування на конфліктну ситуацію. Часто така особа характеризується позитивно на роботі і в побуті, має позитивні соціальні настанови, високий самоконтроль поведінки. Заразом саме взаємини підекспертного з потерпілим, як правило, відрізняються конфліктністю, а конфлікт може виникнути як безпосередньо перед ситуацією делікту, так і задовго до неї.

В динаміці фізіологічного афекту прийнято виділяти три фази: 1) підготовча (переробка підекспертним психогенних переживань, виникнення і наростання афективного напруження); 2) власне саме афективне діяння (раптове, вибухового характеру, неочікуване для самого індивіда). Його ознаками є: а) афективна звуженість свідомості (концентрація уваги виключно

на джерелі делікту, фрагментарність сприймання, висока емоційна насиченість переживань образи, гніву, а також зниження орієнтування в просторі, відсутність реакцій на вид крові, крики, стогони тощо); б) порушення поведінки й діяльності. Поведінка підекспертного вирізняється виразною ригідністю, імпульсивністю, недоцільністю, зниженням мимовільності дій, але разом рухи стають стрімкими, безперервними та виконуються з великою силою. В цілому зовнішні ознаки афекту – у виразних вегетативних реакціях і рухових проявах. У процесі афективних реакцій відбувається порушення саморегуляції функцій організму (йдеться насамперед про такі важливі системи, як ендокринна, серцево-судинна, дихальна, рухова, що призводить і до порушення рухів (стрімкість, імпульсивність), дихання (частіше або загальмоване), а також вазомоторних реакцій (почервоніння, збліднення, розширення зіниць)); 3) стадія виснаження, надзвичайної втоми, спустошеності. У підекспертного відмічається, як правило, апатія, млявість, астеничні прояви, амнезія (Терещук, 2012, с. 229).

На практиці фізіологічний афект найчастіше репрезентовано класичним та кумулятивним. В обох випадках конфлікт глибоко зачіпає високозначущі потреби підекспертного, загрожує його самооцінці та системі життєвих цінностей, а ситуація, що склалася, переживається ним як безвихідь. Так, для класичного афекту характерна стрімка, бурхлива емоційна реакція вибухового характеру, яка слідує за протиправною дією потерпілого й триває надкороткий період часу, після чого настає спад. За класичного афекту афективні реакції можуть виникнути в осіб з недостатньо стійкою самооцінкою, нездатністю до швидкого прийняття рішень в складних конфліктних ситуаціях, з егоцентричними настановами. Причиною для виникнення такої афективної реакції слугує наявність конфліктної ситуації, пов'язаної з психогенними переживаннями суб'єкта (відтак важливо враховувати ситуацію конфлікту, його зовнішні й внутрішні прояви). Зовнішнім чинником може бути факт раптовості, разом потрібно брати до уваги й ще ставлення людини до ситуації, що склалася (а суб'єктивне сприймання та оцінка ситуації – внутрішній чинник).

А от кумулятивний (або акумулятивний) афект виникає на фоні тривалого, перманентного, затяжного стресу (навіть дистресу), що супроводжується внутрішнім конфліктом і станами фрустрації. Кумулятивний характер афекту увиразнюється тим, що звуженість свідомості має надвиразний характер, що водночас супроводжується й психопатологічними симптомами (йдеться про дескриптори дереалізації, деперсоналізації, ілюзорного сприймання). Неабияк потужний експлозивний ефект (емоційного збудження) має дескриптор накопиченого емоційного напруження (наприклад, через безпричинне приниження особистої гідності, образу, глузування, непристойну поведінку) за кумулятивного дистресу. Суттєвий вплив на акумулювання емоційного напруження мають індивідуально-психологічні особливості підекспертного (наприклад, афективна ригідність із обсесіями на ситуаціях фрустраціях, невпевненість у собі, підвищена особистісна тривожність, залежність від думок оточення) (Савка, 2019, с. 107).

Про кумулятивний афект йдеться тоді, коли афективні переживання у підекспертного зазвичай досить розтягнуті в часі (від кількох місяців до кількох років). Протягом цього періоду розвивається психотравмівна ситуація, що обумовлює значуще накопичення емоційного напруження в нього. Сам по собі афективний вибух може настати й від незначного приводу, який зіграє роль «останньої краплі».

У разі, коли йдеться про простий афект, то також мають місце ознаки афективного звуження свідомості, часткової амнезії, фазного перебігу, але водночас зберігається здатність до самоопису підекспертним емоційних проявів (що мали місце у стадії афективного вибуху) та мовленнєвого контакту (що описує конфліктну ситуацію), а також здатність до модифікування поведінки відповідно до обставин.

Заразом за даними експертів група аномального афекту (йдеться про змінені закономірності розвитку та аномальні механізми перебігу залежно від біологічної та психологічної основи: органічне ураження головного мозку, розлад особистості тощо) за клінічними маркерами наближається до групи фізіологічного афекту, але водночас має і психопатологічне підґрунтя (Терещук, 2012, с. 232).

Відзначимо, що афект важливо відмежовувати від емоційного збудження або емоційного напруження (лише у першому випадку зміни свідомості й волі досягають фізіологічного стану в контексті раптовості). Відтак неабияк важливим завданням для психолога-експерта стає чітка конкретизація стану підекспертної особи.

Патологічний афект – короткотривале надінтенсивне переживання, що досягає такого рівня, коли настає повне затьмарення свідомості, повне дезорієнтування та паралізування волі. Такий афект повністю виключає осудність, а відтак і кримінальну відповідальність за вчинене діяння. Суб'єкт патологічного афекту (а його ідентифікує виключно лікар-психіатр) – особистість з порушеннями психічного розвитку. Це може проявлятися як в слабких порушеннях (патологічне формування особистості, психопатія), так і в глибоких (ендогенні психози, психічна недорозвиненість). Тому у разі ознак розумової відсталості, психопатичних рис характеру наявні дані про перенесені черепно-мозкові травми або менінгоенцефаліти, психічні захворювання реалізується комплексна судово-психіатрична експертиза. Так, інформативними ознаками патологічного афекту можуть бути: глибоке затьмарення свідомості, різка надбурхлива рухова збудливість (виразна руйнівна сила), зазвичай повна амнезія своїх дій (а в постафектній стадії часто – глибокий сон з наступною розгубленістю), афективна ригідність, маячні та галюцинаторні розлади, «патологічна злість» (або на противагу – гострі емоції з відтінком щастя за екстатичного афекту), відсутність відчуття провини або каяття, повна відсутність мовленнєвого продукування або наявні окремі вигуки чи звуки (Терещук, 2012, с. 230–231).

Відзначимо, що в науковій літературі щодо проблеми дистимії знаходимо опис і таких афективних розладів як сезонний афективний розлад, клімактеричний афективний розлад, афективні розлади при «синдромі менеджера» та різних форм хронічного стресу. Вони не досягають клінічно вираженої депресії, є мінливими станами, але можуть істотно впливати на соціальний стан людини, її працездатність (Бурчинський, 2021).

Ефективна оцінка емоційних станів того, хто під слідством, або свідків в значній мірі залежить не лише від досвіду психолога, але й від об'єму інформації про особистість і поведінку суб'єкта злочину в матеріалах кримінальної справи. Тому слідчим важливо фіксувати увагу на особливостях самопочуття, настрою того, хто під слідством, перед подією. Значущим стане й опитування свідків про те, як виглядав той, хто під слідством, перед деліктом та в момент нього, які особливості в поведінці були після події. Також в матеріалах кримінальної справи обов'язково мають бути характеристики на того, над ким ведеться слідство. При опитуванні свідків рекомендується поставити питання: «Чи є для вас неочікуваним вчинок підслідного?» або «Чи відповідають особливості особистості підслідного його вчинку?». Ці відповіді свідків неабияк важливі для експерта-психолога.

У цілому експерт-психолог в процесі судово-психологічної експертизи має проаналізувати таке: а) обставини, що передували здійсненню злочину (наявність насилля, знущань або тяжкої образи з боку потерпілого або інших протиправних або аморальних дій / бездіяльності потерпілого); б) поведінку підекспертного під час здійснення злочину; в) поведінку підекспертного після здійснення злочину: чи пам'ятає обставини, як виглядав одразу після діяння, що робив. Так, у постафективній стадії може мати місце глибока психічна астенія (емоційна залученість до ситуації проявляється не лише в агресивних формах поведінки). А в деяких випадках може спостерігатися ескапізм з метою послаблення емоційного дискомфорту (або інші регресивні форми поведінки).

Найбільш складним є питання щодо діагностики фізіологічного афекту в стані алкогольного сп'яніння. Вплив алкоголю – індивідуальний (зважаючи на вік, загальний стан здоров'я, тимчасові функціональні стани організму тощо). Тому, в разі наявності в матеріалах справи відомостей про вживання підекспертним до вчинення злочину алкоголю (особливо, коли йдеться про легку міру сп'яніння), експерт-психолог не повинен відмовлятися від проведення судово-психологічної експертизи. Важливо уважно дослідити індивідуально-психологічні особливості підекспертного, проаналізувати ситуацію делікту, інші обставини справи.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у разі реалізації завдань судово-психологічної експертизи, пов'язаної з афективними проявами, важливим стає врахування механізму формування афективного стану та індивідуально-психологічних особливостей підекспертного. З найбільшою ймовірністю афект настане в осіб фізично й психологічно виснажених, з соматичними захворюваннями, гормональними розладами, низьким рівнем розвитку саморегулювання в емоційно-вольовій сфері. Діагностика фізіологічного афекту – компетенція експерта-психолога, на відміну від патологічного. Тому цілком виправданим буде перший крок щодо здійснення діагностики патологічного афекту в межах компетенції психіатра в судово-психіатричній експертизі, а вже в разі виключення такого – судово-психологічна

експертиза (йдеться про відсутність у висновках психіатра факту патологічного афекту) для констатації або заперечення фізіологічного афекту, чіткої ідентифікації його виду.

Ефективна оцінка психологом-експертом емоційних станів, чітка диференціація та ідентифікація виду фізіологічного афективного стану (простого, акумулятивного) підекспертного залежить не тільки від досвіду самого психолога, але й від зібраної інформації в матеріалах кримінальної справи, що представляють представники правоохоронних органів.

Перспектива подальшої траєкторії наукового розвідування видається в дослідженні специфіки розвитку акумулятивного афективного стану в осіб різного особистісного типу (а в сучасних реаліях, зокрема, і серед військових).

Література

- Вереша Р. В.** Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення. *Національний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 182–193.
- Дуфенюк О. М., Кунтій А. І.** Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза як форма використання спеціальних знань під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 387–397.
- Магдисюк Л. І., Павлова Б. В.** Особливості застосування судово-психологічної експертизи у судочинстві. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. Випуск 10. С. 101–106.
- Савка І. М.** Необхідність судово-експертного дослідження кумулятивного фізіологічного афекту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 23. С. 103–113.
- Сингаївська І. В.** Визначення та вплив емоційного стану особи на кримінальну відповідальність під час учинення вбивства та завдання тяжких тілесних ушкоджень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2021. Т. 32(71). С. 93–98.
- Терещук А. Д.** Критерії діагностики афективних станів особистості : зб. наук. пр. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9(11). С. 225–235.
- Izard E. C.** Affect, person-perception, and behavior. Nashville, TN: Vanderbilt University, 1963. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD0407852.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).

References

- Veresha R. V.** (2017). Silne dushevne hvilyuvannya: ponyattya ta kriminalno-pravove znachennya [Strong mental disturbance: concept and criminal law significance]. *Nacionalnij chasopis Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav – National journal of the National Academy of Internal Affairs*, № 1(13), pp. 182–193. [in Ukrainian]
- Dufenjuk O. M., Kuntij A. I.** (2015). Kompleksna sudova psihologo-psyhiatrychna ekspertyza yak forma vykorystannja special'nyh znan' pid chas rozsliduvannja umysnogo vbyvstva, vchynenogo v stani syl'nogo dushevnogo hvyljuvannja [Complex forensic psychological-psychiatric examination as a form of special knowledge application during investigation of intentional homicide committed in state of strong mental agitation]. *Naukovyj visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 1. pp. 387–397. [in Ukrainian]
- Magdysjuk L. I., Pavlova B. V.** (2018). Osoblyvosti zastosuvannja sudovo-psyhologichnoi' ekspertyzy u sudochynstvi [Peculiarities of applying the judicial-psychological examination in legal proceedings]. *Psychologija: real'nist' i perspektyvy – Collection of scientific works of RDSU. Psychology: reality and prospects*. 10. pp. 101–106. [in Ukrainian]
- Savka I. M.** (2019). Neobhidnist' sudovo-ekspertnogo doslidzhennja kumuljatyvnogo fiziologichnogo afektu [The need for a legal expert research for a cumulative physiological fact]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu «L'vivs'ka politehnika». Serija : Jurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series : Legal Sciences*. 23. pp. 103–113. [in Ukrainian]
- Synhaivska I. V.** (2021). Vyznachennja ta vplyv emocijnogo stanu osoby na kryminal'nu vidpovidal'nist' pid chas uchynennja vbyvstva ta zavdannja tjazhkyh tilesnyh uskodzhen [Determination and impact of person emotional state on criminal liability in the commission of murder and grievous bodily harm]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'kogo. Serija: jurydychni nauky – Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series : Legal sciences*. T. 32(71). Pp. 93–98. [in Ukrainian]
- Tereshhuk A. D.** (2012). Kryterii' diagnostyky afektyvnyh staniv osobystosti : zb. nauk. pr. Aktual'ni problemy navchannja ta vyhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy [Criteria for diagnosing affective personality states: Sat. science. etc. *Actual problems of education and upbringing of people with special needs*]. 9(11). pp. 225–235. [in Ukrainian]
- Izard E. C.** (1963). Affect, person-perception, and behavior. Nashville, TN: Vanderbilt University. [in English]

УДК 159.9.016.6: 316.622

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.7>

СКОТНА Надія – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (skotna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-8926>

КУЛИНЯК Степан – начальник Дрогобицької районної військової адміністрації, аспірант кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stepan_kylunyak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7807-1226>

СЕМАНТИКА ФЕНОМЕНУ «ПАСІОНАРНІСТЬ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІАЛЬНИХ НАУК

Анотація. У статті розглянуто поняття «пасіонарність», здійснено його аналіз та аналіз похідних від нього понять, викладених у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених у галузі психології, соціології, педагогіки та інших гуманітарних наук.

За допомогою порівняльного аналізу та контент-аналізу поглиблено уявлення про феномен пасіонарності, місце та значення його як поняття в науковій літературі; дано оцінку критичним підходам щодо його вживання.

Доведено, що пасіонарність як явище слід вважати не лише біологічним феноменом, але й соціологічним, соціально-педагогічним, психологічним. У сучасному розумінні категорію «пасіонарність» у соціально-філософському вимірі слід визначати як психологічний чинник, що впливає на формування лідера. У психологічному – як непереборне внутрішнє бажання індивіда до діяльності, направлене на здійснення якоїсь мети. Звернуто увагу на те, що термін «пасіонарність» вийшов за межі теорії етногенезу, сформульованої Л.М. Гумільовим. Зазначений термін перестав характеризувати виключно процеси розвитку етносів, його стали застосовувати і до вузьких груп людей, окремих особистостей та до окремих проявів їхньої поведінки.

Подано авторське визначення поняття «пасіонарність» – це поведінкова властивість, яка обумовлює прагнення до активної соціальної діяльності, унаслідок чого пасіонарна особистість, нехтуючи ризиком та небезпекою, не може не вчиняти діянь, які змінюють її соціальне середовище.

Зроблено висновок, про те, що поняття «пасіонарність» проникло у міждисциплінарний простір і міцно вкоренилось там, набувши статусу міждисциплінарної категорії. Стаття містить перспективи подальшого вивчення проблеми використання в науковому обігу зазначеного поняття.

Ключові слова: пасіонарність, пасіонарій, особистість, гіперактивність особистості, харизма, харизматична особистість, мотивація.

SKOTNA Nadiya – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (skotna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-8926>

KULINYAK Stepan – Head of the Drohobych District Military Administration, Postgraduate Student at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (stepan_kylunyak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7807-1226>

SEMANTICS OF THE PHENOMENON “PASSIONATION” IN RESEARCH IN THE SOCIAL SCIENCES

Abstract. *The article considers the concept of “passionation”, analyzes it and its derivative concepts, presented in the studies of domestic and foreign scientists in the field of psychology, sociology, pedagogy and other humanities.*

With the help of comparative analysis and content analysis, the author deepens the understanding of the phenomenon of passion, its place and significance as a concept in the scientific literature; critical approaches to its use are evaluated.

It has been demonstrated that passion as a phenomenon should be considered not only a biological phenomenon, but also a sociological, socio-pedagogical, and psychological one. In the modern sense, the category of “passionation” in the socio-philosophical dimension should be defined as a psychological factor that influences the formation of a leader. In the psychological dimension, it is an irresistible inner desire of an individual towards an activity, aimed at achieving a certain goal. The author emphasizes that the term “passion” has gone beyond the theory of ethnogenesis formulated by L. Gumilev. This term has ceased to characterize exclusively the processes of development of ethnic groups, it has been applied to narrow groups of people, individuals and to certain manifestations of their behavior.

The author’s own definition of the concept of “passionation” is presented – it is a behavioral trait that determines the desire for active social activity, as a result of which a passionate personality, ignoring the risk and danger, cannot help but undertake actions that change his or her social environment.

It is concluded that the concept of “passionation” has permeated the interdisciplinary space and firmly established itself there, having acquired the status of an interdisciplinary category. The article contains prospects for further study of the problem of using the concept of passionation in scientific circulation.

Key words: *passionation, passionate individual, personality, hyperactivity of the individual, charisma, charismatic personality, motivation.*

Актуальність дослідження. Поведінка людини, її вплив на формування соціуму, без сумніву, є одним з потужних і дієвих факторів розвитку суспільства, рушійним чинником прогресивних поступів у цивілізаційному процесі. Пріоритетна роль поведінки у суспільній діяльності, зазвичай соціально-політичної, соціально-економічної, відтворювальної та інших, обумовлює необхідність позначення її особливих рис та характеристик. Однією з таких рис/характеристик, які ми можемо зустріти у науковій літературі, є пасіонарність – феномен, який, на думку Л. Гумільова, що вперше вжив це поняття у літературі, задає імпульс розвитку людини та людства (Гумільов, 2021).

Здійснюючи аналіз цього поняття в літературних джерелах, присвячених феномену пасіонарності, ми зауважуємо як його вживання у різних галузях гуманітарних наук (психології, філософії, соціології, політології, культурології історії тощо), так і безліч його тлумачень, які відрізняються від авторського, що надає йому характеристик міжпредметного та полісемантичного терміну. Така обставина вимагає глибокого та усестороннього осмислення цього поняття як на предмет його змісту, так і науковості.

Мета дослідження – поглибити уявлення про феномен пасіонарності, місце та значення його як поняття в науковій літературі; дати оцінку критичним підходам щодо його вживання терміну.

Аналіз останніх досліджень. Поняття «пасіонарність» та його похідні часто представлені в дослідженнях сучасної психологічної та споріднених науках.

І.Г. Сидоренко провів дослідження пасіонарності на предмет наявності спільних ознак з категорією «харизма» (Сидоренко, 2006, с.15). А.О. Овчаров аналізував феномен пасіонарності у площині соціально психологічного чинника суспільної консолідації, висвітлення причин виникнення пасіонарної напруги та механізмів її впливу на різні суспільні процеси (Овчаров, 2013). С. Павлюк, досліджуючи культурну пасіонарність українців у міжвоєнний час, наближає сутність цього поняття до національної самосвідомості (Павлюк, 2015). О.Г. Васютинська, авторка низки наукових досліджень у сфері психології управління, провела

порівняльний аналіз поняття «пасіонарність» у працях представників різних галузей та присвятила цьому феномену цілу низку публікацій (Васютинська, 2012), знаковою серед яких є її дисертація кандидата психологічних наук у якій розкриті психологічні особливості індивідуальної пасіонарності (Васютинська, 2013).

На рівні дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук Я.В. Іванова здійснювала аналіз пасіонарності особистості (Іванова, 2018).

Пасіонарність, як особливу рису поведінки соціальноактивної особистості, О.В. Кревська висвітлює у своїй дисертації (Кревська, 2018).

Також до поняття «пасіонарність» звертали свої погляди В.Т. Шатун – з позиції психології управління, М.І. Ленюк, О.А. Доманська та А.М. Горбунов – з позиції культурології, К.З. Возьний – з позиції економічного розвитку людства, О.М. Бандурка та Є.О. Харитонов – з позиції юридичної деонтології, О.П. Фурсік та Н.П. Суходольська – з позиції соціології, К. Крутій, Н. Гаврих та О. Янкович – з позиції педагогічної науки. В історичних дослідженнях оперували терміном чи намагались пояснити поняття «пасіонарність» такі автори, як О.В. Борисова, І.С. Стороженко, О. Шакурова та інші. Зокрема П.М. Ямчук (Ямчук, 2018), А.А. Зелінська (Зелінська, 2020) та інші вживали це поняття із змістом характеристики особи, що викликає високу повагу до неї та безумовну віру в її можливість. Поняття «пасіонарність» та похідні від нього вживаються для пояснення характеристик людини та групи людей в релігієзнавстві, літературознавстві, професійній етиці (професійна деонтологія), економіці, теорії управління, кримінології, конфліктології та інших науках.

Виклад основних положень дослідження. Виникнення поняття «пасіонарність» базується на теорії етногенезу Л.М. Гумільова. При цьому воно характерне до вжитку переважно на території країн колишнього СРСР. У науковій літературі інших країн світу воно майже не вживається, хіба що у працях присвячених творчій спадщині Л. Гумільова.

Термін «пасіонарність» походить від латинського слова «passio» – це страждання і навіть пасивність, але також афект, пристрасть (Крутій, 2018). В сучасній італійській мові «passionale» пристрастний, палкий, запальний (Дмитрієв, 2006, с. 185). У французькій «passionner» – навіювати пристрасть, захоплення; збуджувати (Бусел, 2012, с. 448). Зазначені слова характеризують одну з рис людського характеру.

Варто уваги те, що науці невідомо окремої праці Л. Гумільова, метою якої є дослідження феномену пасіонарності. На думку автора, який запровадив термін унаслідок вивчення процесу розвитку етносів – це особливий вид енергії, особлива пристрасть, притаманна лише окремим людям і спрямована на перетворення навколишнього світу. Філософ також трактує це поняття як надлишок біохімічної енергії живої речовини, яка породжує жертвність заради ілюзорної мети (Гумільов, 1989).

Трактування Л. Гумільовим досліджуваного нами поняття у інших працях є неоднозначним та різноплановим, хоча зводиться до змісту як соціально-історичного явища, що характеризується появою в обмеженому ареалі особистостей з підвищеною соціальною активністю.

Звертає на себе увагу та обставина, що на сьогодні термін «пасіонарність» вийшов за межі теорії етногенезу. Він перестав характеризувати виключно процеси розвитку етносів. Цей термін став застосовуватись і до вузьких груп людей та окремих особистостей, навіть до окремих проявів їхньої поведінки.

Слід зазначити, що людство задовго до Л. Гумільова намагалось пояснити феномен непереборного внутрішнього бажання до діяльності, направленої на досягнення великих соціальних змін. Це, зокрема, вбачається з праць Платона, який у трактаті «Держава» описав такий феномен як «тімос» (грец. Τίμος) – частина душі, яка відповідає за творчі пориви (Платон, 2000).

Не безпідставно виникла китайська метафора про образ вітру (фен), який засвідчує ідею проникливого та витонченого віяння, яке захоплює та підкорює людські серця (Калашніков, 19, с. 101).

Теорія гегемонії, яку вперше почав розробляти Мак'явеллі, пояснювала природну активність окремих груп людей у порівнянні з іншими, з метою правління та домінування (Мак'явеллі, 1998).

Гегель у працях «Феноменологія духу» та «Філософія історії» виділив таку рису людського світогляду, як бажання бути визнаним, що стимулює її до соціально-рушійних вчинків (Гегель 2004, с. 102). Макс Вебер застосовує поняття «харизма» – особливе обдарування, духовна, інтелектуальна та інша винятковість особистості, завдяки якій вона має надзвичайну популярність, викликає захоплення, глибоку повагу (Тофтул, 2014, с. 381). Французький філософ Анрі

Бергсон у праці «Два джерела моралі і релігії» на прикладі канонізованих святих, а також соціальних і політичних лідерів описував моральну сторону їхньої поведінки, яка обумовлювала гуртування навколо них великої кількості adeptів (Bergson, 1946). З точки зору політекономії Маркс, Енгельс та Ленін пояснювали рушійну силу суспільних мас.

Американський соціолог Еморі Стівен Богардус, представник психологічної школи в соціології, сукупність психологічних якостей особистості, найважливішими серед яких є енергія, розум і характер, узагальнив поняттям «лідерство» (Bogardus, 1934).

І.Я. Франко в короткому віршованому творі «Сонети – се раби ...» вжив поняття «екстреми». Зі змісту цього твору випливає, що автор так позначив особистостей, здатних до гуртування навколо себе мас заради революційних перетворень (Франко, 1880)

Думка про те, що існує «біогеохімічна енергія живої речовини біосфери Землі», яка впливає на людську психіку та стимулює людину до активної соціальної діяльності, була висловлена філософом і природодослідником українського походження В.І. Вернадським (Vernadsky, 1945).

Г. Оуден, В. Годжсон та Н. Газзар психологічний стан особи, в якому виникають наміри кинути виклик навколишній дійсності та змінити її, пояснювали задатками лідерства (Gromov, 2006, с. 258).

Вітчизняна наука теж не виділяється однозначними підходами до досліджуваного поняття. В сучасній літературі ми зустрічаємо багато трактувань досліджуваного поняття від простих до розгорнутих та детально обґрунтованих.

Лексикографічна література, зазвичай, трактує поняття «пасіонарний», «пасіонарій», «пасіонарна особистість» виходячи з теорії Л. Гумільова. Так укладачі словника «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» пояснюють зміст поняття «пасіонарний» як енергонадлишковий, «пасіонарна особистість» – людина «енергонадлишкового» типу, ризикова, активна, захоплена до одержимості (Нелюба & Редько, 2017, с.129).

Л.Б. Костюк, поряд з класичним – надлишкова енергія суто біологічного походження, яка є неодмінною умовою виникнення будь-якого етносу на планеті Земля, розглядає пасіонарність як характерологічну домінанту, непереборне внутрішнє прагнення (усвідомлене або, частіше, неусвідомлене) до діяльності, що спрямована на здійснення певної мети (часто ілюзорної) (Костюк, 2013, с. 15).

На думку П.М. Ямчука, пасіонарність особистості провідника нації є здатністю нехтувати минушим заради вічного, головним чинником розуміння феномену його особистості; природна властивість лідерів скеровувати згуртованих навколо себе людей у правильному напрямку (Ямчук, 2018, с. 139).

І.Т. Сидоренко до характеристик пасіонарної поведінки відносить руйнацію інерції, постійну потребу дії, зміну навколишнього середовища, ототожнюючи це поняття з харизматичною поведінкою. При цьому авторка розглядає поняття «пасіонарність» як психологічний феномен та простує зв'язок «пасіонарій – харизматична особистість» (Сидоренко, 2009, с. 12).

Свій філософський підхід до феномену пасіонарності виявив І.Д. Спаський. На переконання автора, це явище є однією з діалектичних умов розвитку людства в термінах чинників нерівноважного стану (Спаський, 2013, с. 33–46).

Автори навчального посібника «Історія соціології» за редакцією І.П. Рушенка трактують поняття «пасіонарій» як люди або народи, що за збігом обставин акумулювали більший рівень енергії, порівняно з іншими суб'єктами, а це дає їм переваги в еволюційному процесі, робить лідерами, підштовхує до воєн і панування над іншими (Спаський, 2017, с. 151).

О.В. Кревська, досліджуючи мотиваційні чинники професійної самоефективності особистості, вживає поняття «пасіонарно-ініціативна активність», пояснюючи цей феномен людської поведінки, як пристрасне прагнення до дії, спрямоване на досягнення будь-якої мети, необов'язково реальної. Авторка наділяє пасіонаріїв такими властивостями, як висока психічна активність, енергійність, ініціативність, одержимість. Проявами пасіонарної поведінки можуть бути як творчі, так й руйнівні дії чи то героїчні вчинки (Кревська, 2018, с. 156).

О.Г. Васютинська вважає, що особи, наділені пасіонарними задатками (пасіонарії), вибудовують стосунки за своїм сценарієм, ведуть за собою інших людей, але притому не втрачають з поля зору колективні інтереси. Для них властива організованість, відповідальність, здатність до контролю своїх емоцій, прагнення дотримуватися існуючих соціальних норм і правил. Вони фрустраційно толерантні, здатні протистояти складним ситуаціям та долати перешкоди

приймають рішення з урахуванням моральних норм і правил, воліють раціонально планувати свою діяльність. Пасіонарії виявляють впевненість у собі, незалежність, вміння бути хорошим наставником і організатором. Вони виявляють інтернальність в області досягнень і в області міжособистісних відносин. Для них характерна здатність цінувати свої достоїнства, позитивні якості характеру, поважати себе за них, вони сприймають своє життя цілісно у часовій перспективі та ухвалюють себе такими, якими вони є, незалежно від оцінки своїх власних достоїнств і недоліків (можливо, і всупереч ним) (Васютинська, 2013, с. 108).

Іванова Я.В. пояснює пасіонарність особистості так: це стійка інтегральна властивість особистості, яка виявляється у здатності до перетворення навколишнього світу створення новизни (змін через дієве втручання) в хід процесів та подій; у схильності до порушення балансу у взаємодії з довколишнім середовищем як способу утримання стабільності внутрішнього світу (вірність ідеям, задумам, цілям) та проявам аутентичного концептуального Я (відчуття та реалізації покликання). Грунтуючись на суб'єктно-діяльнісному підході, авторка під пасіонарністю розуміє властивість особистості, яка проявляється як схильність до перетворення дійсності (зміни середовища), спрямованого на реалізацію стійкої мети в просторі вирішення екзистенційної задачі (Іванова, 2018, с. 2).

Таким чином, на сьогодні пасіонарність як явище слід вважати не лише біологічним феноменом, але й соціологічним, соціально-педагогічним, психологічним. У сучасному розумінні категорія «пасіонарність» у соціально-філософському вимірі слід визначати як психологічний чинник, що впливає на формування лідера. У психологічному – як непереборне внутрішнє бажання індивіда до діяльності, направлене на досягнення якоїсь мети.

Висновки. Аналіз літератури дає можливість констатувати, що пасіонарність є поведінковою властивістю, яка обумовлює прагнення до активної соціальної діяльності, унаслідок чого пасіонарна особистість, нехтуючи ризик та небезпеку, не може не вчиняти діянь, які змінюють її соціальне середовище.

Варто зазначити, що в науковій літературі спостерігаються критичні підходи до феномену «пасіонарності» як до елемента псевдонаукової теорії, що, на думку критиків, є нічим не підтвердженою сумішшю філософських історичних та соціологічних та бачень Л. Гумільова; до теорії, що набула популярності в СРСР у період Горбачовської перебудови, як одна з альтернативних теорій соціальної поведінки людства, що розвинулась на ґрунті прагнень у відмінний до домінуючої у той час марксистсько-ленінської теорії спосіб пояснити низку соціальних явищ, зокрема таких, як «соціальний прогрес», «патріотизм» та інших (Івангородський, 2015)

В останні роки спостерігається критика теорії концепцій пасіонарності як таких, що створюють ґрунт для філософського виправдання агресії Росії проти України, а також домінування «великороського» етносу над іншими народами.

Однак, незважаючи на обґрунтовану сумнівність теорії Л. Гумільова, поняття «пасіонарність» проникло у міждисциплінарний простір і міцно вкоренилось там, набувши статусу міждисциплінарної категорії.

Література

- Васютинська О. Г.** Психологічні особливості індивідуальної пасіонарності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2013. 203 с.
- Васютинська О. Г.** Дослідження особистісної пасіонарності в сучасній психології. *Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія.* 2012. Т. 17. Вип. 5. С. 13–20.
- Васютинська О. Г.** Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження пасіонарної особистості. *Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія.* 2012. Т. 17. Вип. 4. С. 12–19.
- Васютинська О. Г.** Особистісна пасіонарність як психологічна проблема. *Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія.* 2013. Т. 18. Вип. 22. ч. 1. С. 103–109.
- Громовий В.** Як зробити «помаранчеву» школу?! Київ : Видавн. дім «Шкільний світ», 2006. 338 с.
- Гумільов Л. М.** Теорія пасіонарності. 2021. URL: <https://government.com.ua/navchannia/teoriya-pasionarnosti-gumilov-lev-mikolajovich.html> (дата звернення: 15.09.2023).
- Георг Гегель.** Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. С. 548.
- Зелінська А. А.** Українська біографічна книга: формування ринку та видавничої культури (на матеріалі видань 2005–2017 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.05. Київ, 2020. 19 с.
- Іван Франко.** «Сонети – се раби ...». 1880. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=franko&page=zversh54> (дата звернення: 17.09.2023).

- Івангородський К. В.** Критика «етнологічної концепції» Лева Гумільова у сучасній російській історіографії. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки.* 2015. Вип. 342. С. 31–42.
- Іванова Я. В.** Адаптивність як психологічний чинник пасіонарності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01:05 ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2018. 250 с.
- Історія соціології** : навчальний посібник / за ред. І. П. Рущенка. Харків : ТОВ «Планета-Прінт», 2017. 442 с.
- Калашнікова С. А.** Сутність лідерства, як вищого еволюційного рівня управління. *Наука і освіта.* 2010. № 4–5. С. 101–104.
- Костюк Л. Б.** Самоорганізація як принцип еволюції етнічної ментальності. *Проблеми гуманітарних наук. Філософія.* 2013. Вип. 31. С. 14–28.
- Кревська О. В.** Мотиваційні чинники професійної самоефективності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 ; Східноєвроп. націон. ун-т. Луцьк, 2018. 213 с.
- Крутії К.** Як не вбити пасіонарія? 2018. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/1259-yak-ne-vbiti-pasionariya> (дата звернення: 15.09.2023).
- Лев Гумільов.** Етногенез, біосфера і свідомість. Пасіонарна теорія етногенезу. 1989. URL: <https://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia-v-metodolohichni-pidkhody/75-yedyne-pole-humanitarnyi-pidkhid/34-lev-humilov-etnohenez-biosfera-i-svidomist.html> (дата звернення: 16.09.2023).
- Нікколо Мак'явеллі.** Флорентійські хроніки. Державець / перекл. з італ.: Анатоль Перепада. Київ : Основи, 1998. 492 с.
- Овчаров О. А.** Роль пасіонарності в консолідації суспільства. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави.* 2013. Вип. 14. С. 23–29.
- Павлюк С.** Культурна пасіонарність українців у міжвоєнний час як суттєвий компонент самоутвердження. *Народознавчі зошити.* 2015. № 1. С. 262–264.
- Платон.** Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2020. 355 с.
- Сидоренко І. Г.** Пасіонарність та харизма. Точки перетину. *Філософія. Політологія.* 2006. № 76–79. С. 151–153.
- Сидоренко І. Т.** Харизматична особистість та спільнота: морально-етичний аспект взаємодії : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2009. 17 с.
- Словник: Італійсько-український. Українсько-італійський** : посіб. для загальноосвіт. та вищ. навч. закл. / уклад.: О. В. Дмитрієв, Г. В. Степаненко. Київ : ВТФ «Перун», 2006. 576 с.
- Словотворчість незалежної України. 2012–2016.** Словник / уклад. А. Нелюба, Є. Редько ; заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харків. істор.-філолог. тов., 2017. 460 с.
- Спаський І. Д.** Фізична параметризація фактору пасіонарності у системній радіоекології. Одеса : ОДЕКУ, 2017. 83 с.
- Тофтул М. Г.** Сучасний словник з етики : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
- Українсько-французький словник** / під заг. ред. В. Бусела. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2012. 1104 с.
- Ямчук П.** Українські пасіонарії непасіонарного століття. Симон Петлюра, Сергій Єфремов, Олена Теліга. *Філологічний часопис.* 2018. Вип. 1(11). С. 135–146.
- Bergson H.** The two sources of morality and religion. N-Y., 1946. 256 p.
- Bogardus, E. S.** Leaders and leadership. Appleton-Century. 1934. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1935-01303-000>
- Vernadsky W. I.** (1945). The Biosphere and the Noosphere. *American Scientist.* 33(1): 1–12. URL: https://monoskop.org/images/5/59/Vernadsky_WI_1945_The_Biosphere_and_the_Noosphere.pdf (дата звернення: 17.09.2023).

References

- Vasyutynska O. G.** (2013). Psykholohichni osoblyvosti indyvidualnoi pasionarnosti [Psychological features of individual passion]. *Candidate's thesis.* Odessa : Odessa National University. [in Ukrainian].
- Vasyutynska O. G.** (2012). Doslidzhennia osobystisnoi pasionarnosti v suchasniy psykholohii [The study of personal passion in modern psychology]. *Visnyk Odeskoho nats. un-tu. Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Psychology.* Vols. 17, 5. 13–20 [in Ukrainian].
- Vasyutynska O. G.** (2012). Teoretyko-metodolohichne pidgruntia doslidzhennia pasionarnoi osobystosti [Theoretical and methodological basis of the study of passionate personality]. *Visnyk Odeskoho nats. un-tu. Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Psychology.* Vols. 17, 4. 12–19. [in Ukrainian].
- Vasyutynska O. G.** (2013). Osobystisna pasionarnist yak psykholohichna problema [Personal passion as a psychological problem]. *Visnyk Odeskoho nats. un-tu. Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Psychology.* Vols. 18, 22. 1. 103–109. [in Ukrainian].
- Gromovy V.** (2006). *Yak zrobyty «pomaranchevu» shkolu?! [How to make an "orange" school?!].* Kyiv : School world. [in Ukrainian].
- Gumilev L. M.** (2021). *Teoriia pasionarnosti [The theory of passion].* Retrieved from: <https://government.com.ua/navchannia/teoriya-pasionarnosti-gumilov-lev-mikolajovich.html> [in Ukrainian].

- Georg Hegel** (2004). *Phenomenology of spirit [Fenomenologiya dukhu]*. Kyiv : Osnovy. [in Ukrainian].
- Zelinska A. A.** (2020). *Ukrainska biohrafichna knyha: formuvannya rynku ta vydavnychoi kultury (na materialy vydan 2005–2017 rr.) [Ukrainian biographical book: formation of the market and publishing culture (on the material of the 2005–2017 editions)]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Ivan Franko.** (1880). «Sonety – se raby ...» ["Sonnets are slaves..."]. Retrieved from: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=franko&page=zversh54> [in Ukrainian].
- Ivangorodskiy K. V.** (2015). Krytyka «etnolohichnoi kontseptsii» Leva Humilova u suchasni rosiiskii istoriografii [Criticism of Lev Gumilyov's "ethnological concept" in modern Russian historiography]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky – Herald of Cherkasy University. Series: Historical sciences*, 342. 31–42. [in Ukrainian].
- Ivanova Ya. V.** (2018). Adaptivnist yak psykholohichni chynnyk pasionarnosti osobystosti [Adaptability as a psychological factor of personal passion]. *Candidate's thesis*. Odessa : South Ukrainian National University. [in Ukrainian].
- Istoriia sotsiologii** (2017). [History of sociology]. (Rushchenko, I. P. Eds.). Kharkiv: Planet-Print [in Ukrainian].
- Kalashnikova S. A.** (2010). Sutnist liderstva, yak vyshchoho evoliutsiinoho rivnia upravlinnia [The essence of leadership as a higher evolutionary level of management]. *Nauka i osvita – Science and education*, 4–5. 101–104. [in Ukrainian].
- Kostyuk L. B.** (2013). Samoorhanizatsiia yak pryntsyv evoliutsii etnichnoi mentalnosti. [Self-organization as a principle of ethnic mentality evolution]. *Problemy humanitarnykh nauk. Filosofiia – Problems of humanitarian sciences. Philosophy*, 31. 14–28. [in Ukrainian].
- Krevska O. V.** (2018). Motyvatsiini chynnyky profesiinoi samoefektyvnosti osobystosti [Motivational factors of professional self-efficacy of the individual]. *Candidate's thesis*. Lutsk : East European National University. [in Ukrainian].
- Krutiy Kateryna** (2018). *Yak ne vbyty pasionarii? [How not to kill a passionarian]*. Retrieved from: <http://education-ua.org/ru/articles/1259-yak-ne-vbiti-pasionariya> [in Ukrainian].
- Lev Gumilyov** (1989). Etnohenez, biosfera i svidomist. Pasionarna teoriia etnogenezu [Ethnogenesis, biosphere and consciousness. Passionate theory of ethnogenesis]. Retrieved from: <https://7promeniv.com.ua/naukovy-doslidzhennia-v/metodolohichni-pidkhody/75-yednye-pole-humanitarnyi-pidkhd/34-lev-humilov-etnogenez-biosfera-i-svidomist.html>. [in Ukrainian].
- Niccolò Machiavelli** (1998). Florentiiski khroniky. Derzhavets [Florentine chronicles. The ruler]. (Perepad Anatol, Trans.). Kyiv : Osnovy. [in Ukrainian].
- Ovcharov O. A.** (2013). Rol pasionarnosti v konsolidatsii suspilstva [The role of passion in the consolidation of society]. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy – Problems of political psychology and its role in becoming a citizen of the Ukrainian state*, 14. 23–29. [in Ukrainian].
- Pavlyuk C.** (2015). Kulturna pasionarnist ukrainsiv u mizhvoiennyi chas yak suttevyi komponent samoutverdzhenia [Cultural passion of Ukrainians in the interwar period as an essential component of self-affirmation]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnological notebooks*, 1. 262–264. [in Ukrainian].
- Platon** (2000). Derzhava [State]. Translated from ancient Greek by D. Koval. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Sydorenko I. H.** (2006). Pasionarnist ta kharyzma. Tochky peretynu [Passion and charisma. Crossing points]. *Filosofiia. Politolohiia – Philosophy. Politology*, 76–79. 151–153 [in Ukrainian].
- Sydorenko I. T.** (2009). Kharyzmatychna osobystist ta spilnota: moralno-etychnyi aspekt vzaiemodii [Charismatic personality and community: moral and ethical aspect of interaction]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Dmitriev O. V. & Stepanenko G. V.** (2006). *Slovyk: Italiisko-ukrainskyi. Ukrainsko-italiiskyi [Dictionary: Italian-Ukrainian. Ukrainian-Italian]*. Kyiv. VTF "Perun", [in Ukrainian].
- Nelyuba A. & Redko E.** (2017). Slovtvorchist nezaleznoi Ukrainy. 2012-2016 [Word creation of independent Ukraine. 2012–2016]. *Slovyk [Dictionary]*. Kharkiv: Kharkiv Historical-Philological Society. [in Ukrainian].
- Spassky I. D.** (2017). *Fyzichna parametrizatsiia faktoru pasionarnosti u systemnii radioekolohii [Physical parameterization of the passion factor in systemic radioecology]*. Odesa: ODEKU. [in Ukrainian].
- Toftul M. G.** (2014). *Suchasnyi slovyk z etyky : slovyk [Modern dictionary of ethics]*. Zhytomyr: ZHDU. [in Ukrainian].
- Busel V.** (2012). *Ukrainsko-frantsuzkyi slovyk [Ukrainian-French dictionary]*. Kyiv : VTF "Perun". [in Ukrainian].
- Yamchuk P.** (2018). *Ukrainski pasionarii nepasionarnoho stolittia. Symon Petliura, Serhii Yefremov, Olena Teliha [Ukrainian passionaries of the non-passionate century. Simon Petliura, Serhiy Efremov, Olena Teliga]*. *Filolohichni chasopys. – Philological journal*, 1(11). 135–146. [in Ukrainian].
- Bergson H.** (1946). *The two sources of morality and religion*. N-Y. 256 p. [in English].
- Bogardus, E. S.** (1934). *Leaders and leadership*. Appleton-Century. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1935-01303-000> [in English].

Vernadsky W. I. (1945). The Biosphere and the Noosphere. *American Scientist*. 33 (1) : 1–12. Retrieved from: https://monoskop.org/images/5/59/Vernadsky_WI_1945_The_Biosphere_and_the_Noosphere.pdf [in English].

UDC 159.922.8:613.9-053.67

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.8>

KHAVULA Roman – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (romankhavula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8240-0184>

KACHMAR Taras – Postgraduate Student at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (t.kachmar@gmail.com)

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE COMPONENTS OF THE HEALTH STRUCTURE IN YOUTH

Abstract. *In the article, health is considered as a fundamental value, a complex state of mental well-being of an individual, which is characterized by the absence of painful manifestations and ensures the regulation of behavior and activity adequate to the conditions of reality. Health culture is defined as an integrative qualitative formation of a personality, a complex of knowledge, views, beliefs, abilities and skills that contribute to the application of useful information and its transformation into concrete actions.*

The meaningful components of the structure of health are revealed, namely, psychological culture, safety culture, informational culture, spiritual culture, physical culture, nutritional culture, hygienic culture, culture of family relationships, communication culture, culture of using medical services.

The structural components of the culture of health are singled out and highlighted, namely: value-motivational (underlines the importance of forming a system of values for a healthy lifestyle and awareness of health as a priority), cognitive (determines the need for multi-functionality of knowledge and familiarity with various fields of psychology and medicine), active (includes the systematic addition of knowledge and its real application, developing the ability to build individual health development programs), creative (emphasizes initiative, independence and a creative approach to health, which is important for adapting to changes and solving problems) and reflective (includes awareness of responsibility for one's own health and assessment of the effectiveness of health culture formation). These components determine the key aspects of students' psychological readiness to realize health as the main aspect of life. Examining the dynamics of the development of components and their interaction with other aspects of education and upbringing illuminates the processes of self-improvement and preservation of health, which are key for students in a higher education institution. It is argued that the process of developing the components of the health structure contributes to the renewal and filling of meaningful components that reflect the set of knowledge, values, abilities and skills related to a healthy lifestyle.

Key words: *health, health culture, content components, structural components, youth age.*

ХАВУЛА Роман – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (romankhavula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8240-0184>

КАЧМАР Тарас – аспірант кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (t.kachmar@gmail.com)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ ЗДОРОВ'Я В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті здоров'я розглядається як фундаментальна цінність, комплексний стан душевного благополуччя особистості, що характеризується відсутністю хворобливих проявів і забезпечує адекватну умовам дійсності регуляцію поведінки та діяльності. Культура здоров'я визначена як інтегративне якісне утворення особистості, комплекс знань, поглядів, переконань, умінь та навичок, які сприяють застосуванню корисної інформації і перетворенню її на конкретні дії.

Розкриті змістовні компоненти структури здоров'я, а саме психологічна культура, культура безпеки, інформаційна культура, духовна культура, фізична культура, культура харчування, гігієнічна культура, культура сімейних взаємин, культура спілкування, культура використання медичних послуг.

Виокремлені та висвітлені структурні компоненти культури здоров'я, а саме: ціннісно-мотиваційний (підкреслює важливість формування системи цінностей здорової життєдіяльності та усвідомлення здоров'я як пріоритету), когнітивний (визначає необхідність поліфункціональності знань та обізнаності з різними галузями психології та медицини), діяльнісний (включає систематичне доповнення знань і їх реальне застосування, розвиваючи уміння побудови індивідуальних програм розвитку здоров'я), креативний (ставить акцент на ініціативність, самостійність та творчий підхід до здоров'я, що важливо для адаптації до змін та вирішення проблем) та рефлексивний (включає в себе усвідомлення відповідальності за власне здоров'я та оцінку ефективності формування культури здоров'я). Зазначені компоненти визначають ключові аспекти психологічної готовності студентів до реалізації здоров'я як основного аспекту життя. Розгляд динаміки розвитку компонентів та їх взаємодія з іншими аспектами навчання і виховання висвітлює процеси самовдосконалення та збереження здоров'я, що є ключовими для студентів у закладі вищої освіти. Стверджується, що процес розвитку компонентів структури здоров'я сприяє оновленню та наповненню змістовних компонентів, що відображають сукупність знань, цінностей, умінь та навичок, пов'язаних з здоровим способом життя.

Ключові слова: здоров'я, культура здоров'я, змістовні компоненти, структурні компоненти, юнацький вік.

Formulation of the problem. In the light of the latest theoretical, epistemological and worldview changes in Ukraine, there is an increase in interest in promoting the development of a culture of health among young people, which has a positive effect on interpersonal relationships, learning, professional activity and academic success, contributing to personal growth. Health is the foundation of a person's successful life and is considered a fundamental value, an important aspect of both physical and mental well-being of an individual, and its preservation and maintenance are of great importance for achieving success in the future professional field. Adolescence is key to the formation of a healthy lifestyle, because at this time young people enter an independent life and set their life priorities, and the study of their psychological needs and individual characteristics helps to develop effective individual approaches to the development of a culture of personal health. The study of the psychological features of the culture of health will help to develop effective models, programs and measures aimed at the formation of a healthy lifestyle in young people, as well as the identification of new trends and problems arising in the modern educational process.

Analysis of basic research and publications. The analysis of scientific literature proves that scientists have considered certain aspects of the outlined problem. So, in the dissertation of N.Y. Dovgan conducted a cultural-historical retrospective of the issue of personal physical education and determined the conceptual foundations of physical education of students of higher educational institutions in the process of extracurricular sports and mass work (Dovgan, 2018). In the monograph of M.V. Savchyn, the presence of spiritual, moral, social, mental, psychological, and physical components in the structure of health is methodologically substantiated, and the strategies of attitude to health are clarified (Savchyn, 2019). I. Vlasenko, V. Furman, O. Reva and I. Kanyuka in their educational and methodological manual "Psychological health of student youth" testify to the interdisciplinary nature of the psychological health of the individual and present an integrative program aimed at preserving and developing psychological health of student youth (Vlasenko; Furman; Reva; Kanyuka, 2022). As the main role of the functions of health culture on the formation of positive attitudes towards physical and mental well-being among

young people was revealed in detail in the publication of T.V. Kachmar and R.M. Khavula, so the next stage of the research will be the development and disclosure and analysis of the components of the structure of health in youth (Kachmar; Havula, 2023). However, it should be noted that the conducted studies do not cover all aspects of the health problem in youth.

The purpose of the article is to reveal the features of the components of the structure of health in youth age.

Presentation of the main research material. Having analyzed the scientific achievements of psychologists, we emphasize that health is a fundamental value, a complex state of mental well-being of an individual, which is characterized by the absence of painful manifestations and provides adequate regulation of behavior and activity to the conditions of reality.

On the basis of the theoretical and methodological analysis of the problem of the culture of health among students in the works of Ukrainian and foreign psychologists, we define the culture of health as an integrative qualitative formation of an individual, which reflects the experience of his life in the field of a healthy lifestyle in combination with psychological readiness to implement this experience in practice, covers the principles of a healthy lifestyle, the rational use of the capabilities of one's body, the desire for self-improvement and manifests itself in the unity of spiritual, spiritual, moral, social, mental, psychological and physical health.

Psychological analysis shows that youth health culture includes not only objective components, but also subjective experiences and psychological features. This means that the formation of a culture of health is connected not only with the acquisition of knowledge and skills, but also with the conscious perception and integration of these elements into the inner world of the individual. Vlasenko I.A., Furman V.V., Reva O.M., and Kanyuka I.O. in their educational and methodological manual "Psychological health of student youth" consider psychological health as a system of interconnected components: cognitive, emotional, behavioral and value-motivational (Vlasenko; Furman; Reva; Kanyuka, 2022, 11). The student's health culture includes a complex of knowledge, attitudes, beliefs, abilities and skills that contribute to the application of useful information and its transformation into concrete actions. These components reflect the student's experience in the field of a healthy lifestyle and are important for the prevention of many diseases, ensuring the harmonious development of the personality and the formation of a culture of health in institutions of higher education. The psychological characteristics of the student, his psychological experience and needs are also taken into account when forming a culture of health. Psychological and pedagogical support of this process involves taking into account the requirements for the development of psychological competencies, a favorable environment and psychological support. Therefore, the components of the health culture of a higher education student are formed taking into account the existing experience of health preservation, the psychological characteristics of the student's personality and the needs of the educational process. Among the important substantive components of health culture, one can single out psychological culture, safety culture, informational culture, spiritual culture, physical culture, food culture, hygienic culture, family relations culture, communication culture, and the culture of using medical services.

The psychological culture of a student of a higher education institution is a complex system of qualities and competencies related to mental health, which is an integral part of the educational process in the modern information society. Education should be accompanied by the gradual development of the student's psychological culture, which includes the following components, namely psychological competence and cultural maturity at the psychological level. Psychological culture forms the basis of a student's general culture, manifested in various aspects, including adequate self-awareness, self-esteem and mental health, as well as in the ability to effectively communicate, adapt, self-regulate, self-realize and interpersonal interaction. It is important to consider that psychological culture plays a significant role in the formation of a student's health culture, contributing to harmonious development and self-discovery.

Another important substantive component is the *culture of security*, which in the conditions of full-scale Russian aggression against Ukraine is extremely important for ensuring personal security and involves not only awareness of potential threats, but also the ability to effectively respond to them and take measures to prevent and overcome them and increase one's readiness to counter various dangers. One of the key aspects of safety culture is students' understanding of the risks associated with Russian aggression, which includes recognizing potentially dangerous situations, identifying threats and being able to make informed decisions about their personal safety and not to ignore air alarms. In addition, a culture of safety requires students to interact with the educational environment

and environment, which promotes information sharing, learning, and mutual support. Students should be actively involved in security initiatives and programs that are designed to provide support and protection, develop skills to detect signs of manipulation and informational influence, and develop psychological resilience.

The third content component is *information culture*, which is manifested in the ability to effectively find the necessary information in various sources and use it for the purpose of maintaining one's own health. The rapid accumulation of knowledge in the modern world requires that the education system develop in the student a constant independent need to acquire knowledge, skills and abilities of self-education, as well as stimulate an individual creative approach to the search for objective information in the future. In today's information world, a person who is studying can consider himself healthy if he has deep knowledge in the field of information culture and knows how to effectively and safely use modern progressive technologies.

The fourth content component is the *spiritual culture* of the individual as a system of worldviews and beliefs that are realized in the attitude towards oneself, other people and the surrounding world and directly determines the spiritual orientation of the individual, which is embodied in spiritual interests, values, orientations and worldview, manifested in the presence of faith, beliefs, ideals, and other spiritual regulations of activity and rests on the will, spiritual sensibility and worldview inherent in the individual (Girlyna N.Y, 2016, 35). Since the student's moral health has a significant impact on his spiritual development, and the problems of spiritual culture are a consequence of the problem of health culture, therefore the formation of a student as a comprehensively developed personality involves the development of spiritual and moral values, which plays an important role in this process.

The fifth content component is *physical culture*, which involves an active and purposeful form of behavior, plays an important role in preserving and maintaining mental and physical health, and also contributes to maintaining the optimal functioning of the body, strengthening muscles and bones, improving blood circulation, and as well as development of coordination of movements and increase of physical endurance. Physical activity is a necessary component of individual development, as it contributes to the implementation of the genetic program of ontogenesis, and regular physical activity helps to strengthen the immune system, reduce the risk of developing chronic diseases, and improve mood and general well-being. In addition, physical education is important in the social sphere, contributing to the formation of team spirit, cooperation, interaction and the development of social skills. It contributes to the creation of a favorable environment for the development of positive relationships between students, contributes to the development of leadership qualities and the formation of personal responsibility. Ukrainian researcher Dovgan N.Y. considers the physical culture of the student's personality as a motivated need and ability of the individual for physical self-improvement, aimed at its versatile and harmonious development, and includes all aspects of physical, mental, moral-willed and spiritual properties that it receives in physical culture classes in the educational institutions (Dovgan, 2018).

The sixth content component is the *food culture*, which includes the choice of a balanced diet and involves a conscious system of views, ideas and knowledge that determine the attitude of the individual to the satisfaction of nutritional needs and provide the necessary energy, good health, the absence of excess weight, which helps to avoid many problems with health and contributes to the healthy functioning of the body.

The seventh content component is the *hygienic culture*, which determines the level of awareness and practical application by a person of the principles of preserving and improving his physical and mental health, ensures the development and use of simple personal hygiene skills, the culture of sexual relations, as well as the hygienic principles of work and rest. That is why it is important to develop a positive attitude towards hygienic practices and ensure a high level of hygienic culture among the population, especially among young people.

The eighth content component is the *culture of family relationships*, which plays an extremely important role in the formation of culture and ensuring the healthy development of each family member and includes not only the creation of optimal conditions for the restoration of physical and spiritual forces, but also harmonious coexistence, mutual understanding, support and respect in the family environment. The lack of harmony in family relationships can have a negative impact on the health of each family member, lack of time for self-improvement and the formation of a culture of personal health.

The ninth content component is the *culture of communication*, which is of great importance for the development and success of young people, is an important tool for expressing thoughts, emotions and needs, as well as for establishing interpersonal relationships with other people. Among the main aspects

of students' communicative culture, an important place is the ability to adapt one's communication style to specific situations and audiences. This involves the ability to change the level of formality of speech, use adequate vocabulary, take into account cultural features and requirements of the interlocutor. Communicative competence allows you to effectively interact with various people and create a favorable atmosphere of communication, and the development of students' communicative culture is an important task that contributes to their personal and social growth.

The tenth content component is the *culture of using medical services*, which is an important aspect of students' healthy behavior and caring attitude to their own health. Responsible use of health services means that students appreciate and understand the importance of medical care and preventive measures, are aware of the importance of vaccination and other preventive measures to prevent the spread of disease in the community, and know that self-medication, misuse of drugs, refusal of professional medical care can harm their health.

The *structural components* of the health culture of students reflect the key aspects of psychological readiness to implement life experience in practice and are the basis for the formation of a culture of health among students of a higher education institution. Based on the analysis of psychological literature, we distinguish the following components of health culture, namely: value-motivational, cognitive, activity, creative and reflective.

The content of the *value-motivational component* of the students' health culture includes: a system of values of healthy lifestyle, awareness of health as the main aspect of an individual's life; a system of conscious value attitudes regarding the preservation of health, success, personal achievements through self-improvement and self-education as priority factors of personal growth; a system of internal and external motives that are related to the future professional activity of forming one's own culture of health and a healthy lifestyle of others; the presence of a need to study innovations in the field of health-preserving technologies in education, current scientific research in the field of health; the need to acquire general and professional competences, abilities and skills regarding the problems of forming one's own health culture and the healthy lifestyle of others.

The content of the *cognitive component* of the culture of health is the multifunctionality of knowledge, familiarity with various fields of psychology, age-related physiology, anatomy, hygiene; availability of basic medical knowledge; assimilation of modern approaches and problems of education in the field of health, psychological and pedagogical aspects of the formation of a culture of health and current health-preserving technologies in education. The cognitive component of students' health culture reflects the level of their theoretical, practical and methodical knowledge. Students need to acquire knowledge about factors that negatively affect the learning process and threaten health, as well as be familiar with educational technologies that contribute to health preservation. This knowledge allows students to understand the importance of a healthy lifestyle and apply appropriate strategies to maintain and improve health.

The content of the *activity component* of students' health culture includes: systematic addition of current knowledge on health care; real application of health care technologies; the ability to present information about a healthy lifestyle as practical attitudes, the ability to build an individual health development program; the ability to independently consider existing methods, principles of forming one's own health culture. The active component of health culture includes the following components: *gnostic* (the ability to find relevant, original and reliable information); *constructive* (the ability to plan educational activities based on the principles of health preservation); *communicative* (the ability to establish interpersonal and professional relationships) and *organizational* (the ability to self-organize and self-control regarding the formation of a culture of health in the learning process).

The content of the *creative component* of students' health culture includes: initiative; independence; individual style of behavior; intuitive prediction of personal health care activities; the need to acquire innovative knowledge; the need to originally implement new ideas and methods of solving problems of health preservation; a creative approach to the development of a healthy lifestyle.

The content of the *reflexive component* of students' health culture includes: self-assessment of the ability and readiness for education in the field of health; awareness of responsibility for preserving one's own health and the health of others; assessment of the effectiveness of the health culture formation process; acceptance of oneself as a subject of the health-preserving educational process; mastering the strong and weak positions of one's own improvement regarding the formation of one's health culture and the healthy lifestyle of others (Horobchuk, 2023).

The scientific approach to the characterization of the psychological and pedagogical result and the indicator of the formed health culture of students involves consideration of the dynamics of the development of its structural components and their interaction with content components.

Conclusions. Therefore, the content and structural components of the culture of health in youth that we have considered contribute to the expansion of scientific ideas about the psychological features of the culture of health and aim at the development of a psychological-pedagogical model for the formation of a culture of health among students.

The development of the structural components of health culture is reflected in the changes that occur in their quantitative and qualitative characteristics. The process of development of the components of the health structure contributes to the renewal and filling of meaningful components that reflect the totality of knowledge, values, abilities and skills related to a healthy lifestyle. It was found that the psychological and pedagogical dynamics of the development of the structural components of health culture is an important indicator of the formation of this culture among students.

Prospects for further research are the development of the concept of the formation of a culture of health, which will include the development of a model of the formation of a culture of health in youth with the aim of preserving and strengthening health and developing internal motivation for self-development.

Bibliography

- Власенко І. А., Фурман В. В., Рева О. М., Кانیюка І. О.** (2022). Психологічне здоров'я студентської молоді. Вінниця : ТВОРИ. 224 с.
- Гірліна Н. Ю.** Духовна культура та процес соціалізації. *Грані*. 2016. № 3(131). С. 32–36.
- Горобчук С. С.** Психолого-педагогічні особливості культури здоров'я у студентів. Кваліфікаційна робота магістра. Дрогобич, 2023. 66 с.
- Довгань Н. Ю.** Теоретичні і методичні основи виховання фізичної культури студентів вищих навчальних закладів у процесі позааудиторної спортивно-масової роботи : дис ... д-ра пед. наук : 13.00.07, 13.00.02 ; Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2018. 576 с.
- Савчин М. В.** Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2019. 232 с.
- Хавула Р. М., Качмар Т. В.** Роль функцій культури здоров'я на формування позитивних ставлень до фізичного і психічного благополуччя у молоді. *Сучасні тенденції розвитку науки, освіти, технологій та суспільства* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 12 вересня 2023 р.) : у 2 ч. Полтава : ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. 71 с. С. 49–50.

References

- Vlasenko I. A., Furman V. V., Reva O. M., & Kaniuka I. O.** (2022). *Psykhologichne zdorov'ia studentskoi molodi* [Psychological health of student youth]. Vinnytsia : TVORY. [in Ukrainian].
- Hirlyna N. Yu.** (2016). *Dukhovna kultura ta protses sotsializatsii* [Spiritual culture and the process of socialization]. *Hrani – Faces*. 3(131). 32–36. [in Ukrainian].
- Horobchuk S. S.** (2023). *Psykhologo-pedahohichni osoblyvosti kultury zdorov'ia u studentiv* [Psychological and pedagogical features of health culture among students]. *Master's qualification work*. Drohobych. [in Ukrainian].
- Dovhan N. Yu.** (2018). *Teoretychni i metodychni osnovy vykhovannia fizychnoi kultury studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv u protsesi pozaaudytornoj sportyvno-masovoi roboty* [Theoretical and methodical foundations of education of physical culture of students of higher educational institutions in the process of extracurricular sports and mass work] *Doctor's thesis*. Kyiv : Instytut problem vykhovannia Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [in Ukrainian].
- Savchyn M. V.** (2019). *Zdorov'ia liudyny: dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry* [Human health: spiritual, personal and physical dimensions]. *Monohrafiia – Monograph*. Drohobych : Posvit. [in Ukrainian].
- Khavula R. M., & Kachmar T. V.** (2023). *Rol funktsii kultury zdorov'ia na formuvannia pozytyvnykh stavlen do fizychnoho i psykhichnoho blahopoluchchia u molodi* [The role of health culture functions in the formation of positive attitudes to physical and mental well-being among young people]. *Suchasni tendentsii rozvytku nauky, osvity, tekhnolohii ta suspilstva* : zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii – Modern trends in the development of science, education, technology and society: a collection of abstracts of reports of the international scientific and practical conference: 2. Poltava : TsFEND. 49–50. [in Ukrainian].

ВИМОГИ

Шановні колеги!

Редакція збірника приймає статті українською, англійською, польською мовами, раніше ніде не публіковані та не передані для публікації в інші видання. Обсяг статті від 10 сторінок (редактор Microsoft Word, шрифт Times New Roman 14, інтервал 1,5, усі береги – 25 мм, абзац – 10 мм). У тексті не використовувати переноси; вживати парні лапки («»); розрізняти символи дефісу (-) і тире (–); ініціали відділяти від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл).

Стаття має містити:

– Індекс УДК (універсальний десятичний класифікатор) розташовувати перед заголовком статті, окремим рядком, у лівому верхньому куті.

– Відомості про автора (авторів) вказувати українською та англійською мовами з зазначенням прізвища та імені, наукового ступеня і вченого звання, посади, місця роботи та її повної адреси, e-mail кожного співавтора; рядком нижче – номера ORCID, Scopus-Author ID (за наявності індексованих публікацій у Scopus). Ім'я автора (авторів) виділяти жирним та курсивним накресленням, інші відомості – лише курсивом.

– Бібліографічний опис статті (оформлювати за прикладом).

– Назва статті.

– Анотації подавати українською та англійською мовами (не менше 1800 символів).

Анотація має бути структурована як реферат, у якому зазначені: мета роботи, методологія, наукова новизна, висновки.

Стаття має складатися з таких структурних елементів: постановка проблеми; аналіз досліджень; мета; виклад основного матеріалу; висновки та перспективи подальшого дослідження, які в тексті треба виділити напівжирним шрифтом.

– Бібліографічні посилання у тексті в круглих дужках із зазначенням: прізвища автора, року видання, сторінки, з яких відбуваються запозичення (Дрепа, 2010, 25–34).

– Список використаної літератури, оформлений за алфавітом за вимогами Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

– References слід подавати після списку використаної літератури. Такий список необхідний для коректного індексування посилань статті наукометричними та пошуковими системами; він дублює перший список латиною та наводить кириличні джерела у транслітерованому вигляді та перекладі (назви дослідження автора) відповідно до стилю APA. Для транслітерації використовуємо сайт Онлайн транслітерації.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Психологія. Випуск 52

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Головний редактор *Надія Скотна*

Редактор серії *Роман Хавула*

Верстка *Алла Марєєва*

Коректура *Наталія Славгородська*

Підписано до друку 22.12.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,14.
Зам. № 1223/778. Наклад 200 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

Psychology. Issue 52

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Editor-in-chief *Nadiya Skotna*

Editor of the series *Roman Khavula*

Technical Editor *Alla Marieieva*

Corrector *Nataliia Slavohorodska*

Signed for publication 22.12.2023 p.
Format 60×84/8. Times New Roman Font.
Digital printing. Conventional printed sheet 8,14.
Order № 1223/778. Edition of 200 copies.

Publishing House “Helvetica”
65101, Odessa, 6/1, Inglezi St.
Phone +38 (095) 934 48 28
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 p.